

श्रीदासराम ग्रंथमाला : पुष्प ४३

श्रीदासराममहाराज यांची

प्रवचने

प्रकाशक : श्री. सुरेश दत्तात्रय कुलकर्णी
अंजनेय अपार्टमेंट, सि.स.नं. ४३८, गावभाग,
मारुती मंदिर मागे, सांगली-४१६ ४१६
दूरध्वनी- ०२३३/ २३३९४९६

प्रथम आवृत्ति : इ.स. २०१२

प्रकाशन दिन : बुधवार दि. १-२-२०१२
माघ शु.९, शके १९३३
प.पू. श्रीमामामहाराज केळकर पुण्यतिथी

© श्री.दीपक चंद्रशेखर केळकर यांचे स्वाधीन

मुद्रक : श्री. अनिल लोखंडे
श्रीदासराम ऑफसेट, सांगली.
दूरध्वनी-(०२३३) २३२२७२९

प्रत मिळणेचे ठिकाण : श्री. दीपक चंद्रशेखर केळकर
घ.नं. ८२७, श्रीराम निकेतन, गांवभाग, सांगली-४१६ ४१६
दूरध्वनी-(०२३३) २३३२४६३, भ्रमणध्वनी - ०९८२२००७५२८

श्रीदासराम ग्रंथमाला : पुष्प ४३

श्रीदासराममहाराज

यांची

प्रवचने

ॐ

◆ संपादक ◆

प्रा.डॉ.के.वा.आपटे

◆ प्रकाशक ◆

श्री.सुरेश दत्तात्रय कुलकर्णी

आवृत्ति पहिली

सांगली

इ.स. २०१२

॥ श्री ॥

प्रकाशकाचे मनोगत

सांगली नगरीतील थोर संतमहर्षी प. पू. दासराममहाराज केळकर यांचा अनुग्रह मी व माझी पत्नी सौ. सुचिता आम्हाला झाला हे आमचे परमभाग्य समजतो. अशीच श्रीसद्गुरुकृपा अखंड आमचेवर रहावी ही सद्गुरूंचे चरणी नम्र प्रार्थना करतो.

प. पू. दादांचे अप्रकाशित साहित्यामधील एकादा भाग प्रकाशित करणेची इच्छा श्री. दीपक (नाना) यांचेकडे व्यक्त केली व त्यांनी तात्काळ श्रीअण्णांची संमति घेऊन हे पुस्तक प्रकाशित करणेची परवानगी दिली. याबद्दल श्रीअण्णांचे आम्ही उभयतां ऋणी आहोत. प.पू. दादामहाराजांची आमचेवरील कृपा व ती. आईवडीलांचे आशीर्वाद यामुळेच आजच्या पवित्र दिवशी हे पुस्तक प्रकाशित करणेचे शुभयोग आलेला आहे.

या पुस्तकाचे छपाईचे काम श्रीदासराम ऑफसेट यांनी अतिशय आत्मीयतेने केलेले असलेने त्यांना मनापासून धन्यवाद!

अध्यात्म साधकांनी या पुस्तकाचा पूर्ण लाभ घ्यावा अशी विनंती करीत आहोत.

॥ राजाधिराज सद्गुरुनाथ महाराज की जय ॥

सांगली

दिनांक : २५/१२/२०११

सद्गुरुसेवक

श्री. सुरेश द. कुलकर्णी

॥ श्रीराम ॥

प्रार्थना

‘प.पू.सद्गुरु श्रीदासराममहाराज केळकर यांची प्रवचने’ हे १०८ प्रवचनांचे पुस्तक प्रकाशित करित आहेत आमचे श्री.सुरेश दत्तात्रय कुलकर्णी. यातील १०८ हा आकडा अत्यंत महत्त्वाचा आहे. एक दाखविणारा आहे. ‘पाढा नवाचा वाचीता । येती नऊची गणिता ॥’ असे सद्गुरु श्रीतुकाराममहाराज म्हणतात. शिवाय ‘अष्टोत्तर शत तीर्थे जयाचे चरणी । तो तुझ्या हृदयी भुवनी आत्मरामु ॥’ असे भ.स.श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात. ही प्रकर्षात्मक वचने आहेत. ही तीर्थे आहेत. ‘रामनाम कथा गंगा । श्रवणे पावन करी जगा ॥’ असे श्रीसमर्थ रामदासस्वामी म्हणतात. यात आपल्याला अव्याहत करणेचे आहे, पठण करणेचे आहे आणि पावन होणेचे आहे. जपाची माळही १०८ मण्यांची असते. ती ही जपून जपायची असते.

ही प्रवचने सन १९५५ ते १९८२ या काळातील आहेत. ती लिहून ठेवली आहेत श्रीदादांच्या अंतरंगातील सत्शिष्य श्री.वसंतराव बापट यांनी. ही प्रवचने त्यांनी स्वतः ऐकलेली असून ती स्मरणात साठवून नंतर लिहिलेली आहेत. हे याचे फार मोठे वैशिष्ट्य आहे. त्यांचे अनंत उपकार माझ्यासारख्याच्यावर आहेत. पण ही प्रवचने पुस्तकरूपाने प्रकाशित करण्यात बरेच कष्ट आहेत. हे कष्ट घेतलेत श्री.दीपक केळकर यांनी. त्यांचे आभार मानावेत तेवढे थोडे आहेत.

श्रीदादांची ही प्रवचने आमच्या अंतर्यामी ठसावीत आणि खऱ्या अर्थाने आमच्यामध्ये पावित्र्य निर्माण व्हावे अशी प्रार्थना भगवान श्रीसद्गुरु श्रीतात्यासाहेबमहाराज कोटणीस, माझे आजोबा प.पू.श्रीमामामहाराज केळकर,

माझे पितृदेव प.पू.श्रीदासराममहाराज केळकर यांचे चरणी करित आहे.

शेवटी भगवान श्रीसद्गुरु श्रीनिंबरगीकरमहाराज यांचे चरणी शतशः लोटांगण घालून येथेच विराम घेतो.

पुंडलिक वरदा हरि विठ्ठल श्रीज्ञानदेव तुकाराम

पार्वती पते हरहर महादेव

श्री गुरुदेव दत्त

॥ राजाधिराज सद्गुरुनाथ महाराज की जय ॥

सांगली,

१९/१/२०१२

श्रीदादांचा कृपाभिलाषी

चंद्रशेखर

(चंद्रशेखर रामराय केळकर)

उपन्यास

सद्गुरु श्रीतात्यासाहेब कोटणीसमहाराजांच्या आशीर्वादपर वचनानुर श्रीदादा आपल्या वयाच्या पाचव्या वर्षापासूनच हरि कीर्तन करू लागले. इ.स. १९२५ सालापासून सुरू झालेल्या त्यांच्या कीर्तनाची टिपणे १९४२ सालापर्यंत कुणीही काढलेली नव्हती. इ. स. १९४२ नंतर ह. भ. प. गणपतराव कानिटकर, ह.भ.प. विनायकराव कानिटकर आणि ह. भ. प. बंडोपंत सोहनी यांनी श्रीदादांच्या पुढे बसून श्रीदादांनी कथन केलेली कीर्तने लिहून घेतली होती, असा उल्लेख 'श्रीदासराम गौरव ग्रंथ' यामध्ये आहे. परंतु हि लिखित कीर्तने आज कोठेही उपलब्ध नाहीत.

इ. स. १९३९ सालापासून श्रीनिंबरगीकर महाराज हे श्रीदादांना 'गुरुलिंगगीता' श्रुत करू लागले. त्या गीतेत त्यांनी दिलेल्या आदेशाप्रमाणे श्रीदादा मुमुक्षूंना उपदेशानुग्रह देऊ लागले. त्यांचे काही अनुगृहीत श्रीदादांचे जवळ बसत आणि श्रीदादा त्यांना परमार्थाविषयी सांगत असत. इ. स. १९४० नंतर श्रीदादा कधी कीर्तन करीत, कधी निरूपण करीत, तसेच कधी प्रवचनही करीत. त्या सर्वांत त्यांच्या कथनाचा विषय परमार्थ हाच असे. श्रीदादांचे कीर्तन, निरूपण, प्रवचन आणि शिष्यांशी संभाषण यामधून जे अनेक पारमार्थिक विषय येत, त्यांची नोंद करून ठेवण्याचे काम सर्वप्रथम के. वा. आपटे या यांच्या अनुगृहीताने सुरू केले. त्याची पद्धत अशी असे :- श्रीदादा जे काही सांगतील ते लक्षात ठेवायचे आणि घरी गेल्यावर स्मरणात राहिलेले विषय वहीत लिहून ठेवायचे. इ. स. १९५० ते इ. स. १९५३ या वर्षातील अनेक विषयांची टिपणे त्यांच्या वह्यांमध्ये आहेत.

श्री. आपटे यांच्या वरील टिपणातील विषयांचा उपयोग करून, तयार झालेले 'बोलो अबोलणे सांडोनिया दोनी' या अभंगावरील श्रीदादांचे कीर्तन हे

'श्रीदासराममहाराजचरितामृत' या ग्रंथात प्रकाशित झाले. उर्वरित टिपणांचा भाग 'श्रीदासराममहाराज वचनामृत', 'परमार्थ प्रश्नोत्तरी' आणि 'श्रीदासराममहाराज यांचा वचन संग्रह' या ग्रंथात प्रकाशित झाला. म्हणून त्या टिपणांचा वापर प्रस्तुत ग्रंथात केलेला नाही.

इ. स. १९५४ साली श्री. आपटे हे नोकरीसाठी मुंबईस गेले. ते इ.स. १९५५ साली उत्सवासाठी सांगलीस आले होते. त्यावेळी त्यांनी बुधवार दि. ९-२-१९५५ या दिवसाच्या विषयाचे टिपण घेतले. ते टिपण येथे क्रमांक १ म्हणून घेतले आहे. मुंबईला श्री. आपटे यांच्या घरी इ. स. १९५५ च्या मे महिन्यात श्रीदादा मुक्कामास होते. तेथेही त्यांनी कीर्तने केली. तेथे श्रीदादांनी दिनांक १४-५-१९५५ आणि दि. १५-५-१९५५ या दिवशी जे सांगितले त्यांची टिपणे येथे क्रमांक २ आणि ३ अशी दिलेली आहेत.

श्री. धनंजय भावे हे श्रीदादांचे एक नातेवाईक होते. ते श्रीदादांचे अनुगृहीत होते. त्यांनी इ. स. १९५५ साली काही टिपणे घेतली होती, पण ती सर्व आज उपलब्ध नाहीत. त्यातील दोन दिवसांची - गुरुवार दि. १५-६-१९५५ आणि शुक्रवार दि. १६-९-१९५५ -टिपणे उपलब्ध झाली. ती येथे क्रमांक ४ व ५ या स्वरूपात घेतलेली आहेत.

श्री. वसंत महादेव बापट हे श्रीदादांचे आणखी एक अनुगृहीत. ते ज्यावेळी सांगलीत रहात होते, त्यावेळी त्यांनी दि. ६-१-१९६३ ते दि. १५-९-१९६३ या काळातील टिपणे, श्रीदादा कीर्तन/प्रवचन करीत असताना घेतली व मग घरी गेल्यावर ती त्यांनी वह्यांमध्ये व्यवस्थित स्वरूपात लिहून काढली. परंतु त्यांच्या मूळच्या वह्या आज उपलब्ध नाहीत. तथापि त्यांच्या झेरॉक्स प्रति उपलब्ध आहेत. या वह्यांमध्ये काही टिपणांची दिवस्रुक्ति झालेली दिसते. हा दिवस्रुक्त भाग सोडून उरलेला भाग येथे क्रमांक ६ ते १०० या स्वरूपात संगृहीत केलेला आहे. श्री.बापट यांच्या टिपणांत जसे लेखन होते तसेच ते येथे उद्धृत केलेले आहे.

श्री. के. वा. आपटे हे इ. स. १९६५ मध्ये बदली झाल्यामुळे मुंबईतून सांगलीत आले. ते विलिंग्डन कॉलेजच्या परिसरात रहात. त्या काळात श्रीदादांची नित्य कीर्तने व प्रासंगिक प्रवचने सुरू होती. श्री. आपटे रोज श्रीदादांच्या रामनिकेतनमध्ये जाऊ शकत नसत. तर ते अधूनमधून जात. त्यांनी इ. स. १९८६ ते इ.स. १९८२ या काळातील काही टिपणे लिहून ठेवली. त्यातील काही येथे क्र. १०१ ते १०८ या स्वरूपात समाविष्ट केलेली आहेत.

अशाप्रकारे श्रीदादांच्या तीन अनुगृहीतांनी घेतलेल्या टिपणांच्या आधारे प्रस्तुतचा 'श्रीदास राममहाराज यांची प्रवचने' हा १०८ प्रवचनांचा ग्रंथ सिद्ध झाला आहे. यातील प्रवचने त्या त्या तारखांच्या क्रमानुसार येथे प्रस्तुत केली आहेत. प्रवचनांच्या शेवटी तारखा दिलेल्या आहेत.

के. वा. आपटे

श्रीदासराममहाराज यांची प्रवचने

(१)

तुकाराममहाराजांची योग्यता काय होती? ते वारकरी संप्रदायाचे कळस झाले. भजन करा सावकाश । तुका झालासे कळस ॥ किंबहुना तुकाराममहाराज हे ब्रह्मापेक्षाही श्रेष्ठ झाले आणि ब्रह्म त्यांच्या जोडीला येऊन बसले. 'तुकीता तुळनेसी ब्रह्म तुकासी आले' अशी स्थिति झाली म्हणून 'रामेश्वरे चरणी मस्तक ठेविले'.

ज्या साधनाच्या योगाने तुकाराममहाराजाना अनुभव आला आणि हा अधिकार प्राप्त झाला, ते साधन म्हणजे 'आयुष्याच्या साधने । सच्चिदानंद पदवी घेणे' असे होते. आयुष्य हेच साधन व्हावयास हवे आपण साधन करतो म्हणून आपणांस अनुभव येत नाही. साधन करणे, साधन साधणे आणि साधन होणे, यांमध्ये फरक आहे. साधन करण्यांमध्ये प्रयत्न आहे, साधन साधण्याला थोडा प्रयत्न आहे, तर साधन होणे हे महत्त्वाचे आहे.

'आपुलिया जीवे शिवासी पहावे । आत्मसुख घ्यावे वेळोवेळा' हा परमार्थ आहे. परमार्थ म्हणजे काय? परमार्थ म्हणजे चैतन्याने चैतन्याला ओळखणे. आणि ही ओळख होण्यास गुरूंचे गुरुत्वाकर्षण, एक नाडी आणि जीवाने आपल्या मूळ स्थानी जाणे, या गोष्टी आवश्यक आहेत.

'कल्प ते कल्पना वासना निमाली । वृत्ती ते बैसली पद्मासनी' असे व्हावयास हवे. वृत्ति पद्मासनी बसली की साधनाला सुरवात होते. वृत्ति ही जड व चैतन्य यांचा सांधा आहे. ही वृत्ति दृश्यावर असेल किंवा देहावर असेल किंवा

वृत्तिवर वृत्ती उठत असेल. या तिन्ही ठिकाणांतून वृत्ति निघून वृत्ति रहित होणे हे महत्त्वाचे आहे. वृत्ति पद्मासनी बसली की मनुष्य वृत्ती रहित होतो. पसायदन म्हणजे मूलाधार स्थान. या मूलाधास्थानी वृत्ति आली की साधन सुरु होते.

साधन सुरु होऊन पूर्ण झाले की देवाचे दर्शन होईल अर्थात या बाह्य दृष्टीला ईश्वर दिसणार नाही 'अस्थींचा शेळा । मासाचा गोळा । पाहीन म्हणे ब्रह्मगोळा' हे मात्र शक्य नाही. बाह्य दृष्टि ही नुसती आत्म्याची खिडकीआहे आणि 'दृष्टीचा देखणा दृष्टीचा गोचर' असा प्रकार आहे. म्हणून डोळे हे ईश्वराला पाहू शकत नाहीत.

परमार्थात 'साधन' आणि 'साध्य' यात फरक नाही. आयुष्य हेच साधन आहे आणि परमात्म्याला पहाण्याकरिता या अनुभवाचाच डोळा बनतो 'बहुत मजा तरतमो । नरतनु अंदर सवा कुछ देखष । चांद रत दो नेतनमों' आणि आयुष्याची आलेली ही दृष्टीच दृश्य बनते म्हणजे ही दृष्टीच परमात्मा बनते.

दि. १-२-१९५५

(२)

वारकरी संप्रदायात एक भजन वारंवार म्हटले जाते ते असे :- निवृत्ति ज्ञानदेव सोपान मुक्ताबाई एकनाथ नामदेव तुकाराम. या भजनात मोक्ष प्राप्तीचा मार्ग सांगितलेला आहे. प्रथम निवृत्ति आणि शेवटी तुकाराम, निवृत्ति आणि तुकाराम हे या मार्गाचे पहिले व शेवटचे टप्पे आहेत.

निवृत्ति म्हणजे काय? निवृत्तिनाथमहाराजांनी सांगितले आहे की, 'प्रवृत्ति निवृत्ति या दोन्ही सहज । जनी वनी काज करूनी आसती'. वृत्ति एकच आहे. पण तिच्यासाठी प्र आणि नि हे उपसर्ग लागले की तिचा अर्थ बदलतो. प्रवृत्ति म्हणजे प्रकर्षाने असणारी वृत्ति. वेदात असे सांगितले आहे की हृदयाच्या आकर्ष-प्रकर्षावरून आत्मा ओळखावा. घड्याळाचा लंबक घड्याळाच्या

खालच्या बाजूला हलत असतो. पण त्याचे हलणे हे त्याला वर मिळणाऱ्या धक्क्यावर अवलंबून असते. तसे, हृदयाचे आकर्ष व प्रकर्षहे ज्याच्यावर अवलंबून आहेत ती मूळ वृत्ति. या ठिकाणी येणे म्हणजे खरी निवृत्ति. घर, बायका-पोरे टाकली म्हणजे निवृत्ति झाली असे नाही. कारण देह, अहंकार, कल्पना, काम, क्रोध इत्यादि विकार हे जोपर्यंत आहेत तोपर्यंत घरदार इत्यादीचा त्याग म्हणजे निवृत्ति नव्हे.

अशा तऱ्हेची निवृत्ति झाल्यावर ज्ञान प्राप्त होते. आम्हाला जगातल्या वाटेल तितक्या वस्तूंचे ज्ञान असते. पण त्या ज्ञानाचा परमार्थात उपयोग? खरे ज्ञान म्हणजे काय हे तुकाराममहाराजांनी असे सांगितले आहे :- 'ज्ञान म्हणजे काय आपणा जाणणे । जाणोनि नेणणे विज्ञान ते' तसेच 'कोण मी कसा कोठुनी आलो । हे गुज श्रीगुरुला मी पुसावे'. सध्या जीव अज्ञानी आहे. त्या अज्ञानाचा निरास करण्यास ज्ञानाची आवश्यकता आहे. परंतु हे ज्ञान अपवादालाही तेथे अहंकार असतोच. हा अहंकार जाऊन ज्ञानाचाही निरास झाला म्हणजे खरे ज्ञान झाले. हे ज्ञान झाल्याची खूण म्हणजे 'संदेह अवघा फिटला । जनी म्हणे उदय झाला' आणि ज्ञान प्रगट झाले म्हणजे मनात संकल्प हे येतच नाहीत. 'जेणे अंतःकरण बोधिले । संकल्पा न ये ॥' आणि जेथे संकल्पच नाहीत तेथे अर्थात् विकल्पही नाहीत. असे ज्ञान झाल्यावर मग परमार्थाची वाट (सोपान) कळते, त्या वाटेचे ज्ञान होते.

दि. १४-५-१९५५

(३)

परमार्थाची वाट कळून आल्यावर मग त्या वाटेवरून परमार्थातली वाटचाल करायची आहे. ही परमार्थाची वाट आकाशातून आहे. हे आकाश म्हणजे बाह्य जगातील भूताकाश नव्हे. तर शरीरातील भ्रमूध्यावरच्या भागाला आकाश म्हणतात, आणि त्या 'आकाशातून वाट रे' आहे. या आकाशात परमेश्वर रोज आपले

विमान जीवाकरता पाठवीत असतो. हे विमान म्हणजे प्राण-गति. ही प्राणगति सहस्रदलस्थानापासून - आत्म्याच्या वा परमेश्वराच्या निवासस्थानापासून- भ्रुकुटिमध्यार्थत येत असते. या प्राणगतीचा योगानेच जीवात्म्याला धक्का मिळून तो शिवात्म्यामध्ये मिसळतो. तसे होताच लगेच शिवात्मा हा जो साक्षीरूपाने असतो त्याचे कार्य संपते. आणि मग जीवात्मा आणि शिवात्मा हे दोघेही परमात्म्यामध्ये एकरूप होऊन जातात. अशा जीवाला मुक्ति मिळते.

आता ही मुक्ति अथवा मोक्ष म्हणजे काय? मोक्ष हा देवाजवळ नाही. 'मोक्ष नाही देवापाशी'. मोक्ष म्हणजे 'जाणीव नेणीव भगवंती नाही । हरि उच्चारणी पाही मोक्ष सदा' म्हणजे भगवंताच्या नामोच्चारत जाणीव आणि नेणीव लयाला जाणे म्हणजे मोक्ष. हा मोक्ष, ही मुक्ति म्हणजेच मुक्ताबाई.

मुक्ताबाई या शेवटी विजेत अदृश्य झाल्या. 'कडकडोनी वीज ठायीच निमाली । मुक्ताई भेटली गोरुबाला ।।' म्हणजे ईश्वराच्या श्वेतरूपाचा साक्षात्कार झाला. ही वीज कोणती? ही वीज मेरूच्या माथ्यावर चमकते. या जगात पुष्कळ प्रकारचे मेरू आहेत :- पृथ्वीचे (पर्वत इत्यादि), जलाचे (वादळाने होणारे पाण्याचे स्तंभ), अग्नीचे (ज्वालामुखी), वायूचे (वायूने होणारे स्तंभ) असे मेरू आहेत. तसाच चैतन्याच्या मेरू आहे. हा मेरू कोठे आहे? 'पश्चिम दिशेसी जाता उजवा ठाकिला मेरू' चैतन्यमेरूच्या पलीकडे जे एक आकाश आहे - 'मेरूपरते एक व्योम आहे' - त्या आकाशात वीज चमकली.

अशाप्रकारे मुक्त स्थितीत जो साधक येतो त्याला 'एकनाथ' म्हणजे देव / ईश्वर हा एकच नाथ बनतो.

या एकनाथाच्या बाबतीत नामदेव म्हणजे नामात देव प्रगट होतो. हे नाम म्हणजे 'नाम तेचि रूप आहे.'

आणि जो नामदेव झाला, तोच तुकाराम होतो. तुकाराम म्हणजे रामाच्या तोडीचा. हा साधक तसा होतो.

दि. १५-५-१९५५

(४)

“अचपळ मन माझे नावरे आवरिता । तुजविण शीण होतो धाव रे धाव आता ।।” यामध्ये रामदासांनी मनाला चपळ व अचपळ असे दोन्हीही म्हटले आहे. मन हे चैतन्ययुक्त तसेच जडयुक्त आहे. जेव्हा ते जडाकडून आकर्षिले जाते तेव्हा ते अचपळ असते व जेव्हा ते चैतन्याकडून आकर्षिले जाते, तेव्हा ते चपळ असते. म्हणून मन चपळ आहे हेही खरे आणि अचपळ आहे हेही खरे.

कोणत्याही साधनाचा/गोष्टीचा उपयोग जसा करून घ्यावा तसा तो होतो. डॉक्टर कधी कधी रोग्याला विष देतात. विष देणे ही चांगली गोष्ट आहे का? आपल्याला विषाने मरावयास होते. पण रोग्याला डॉक्टर सांगतात, “बाबा रे, हे विष घेतलेस तर तू जिवंत रहाशील.” म्हणजे या ठिकाणी विष हे अमृत झाले. अन्नसुद्धा जास्त खाल्ले तर त्याचे विष होते. म्हणून अन्न हे तारक तसेच मारक आहे. विष हे तारक तसेच मारक आहे. म्हणजे एकादी गोष्ट चांगली की वाईट हे त्याच्या उपयोगावरून ठरते.

अंधारात वाटचाल करणारा आवाजाच्या अनुरोधाने चालत असतो. त्याप्रमाणे परमार्थात अनाहत नादाच्या अनुरोधाने वाटचाल करायची असते. साधनामध्ये मनाची वृत्ति ही नादश्रवणाकार व्हावयास पाहिजे. श्रवणाकार झाल्याशिवाय साधन होत नाही. “वाचा गीत गाई जे । गाता याता श्रवणी ऐकिजे रया ।। गीता छंदे अंग डोलिजे । लीला विनोदे संसार तरिजे रया ।।”

परमात्म्याचे गीत या जड जिव्हेने गाता येत नाही. कारण जीव हा अपवित्र आहे. हा देह पवित्र आहे. मग कोणत्या जिव्हेने हे नाम घेता येते? “कानाला जिव्हा फुटली रे भाई । वाणीच डोळा झाली रे ।।” सद्गुरूंनी जो कानात मंत्र फुंकला त्याची जिव्हा होते. कानाला फुटलेल्या जिव्हेचा जेव्हा डोळा बनतो, तेव्हा प्रत्यक्षात लक्ष होतो. हा डोळा आणि बाहेरचा डोळा यांत फरक आहे. बाहेरचा डोळा म्हणजे नुसती खिडकी आहे. आकाशरूप जीवनाने त्या डोळ्याची (जिव्हेच्या डोळ्याची) प्राप्ती होते.

(१५-९-१९५५)

(५)

(वाचा गीत गाईजे । गाता गाता श्रवणी ऐकिजे रया ॥ याचा अधिक खुलासा) :-

ज्या वाचने गीत यायचे आहे ती वाचा निराळी आहे आणि गीतही निराळे आहे. 'कमलमुख रामभजनको दिया' असे कबीर साहेब म्हणतात. रामभजनासाठी कमलमुख दिलेले आहे. या कमलमुखातून नामाचा उच्चार होत असतो. हे कमलमुख प्रखर तेजस्वी आहे, लाललाल आहे, पण थंड आहे. हे कमल आधार चक्रस्थानात आहे. त्यातून नामाचा उच्चार होत असतो. वाचा अनावर झाली म्हणजे वाचन निघते. ती वाचा सदगुरूंनी दाखविल्यावर त्यातील नाम ऐकू येईल. या ठिकाणी नाम आपोआप उमटत असते. ते नाम ऐकावयाचे आहे. तेथे तादात्म्य व्हावयास हवे. नुसते त्या नामाकडे लक्ष दिले की पुरे!

या कमल मुखाच्या ठिकाणी डंका वाचतो आहे. नामाचा चौघडा सतत आत आहे. तो फक्त संत ऐकतात. सर्व इच्छांची गति ज्यावेळी अतिमंद होते, त्यावेळी हा डंका ऐकावयास मिळतो.

(१६-९-१९५५)

(६)

ज्या ज्ञानांतून सर्व शास्त्रे निर्माण झाली, ज्या ज्ञानामुळे आपणाला सर्व ज्ञान होते, ज्या ज्ञानातून (जागृति, स्वप्न, सुषुप्ति) (या तिन्ही अवस्थांचा अनुभव घेता येतो), जे ज्ञान अज्ञान निर्माण करत नाही, ज्या ज्ञानामुळे जीव आणि शिव हे एकच आहेत हे पटते, ही ज्ञानावस्था शरीरांत जीवनाची जी जन्माला आलेपासून मरेपर्यंत गति वाहत आहे, त्यावर अखंड लक्ष राहिलेस प्राप्त होते.

जागृति, स्वप्न, सुषुप्ति यांचा अनुभव यावयास अभ्यासाची जरूरी नाही, परंतु ही ज्ञानावस्था अभ्यासाशिवाय येणार नाही. ज्यावर या अवस्थांचा अनुभव,

फक्त त्याकडेच आमचे लक्ष नाही. जे बनले आहे तिकडे लक्ष की जडाचा अनुभव व ज्याचे बनले तिकडे लक्ष की चैतन्याचा अनुभव. 'अलक्षांत लक्ष म्हणजे लक्षांत अलक्ष.'

ज्यावर लक्ष ठेवायचे ते जीवन प्रवाही आहे, सूत्ररूप आहे, परमार्थाला आणि प्रपंचालाही पूरक आहे. शरीर हे सहारा वाळवंट, दृश्य हे मृगजळ आणि चैतन्य ही त्यांत वहाणारी धारा आहे. या शरीराचा, या दृश्याचा परमार्थाशी अर्थाअर्थी संबंध नाही, परंतु ते परमार्थाला पूरक आहे. शरीरच नसेल तर परमार्थ साधता येणार नाही, चैतन्याचा अनुभव घेता येणार नाही.

परमार्थात अनुभव एकच तो म्हणजे नाकाला सूत लागण्याची अवस्था जिवंतपणी येणे म्हणजे परमार्थाचा अनुभव. नाकाला सूत लागल्यावर त्याचा अनुभव घेऊं म्हणून घेता येणार नाही. अभ्यास रोजचा असेल तरच तो घेता येईल. नाकाला सूत लागण्याची अवस्था जिवंतपणी घेणं हीच खरी खरी ज्ञानाची अवस्था आहे. येथूनच खऱ्या परमार्थाला सुरुवात ! अशा परमार्थात सर्व ज्ञान आहे, नाम आहे, सर्व उपासना आहे, निखळ आनंद आहे, सर्व कांही आहे.

जीवाची जी २४ तास घालमेल चालली आहे, ती ज्यामुळे चालली आहे, ज्यावर चालली आहे, त्याचा उलगडा, त्याचं ज्ञान या जीवनाच्या गतीवर अखंड लक्ष राहिलेस होणार आहे. संत जरी व्यवहार करीत असले तरी त्यांचे लक्ष या घालमेलीवर असते. ते एकही श्वासोच्छ्वास फुकट घालवत नाहीत, तर आम्ही ते किती फुकट घालवतो याची खिजगणती नाही. अशाने परमार्थाचा अनुभव येणार नाही.

जोपर्यंत आमची शरिराला सोडण्याची, दृश्याला टाकण्याची तयारी नाही तोवर परमार्थ करता येणार नाही! संतांचे शरीरांत जी गडबड चालली आहे त्याकडे त्यांचे लक्ष असते; म्हणून त्यांचे बाहेर लक्ष नाही. जागृति, स्वप्न, सुषुप्ति या अवस्था चैतन्यामुळेच आहेत परंतु त्या अवस्थेत परमार्थाचा अनुभव

नाही. जागृतीत शरीराचे दृश्याशी तादात्म्य म्हणून नाही. जागृतीप्रमाणेच स्वप्नाची अवस्था! स्वप्नांत हे शरीर बाहेर पडले आहे; परंतु दुसऱ्या (सूक्ष्म) शरीराने तो दृश्याचाच अनुभव घेत आहे; परंतु तेथेही स्मरण नाही, चैतन्याची विस्मृतीच आहे.

ज्या गतीवर आम्ही जिवंत राहिलो त्याकडे आमचे दुर्लक्ष आहे. कारण आमची खात्री आहे की आम्ही कांहीही केले तरी ती गति थांबणार नाही. त्या गतीकडे लक्ष लागले की दृश्य आपोआप जाते. त्यासाठी प्रयत्नांची आवश्यकता नाही. आम्हां प्रत्येकाला ज्ञान आहे, परंतु ते कोणत्या स्वरूपाचे? जसे हवा आहे, त्यावर आम्ही जगतो आहे, इतपत ज्ञान सर्वांना आहे; परंतु त्याचे घटक वेगळे कसे करायचे? ते फक्त शास्त्रज्ञांना माहित.

श्वासोच्छ्वासावर आम्ही जिवंत आहो हे सर्वांना ज्ञान आहे; परंतु संत तो एकही वाया घालवत नाहीत व आम्ही मात्र घालवतो. हा वारा निर्गुणापर्यंत कसा गेला आहे, या तत्त्वाचाच अखंड अभ्यास संतांना आहे. आम्ही मात्र याबद्दल बेदरकार आहोत. या जीवनाच्या गतीचं खरं काय स्वरूप आहे, याचं ज्ञान झालं की ज्ञानावस्था प्राप्त होते. पूजा-अर्चा, कर्म, योग हे सर्व हे ज्ञान होण्यासाठी आहे आणि याकडेच लक्ष नसेल तर कशाचाही उपयोग नाही.

नामस्मरण म्हणजे तरी काय वेगळं आहे? या ज्ञानाशिवाय जीवाला गति मात्र नाही. (भक्तिमार्ग, ज्ञानमार्ग, कर्ममार्ग, योगमार्ग वगैरे) सर्व मार्ग फक्त हे ज्ञान होण्यासाठीच उपयोगी आहेत. हे ज्ञान व्हावयास सद्गुरु हे गांठ पडावयास पाहिजेत. त्यांची कृपा संपादन व्हावयास पाहिजे.

आम्हाला चैतन्याची विस्मृति आहे म्हणूनच आम्ही जागृति, स्वप्न, सुषुप्ति भोगतो. या अवस्थांमध्ये काय घडले, याला पारमार्थिकदृष्ट्या किंमत नाही. परमार्थात तत्त्वाला गांठ पाहिजे. क्षणाक्षणाला जीवनाच्या गतीवर लक्ष असेल तर त्याला जीव व आत्मा दोन नाहीत, हा अनुभव आल्यावाचून राहणार नाही.

जीवनाची वाफ करून टाकल्याशिवाय दृश्याचा नाश होणार नाही. ही ज्ञानावस्था अभ्यासाशिवाय प्राप्त होणार नाही. बाकीच्या अवस्था मात्र अभ्यासाशिवाय उपभोगता येतात. आंत चाललेली घालमेल क्षणाक्षणाला पाहिली पाहिजे. याचंच ज्ञान, यावरच लक्ष, याचंच स्मरण अखंड असेल तर परमात्मा हा नामरूपातीत कसा आहे याची प्रचीति येईल.

‘गती तेचि मुखी नामाचे स्मरण । आणिक विस्मरण अधोगती ॥’

‘नाम श्वासोश्वासी असे । परब्रह्म तेथे वसे ॥’

असे संतांनी स्पष्ट सांगितले आहे. ही ज्ञानावस्था परमार्थाचे प्रवेशद्वार आहे. पाण्याची वाफ झाल्यावर ती वर जाते; परंतु वाफेचे पाणी न होऊ देण्याची खबरदारी प्रत्येकाने घेतली पाहिजे.

(६-१-१९६३)

(७)

जीव व आत्मा हे एक असे संतांचे एकमत आहे, परंतु ते दिसतांना वेगळें दिसतात. सुदुरूकृपेने हे ज्ञान झाल्यावर हे दोन्ही एक कसे आहे हे पटते. ‘जीव व आत्मा एक’ असे ज्ञान आहे तर जीवाला सुख-दुःख कां आहे? याचं कारण कोणतं असेल; तर जीव आपल्या स्वरूपाला विसरला आहे.

सद्गुरु जीवाला त्याचे खरें स्वरूप दाखवून देतात. परमार्थ केल्यानंतर परिभ्रमण थांबायला पाहिजे. परिभ्रमण म्हणजे बुद्धीची अस्थिरता, मनाची चलबिचल, चित्ताची धावपळ. परिभ्रमण थांबले की अनुभव यायला पाहिजे. परमार्थ प्रत्येकाचे समजुतीप्रमाणे आपण करीत असतो आणि म्हणून प्रत्येकाला येणारे अनुभव निरनिराळे!

परमार्थाचे शास्त्र सद्गुरुकृपेशिवाय उमगणार नाही. कृपेशिवाय जीव व आत्मा याचे माध्यम सापडणार नाही. माध्यम सापडले तरच आत्मरूप समजेल.

माध्यमाची ओळख गुरूकृपेनें झाल्याशिवाय जागृति, स्वप्न, सुषप्ति यांचे ज्ञान होणार नाही. याचा अर्थ या अवस्थांशिवाय जीव रहातो असे नाही; या अवस्था संतानादेखील सुटल्या नाहीत, परंतु त्यांचे अनुसंधान, त्यांचे लक्ष नेहमी या अवस्था भोगत असतानाही त्या जीवनाच्या धारेवर असते. या ज्ञानावस्थेचे ज्ञान झालेस खरे समाधान आहे.

एकदां ही अवस्था प्राप्त झाली कीं ती किती वेळ रहावी याला कालमर्यादा नाही. या अवस्थेला प्रमाण नाही. एकदां ती उत्पन्न झाली कीं अखंड आहे ती. ज्याला जीवनाची धार समजून त्याच्याशी त्याची एकरूपता झाली कीं ती अवस्था २४ तास रहाते. हे ज्ञान झाले कीं जागृति, स्वप्न, सुषुप्तिमध्ये सुद्धां तार, मंद्र व घोर यांचा अनुभव घेता येतो.

या अवस्था आक्रमण करत असूनसुद्धां साधकाचे तादात्म्य या अखंड गतीशी पाहिजे आणि हे तादात्म्य ५ मिनिटे, १० मिनिटे साधन करून येणार नाही. ज्यावेळीं आपण कोण, आपण कोठें आहो याचे भान न रहाता/जी जीवनाची अस्यूत क्रिया चालली आहे त्यावर लक्ष रहाते तेव्हां चैतन्याचे अनुभव एकामागून एक आपोआप येतात. फक्त या गतीचेच ज्ञान असते.

या अवस्थेंत, चैतन्याचे ज्ञान कीं दृश्याचे अज्ञान. दृश्याचे ज्ञान कीं चैतन्याचे अज्ञान. 'अंधारांत पहाता उजेड दिसतो । हर्ष बहु होतो मनामाजी।'

ज्यावेळी चंद्रसूर्यनाडी एका रेषेंत येतात, त्यावेळी जो अंधार येतो तो परमार्थातील साक्षात्कार आहे. या अंधारातूनच आत्मानुभूति येते आणि मग अनुभवाला कमती नाही.

'गपकन् अंधार पडला बाई झपकन् उजाडले।

चंद्र सूर्य नसता तेथें तेज प्रकाशले।'

हा अंधार आहे तोपर्यंत थोडा त्रास आहे, नंतर पुढील मार्ग सुकर आहे. चंद्रसूर्य गती एक कीं अंधार, त्या लुप्त झाल्या कीं प्रकाश, उजेड, आणि चंद्रसूर्यगती एक होण्याच्या अभ्यास म्हणजे साधन. साधनाचे वेळी श्वासोच्छ्वास

किती असावा याला प्रमाण आहे. १६ अंगुळे श्वासोच्छ्वास असेल तर आत्मानुभव नाही. आत गति जास्त वाहू लागली की बाहेर कमी वहाते आणि ती बाहेर जास्त कीं आत कमी. जितकी आंत गति जास्त जाते तितका अनुभव जास्त. श्वासोच्छ्वास हा सर्वसामान्यपणे १५-१६ अंगुळे वहातो. जास्तीत जास्त तो ५६ अंगुळें वाहू शकतो. यानंतर परिणाम काय होतील हे सांगता येणार नाही. कदाचित् हार्ट फेल्ट् होईल किंवा खूनसुद्धां पडतील.

प्रत्येकाचे आयुष्य ठरलेले असते. शेवटच्या घटकेला श्वासोच्छ्वास कधीं एकदम सावकाश किंवा एकदम जोरांत वहात असलेले आढळतात. व्यायाम केल्याने श्वासोच्छ्वास जास्त प्रमाणांत वाहतात. म्हणून साधन करणाऱ्याने जास्त व्यायाम करूं नये. साधकाला आसन, बंध, मुद्रा एवढा व्यायाम पुरें आहे. साधनाच्या वेळी सुरुवातीला श्वासोच्छ्वास १२ अंगुळावर येतो. तसा तो आला कीं साधनाचा अभ्यास सुरू झाला असें समजावयास हरकत नाही. ११ अंगुळे वाहू लागला कीं काव्यस्फूर्ति येते. त्यावेळी शब्द आपोआप जुळून येतील. जुळवाजुळवीची आवश्यकता नाही. काव्याचे नियम या काव्याला नाहीत, परंतु यावरून काव्याचे नियम बसवायचे आहेत. तो १० अंगुळावर आला की सुगंध वगैरे सुटतो व आंत प्रवेश होतो. येथून पुढें नाद, बिंदू, कला, ज्योतीरूपानें आत्मानुभव येतो.

ज्याप्रमाणे धुरावरून अग्नीचा मागोसा घ्यावयाचा त्याप्रमाणें श्वासोच्छ्वासावरून आत्म्याचा मागोसा घ्यावयाचा आहे. धूर म्हणजे अग्नि नव्हे, अग्नि म्हणजे धूर नव्हे, परंतु अग्नि आहे म्हणून धूर आहे. फक्त धुराकडे लक्ष ठेवून अग्नीची प्राप्ति होणार नाही. आत्मा आहे म्हणून श्वसन आहे. साधनाचे वेळीं श्वसन एका विशिष्ट प्रमाणांत वहाते, त्यावर नियंत्रण असते म्हणून अनुभव. त्या गतीचे ज्ञान असेल, त्याचे अनुसंधान असेल, त्याचे स्मरण असेल तर तो विशिष्ट अनुभव येईल. मग बाहेर त्या साधकाची उपासना म्हणून कांहीं दिसणार देखील नाही कदाचित. अखंड अनुसंधान असेल, त्याचे स्मरण

असेल तरच खरें समाधान होईल. हे ज्ञान झाले कीं अज्ञान रहाणार नाही, पुन्हां जन्मदेखील नाही. एका वेळेला फक्त एकाच अवस्थेत रहाता येते. ज्यातून जागृति, स्वप्न, सुषुप्ति यांचा जन्म झाला, तेथेच एक पडदा पडला आहे.

आंत समाधान नाही व बाहेर मात्र मस्त पदार्थाचा पसारा आहे. काय उपयोग त्याचा? देव आहे आंत. त्याला बाहेर कोठें हुडकण्याची जरूरी नाही. चैतन्यानं चैतन्याच्या द्वारा चैतन्याचा अनुभव घ्यावयाचा आहे, तर शरीराची भेसळ मध्ये कशाला? ज्याला ज्याचं वावडं, त्याला धरून आमची उपासना! मग ती त्याला (देवाला) पोहोचेल कां? या जीवनाच्या धारेच्या माध्यमातून गेलं तरच ती उपासना पोहोचेल आणि यासाठी गुरुकृपेची हातोटी अवगत असेल तरच पुढें वाटचाल आहे.

(दि. ७-१-१९६३)

(८)

नाद, बिंदु, कला, ज्योति हे परमार्थातील सर्वांत महत्त्वाचे अनुभव आहेत आणि हा वाऱ्याचाच खेळ आहे. वाऱ्यांतूनच जगाची उत्पत्ती आहे.

‘आंत वारा, बाहेर वारा । त्याचा निर्गुणांत पसारा ।।’

हा वारा जसा बाहेर आहे तसा तो आंतही आहे. परंतु आंतला वारा हा निर्गुणापर्यंत पोहोचला आहे आणि याच वाऱ्याचा शोध घेण्यासाठी सर्व संतांनी सांगितले आहे. संतांनी या वाऱ्याचाच अट्टाहास धरला. ज्याने वायूचे साधन केले त्यालाच नाद, बिंदु, कला, ज्योति हे अनुभव आले.

परमार्थात नादानुसंधानांत रहाणे अत्यंत महत्त्वाचे आहे. नाम गतिवाचक म्हणून गतीपासून नाद! नामाचा उच्चारच होऊं शकत नाही; कारण नाम गतिवाचक आहे. ज्याप्रमाणे देवाच्या प्रतिमेची पूजा देवापर्यंत पोहोचत नाही तद्वत् नामाचा उच्चार कितीही भावनेने केला तरी तो देवापर्यंत जात नाही. नाम

हे संतांनी आपणापुढें टाकलेलं खेळणं आहे. नामोच्चारानें एक विशिष्ट संस्कार मनावर होतो. मन निःसंकल्प झाले म्हणजे जीव आपोआप आंत वळतो.

नामाचा उच्चार म्हणजे व्यावहारिक जीवनाला लागणारा ब्रेक आहे. नामाचा उपयोग जीवामध्ये विषयांतर करण्याइतपतच आहे. जे नाम संतांनी घेण्यास सांगितले, ज्याचा त्यांनी अट्टाहासाने अभ्यास केला, त्या नामाचा प्रत्यक्ष उच्चार करताच येत नाही. हा विषय कोणत्या पुस्तकांत नाही, कोणत्या शास्त्रांत नाही, परंतु म्हणून हे अमान्य करतां येणार नाही. या विषयाला गिऱ्हाईक नाही, म्हणून त्याची किंमत कमी होत नाही.

नाम हे सांगता येत नाही, उच्चारता येत नाही, ऐकायला येत नाही, ते देता येत नाही व घेताही येत नाही, परंतु ते कसे आहे याचा अनुभव मात्र घेता येतो. ते सांगता येत नाही परंतु त्याचा विशिष्ट ध्वनि ऐकायला येतो. सद्गुरु हेच सांगतात :-

‘रामनाम ध्वनी उमटे । तेथे लक्ष लावी नेटे ।

ब्रह्मानंद सहज भेटे । पुचर प्रचुर प्रचुर प्रचुर।।’

नामाचा उच्चार नाही, ध्वनी आहे. नाम हे जिभेने बोलतां येत नाही.

जेथून हे उत्पन्न होते त्याचे स्थान वेगळें आहे. म्हणून ध्वनी ऐकायला येतो, उच्चार होत नाही. नामाचा व्यवहार होत नाही. नाम शब्दवाची आहे. नामाचा महिमा इतका असून ते उच्चारता कां येत नाही? कारण ते वायुरूप आहे.

पण त्याचा ‘अट्टाहास धरा’ असे प्रत्येक संताने कां सांगितले आहे? कारण त्याशिवाय जीवाची सुटका नाही. ज्याला ऑक्सिजनची अत्यंत जरूरी आहे, त्यावेळी ‘ऑक्सिजन ऑक्सिजन’ म्हणून ‘ऑक्सिजन’ मिळणार आहे कां? नुसते ‘ऑक्सिजन ऑक्सिजन’ म्हणणे व प्रत्यक्ष त्याला तो देणें यांत जसा फरक आहे, तसाच फरक नाम व नामोच्चार यांत आहे. आम्हीं जे उच्चारतो ते कां खरे नाम आहे? नाथ महाराज म्हणतात, ‘नाम तेचि रूप रूप तेचि नाम’. नामाचा

अभ्यास केला, पण रूपाचा अनुभव नाही; असे असेल तर तो नामाचा अभ्यास घडला नाही. कांहीतरीच अभ्यास असेल, तर कांहीतरीच अनुभव येणार? देवाचे नाम हे तेंच त्याला करून टाकते.

‘तुका म्हणे त्याचेच नांवे । देव तोचि होई स्वभावे।।’

व्यवहारांत पदार्थावरून नामाचा व नामावरून पदार्थाचा बोध होतो. परंतु परमार्थांत जे नाम आहे, कीं ज्याचा संतांनी अट्टाहास धरला, ते चैतन्यरूप, वायुरूप असें आहे. नामाच्या अभ्यासाने नामाचीच प्राप्ती.

‘नाम रूप भिन्न नाही नाही।।’

असें नाथ म्हणतात. नामानं काय प्राप्ती झाली असें कोणी विचारलेस काय सांगणार? तर कांहीसुद्धा सांगता येणार नाही. नामानं नामाचीच प्राप्ती झाली; एवढेंच फार तर सांगता येईल.

‘रामनामाची गती कोण जाणे रे । जाणताती कैलासपती राणे रे।।’

यावरून स्पष्ट दिसेल कीं नाम हे गतिरूप आहे.

‘रामनामगती देहांत प्रचीति । धरोनिया चित्ती राम बोले।।’ (मामा)

गतिरूप नामाची प्रचीति देहात आहे, बाहेर कोठें नाही. नामाचा उच्चार फक्त नामाचे स्वरूप खरें काय प्रकारचे आहे ही जिज्ञासा उत्पन्न होणेपुरताच आहे. नाम कोठें आहे हे संतांनी फक्त दाखविले आहे, परंतु ते आपले आपण ओळखावयाचे आहे. नाम हा शब्दाचा विषय नाही म्हणून तो शब्दांत मांडता येत नाही.

नाम हें आकाशाप्रमाणे पूर्ण आहे व ज्याप्रमाणे आकाश दाखविता येत नाही, ते सांगता येत नाही, तद्वत नामाचें आहे. नाम म्हणजे शब्दाची पराकाष्ठा! शब्दाची उत्पत्ती नामांत आहे. ज्याची पराकाष्ठा, ती गोष्ट अस्तित्वांत रहात नाही. स्वार्थाची पराकाष्ठा म्हणजे परमार्थ व अशी अवस्था झाली म्हणजे त्या स्वार्थाला स्वार्थ म्हणता येत नाही. एकदा कां जीव ब्रह्मरूप झाला, विश्वरूप झाला कीं त्याला स्वार्थ ठेवताच येत नाही.

नामस्मरण म्हणजे कांहीं वेगळें नाही. नामाच्या गतीशी आपली गति मिळविली कीं नामस्मरण सुरू झालेच. साधन म्हणून मग वेगळे रहात नाही व संतांनी याच नामस्मरणाचा अट्टाहास धरला. या नामस्मरणाचा अखंड अभ्यास असेल तरच ‘जीव व आत्मा एक आहे.’ हा अनुभव येणार आहे.

आपले कसें आहे कीं आज सद्गुरूंचा अनुग्रह झाला कीं उद्यां लगेच साक्षात्कार व्हावयास पाहिजे कीं परवां लगेच सिद्धपदाची प्राप्ती! नाहीतर आम्हीं लगेच म्हणणार की सद्गुरूंनी आपणांला फसवले तर नाही? सद्गुरू आपणांला कशाला फसवतील? आपणांला फसवून त्यांना काय मिळणार आहे? विशिष्ट अनुभव यायला, विशिष्ट काल साधनाचा अभ्यास व्हावा लागतो. साधनाला बसणे म्हणजे साधन होणें नव्हे.

ज्यावेळी सद्गुरूंनी सांगितलेल्या गतीचेच फक्त ज्ञान राहून आपले अस्तित्त्वसुद्धा आपण विसरतो व वृत्ति अंतर्मुख होऊन त्या गतीवरच अनस्यूत लक्ष राहते, चित्ताची एकाग्रता होते, मनांतली वावटळ शांत रहाते (थांबते) आणि असा काल जेवढा जाईल तेवढेंच फक्त साधन झाले म्हणावयाचे!

प्रत्येकाने आपापल्या मनाशी आपापला ताळा घ्यावा व आपण साधनांत किती वेळ घालवतो, याचा पडताळा घ्यावा. साधकाने साधनाला किती वेळ बसावे? तर वर जसें सांगितले आहे ती अवस्था निदान पांच मिनिटे तरी साधेपर्यंत रोज साधन व्हावे आणि असा एक क्षण जरी साधतां आला तरी त्याला चार मुक्तींची प्राप्ती आहे, असे संत ज्ञानेश्वर महाराज सांगतात. ‘देवाचिये द्वारी उभा क्षणभरी । तेणे मुक्ती चारी साधियेल्या’ असा क्षण साधण्यासाठीं कदाचित् पांच मिनिटेही पुरी होतील किंवा १०-१० तास, १२-१२ तास सुद्धां बसावे लागेल. असा क्षण साधल्याशिवाय साधन झाले, असे न समजतां जर कोणी साधक साधन करेल तर तो सिद्ध स्थितीला जायलाच पाहिजे. असा ज्याचा, ज्या प्रमाणांत जितका काल साधनांत जात असेल त्याला, त्या प्रमाणांत, तितकीं साधनप्राप्ती लवकर-उशीरा होईल. सद्गुरूंच्यावर दृढ विश्वास

असेल तरच पुढे पाऊल पडणार आहे.

आम्हीं 'अनुभव येत नाही, अनुभव येत नाही' असें उगीच ओरडतो. परंतु तितक्या तळमळीने आम्हीं कधीं साधनाला बसलो आहे का? जर अशा तळमळीने कोणी बसेल कीं आत्म्याचा साक्षात्कार झालेशिवाय आजपासून झोपणार नाही तर एका रात्रीत अनुभव यायला पाहिजे. सद्गुरूंनी आपणासाठी केवढे सोपे करून ठेवले आहे हे साधन! सकाळी उठल्यापासून एकही श्वास सद्गुरूंचे स्मरणाशिवाय घ्यावयाचा नाही व एकही श्वास त्यांचे स्मरणाशिवाय सोडायचा नाही, असें कोणीही करून पहावे; बारा तासांत अनुभव!!! आम्हांला विनासायास परमार्थाची प्राप्ती व्हावयास पाहिजे !

एक साधी कोथिंबिरीची काडीसुद्धा फुकटांत मिळत नाही, तर मग परमार्थाची प्राप्ती विनासायास कशी होणार? किती खुळेपणाचें विचार आहेत हे? मात्र एकही श्वास सद्गुरूंचे स्मरणाशिवाय घ्यायचा नाही व एकही स्मरणाशिवाय सोडायचा नाही यांतील एकही हें चांगलें लक्षांत राहूंदे. आम्हांला परमार्थाविषयी आस्था आहे का? जशी आस्था तसा अनुभव!

साधन हे आस्थेने, तळमळीने, अभ्यासू वृत्तीने व्हावयास पाहिजे. बाहेर ज्याला आपण 'नाम, नाम' म्हणतो त्या नामाच्या उच्चारानें निर्विकल्प स्थिति प्राप्त होईल, चित्ताला समाधान होईल, परंतु आत्मा दिसणार नाही. आत्म्याचा अनुभव यायला ज्या नामाचा संतांनीं अष्टाहास केला, त्या नामाचा अभ्यास पाहिजे व गुरुकृपेची जोड असल्याशिवाय हें साधतां येणार नाही. नेह्रूंचा फोटो घरांत आहे म्हणून फोटोनें आपले काम होणार नाही. काम व्हायचे असेल तर परिचय असणें आवश्यक आहे.

ज्यांचा 'श्रीराम जयराम जय जय राम' या त्रयोदशाक्षरी मंत्रावर एवढा भर आहे तेच समर्थ सांगतात, 'नाम श्वासोश्वासी असे । परब्रह्म तेथे वसे।।' तर तुकाराम महाराज सांगतात, 'गति तेचि मुखी नामाचे स्मरण । आणिक विस्मरण अधोगती।।' तर नाथ म्हणतात, 'नाम तेचि रूप रूप तेचि नाम । ऐसें ते निगम

गर्जताती।।' तसेच 'रामनाम गती देहात प्रचीति । धरोनिया चित्ती राम बोले।।' असें मामांनी रामपाठांत सांगितले आहे. ते म्हणतात, नाम हे गतिरूप असून याची प्रचीति देहातून घ्यावयाची आहे. आणि ही गती चित्तात धरून मग तोंडाने 'राम राम' म्हंटले तरी चालेल. बाहेर तोंडाने 'राम राम' म्हणतो कां 'विठ्ठल विठ्ठल' म्हणतो याला किंमत शून्य. परंतु या गतिरूप नामाची जाणीव असणें, त्याचे ज्ञान असणे, त्याचे स्मरण असणें अत्यंत आवश्यक आहे.

(दि. ८-१-१९६३)

(९)

'न कळे ते कळो येईल उगले । नामे या विठ्ठले एकाचिया ।।' (तुकाराम)

या नामाच्या अभ्यासांत आत्म्यावरच सद्गुरुकृपेनें परमात्म्याचे गूढ उकलणार आहे. नाम हे परमात्म्यापासून वेगळे नाही, म्हणूनच 'नाम तेचि रूप रूप तेचि नाम' असें नाथ म्हणतात. आपण जडाचे व चैतन्याचे स्वरूप बरेच वेळां पाहिले आहे ते असे :-

चैतन्य हे पांढरे, हलके, गतिमान् व वायुस्वरूप आहे. चैतन्यातूनच जडाची उत्पत्ति आहे. चैतन्याशिवाय जडाची उत्पत्ति नाही, परंतु जडाशिवाय चैतन्याचे अस्तित्व दाखविता येत नाही. जडाशिवाय चैतन्याचा अनुभव घ्यावयाचा, परंतु जडाचे अस्तित्व असल्याशिवाय चैतन्याचा अनुभव घेता येणार नाही. संत दृश्याचा त्याग करतात म्हणजे दृश्य टाकत नाहीत; परंतु दृश्य ज्याचे बनले आहे त्या चैतन्याकडे लक्ष ठेवतात म्हणून दृश्याचे बरेवाईट परिणाम त्यांचेवर होत नाहीत.

जड आणि चैतन्य याची कल्पना आलेस जीव व आत्मा एक कसे ते समजेल. ज्यांचे गुणधर्मांत साम्य आढळते तशा वस्तू एकमेकांत मिसळतात. परमात्मा वायुरूप, नाम वायुरूप, परमात्म्याची उपासना वायुरूप, जीव वायुरूप,

एवढेंच काय परंतु हे विश्व देखील वायुरूप आहे. मग वाऱ्यांत वारा मिसळायला किती अवकाश लागेल ?

प्रत्येक वस्तूला अवस्थांतर, स्थित्यंतर, रूपांतर आहे, ते फक्त ब्रह्माला नाही. ब्रह्म हेंच फक्त सत्य आणि नित्य आहे. आपल्याला दृश्य हे सत्य वाटते. परंतु ते तसें नाही. सातत्यामुळे त्याची सत्यता भासते.

जीवाची व्यवहारांत दक्षता आहे आणि म्हणूनच परिभ्रमण त्याचे मागे लागले आहे व तो आपल्या स्वरूपाला विसरला आहे. आपल्या स्वरूपाची ओळख पटण्यासाठीच या ज्ञानाची आवश्यकता आहे. हे ज्ञान झाल्यावर जीवाला निश्चितपणे स्थिरता प्राप्त होईल आणि मगच खऱ्या समाधानाची प्राप्ति आहे. या ज्ञानाशिवाय ज्याला आपण ज्ञान समजतो त्या ज्ञानाला निश्चिति नाही, त्याची शाश्वती नाही, ते ज्ञान आले तरी चित्ताला स्थिरता येणार नाही, समाधान मिळणार नाही आणि म्हणूनच त्याला खरें ज्ञान म्हणता येणार नाही.

‘हे सर्व कशापासून बनले आहे?’ इकडे सतत दृष्टी पाहिजे, तर चैतन्याचा अनुभव येईल आणि ही दृष्टी सद्गुरुकृपेची जोड आणि साधनाचा अभ्यास असल्याशिवाय येणार नाही.

सद्गुरु हे ‘कर्तुं अकर्तुं अन्यथा कर्तुं शक्तिसमर्थ’ असे आहेत, तेव्हा त्यांचे मनांत आले तर एका क्षणांतसुद्धा आत्मप्रचीति देतील. परंतु हा अपवाद आहे, नियम नव्हे. सद्गुरूंनी जे, जसें सांगितले आहे तसाच अभ्यास व्हावयास पाहिजे. त्यांत आपली बुद्धिमत्ता लढविली कीं सर्व बिघडणार आहे. जोपर्यंत जीव हा उपाधिभूत जीवनापासून सुटत नाही तोपर्यंत अनुभव नाही. आणि देहाला सुटून रहाण्याचा अभ्यास म्हणजेच साधन!

ज्याप्रमाणे फूल आणि फुलाचा सुगंध यांत फरक आहे; तद्वत् जीव व आत्मा यांचे आहे. आत्म्याचे अस्तित्त्व जोपर्यंत आहे, तोपर्यंतच शरीराला किंमत आहे आणि शरीर आहे म्हणूनच आत्म्याचा अनुभव घेता येतो, नाहीतर घेता येणार नाही. जडाच्या योगाने चैतन्याचा अनुभव येण्यासाठी आमचा

अट्टहास आणि म्हणूनच अनुभव येता येत नाही. चैतन्याचा चैतन्यद्वारा चैतन्यांन अनुभव घेणं हाच परमार्थ!

(दि. ९-१-१९६३)

(१०)

जीव आणि आत्मा एकस्थितीत कसे आहेत, हे ज्ञान झाल्यावर कोणत्या प्रकारचे समाधान होते आणि हे ज्ञान ज्या साधनाने प्राप्त होते त्या साधनांत राहून जीव आणि आत्म्याचा अनुभव येणे हा प्रत्येक जीवाचा जन्मसिद्ध हक्क आहे. कोणी असे म्हणण्याचे कारण नाही कीं ‘हा पापी आहे’ म्हणून त्याला परमार्थ साध्य होणार नाही व हा पुण्यवान् म्हणून त्याला परमार्थ साध्य होणार. परमार्थाचे दृष्टीने बाह्यकर्माला किंमत शून्य आहे. जीव व आत्मा एका जातीतले कसे हा विषय वर येऊन गेला आहे.

चैतन्यामुळे जड बनले आहे, जडाला स्वतंत्र असे आपले अस्तित्त्व नाही. चैतन्याचा आविष्कार संतांनी जाणला. चैतन्याचा अनुभव घ्यायचा असेल तर चैतन्याचं माध्यम सापडलं पाहिजे. यासाठी सद्गुरूंची गांठ पडायला पाहिजे, त्यांची कृपा व्हायला पाहिजे. चैतन्याचं माध्यम सापडेल तरच ब्रह्मरूप होता येईल आणि या माध्यमांत चित्ताची एकाग्रता झाल्यास आपोआप जागृति, स्वप्न, सुषुप्ति या अवस्थांचा नाश होतो आणि उन्मनी अवस्था प्राप्त होते.

एकदां उन्मनी अवस्था प्राप्त झालेवर नाद, बिंदु, कला व ज्योतीरूपाने आत्म्याचा विलास एकामागून एक असा प्रत्ययास येतो. वायूचा अभ्यास म्हणजेच नामाचा अभ्यास. नाम म्हणून याशिवाय निराळे नाही. संतांना चैतन्याशिवाय कांही दिसत नाही. कारण चैतन्यच त्यांचा विषय बनलेला असतो. जीव नामाशी तद्रूप झाला कीं नाद, बिंदु, कला, ज्योति हें अनुभव यायला प्रयत्नाची जरूरी लागत नाही. यांत एक वर्म आहे. परमार्थांत अनुभव

यायला लागलें कीं मुख्य उपासनेकडे दुर्लक्ष होते आणि साहजिकच ज्याचेमुळे अनुभव तिकडेच दुर्लक्ष झालेनें अनुभव येत नाहीत.

जगांत वायूशिवाय बनलेला असा एकही पदार्थ नाही. परमार्थ काय किंवा व्यवहार काय, जर तो साधावयाचा असेल तर तो वायूनेच साधावयाचा आहे. आमच्या हातानं साधन होत नाही अशी बऱ्याच लोकांची तक्रार असते; परंतु साधन होत नाही ही स्मृती रोज, नेहमी असणं म्हणजे साधन आपोआप होतच असं समजावयास हरकत नाही. ज्याला 'आपलं चुकतं आहे.' असं वाटतं तोच बरोबर होणार आहे. ज्याला तसें वाटतच नाही, तो बरोबर तरी काय होणार? आपल्याला देवाचे विस्मरण आहे याचे सतत स्मरण आहे. म्हणजे ते देवाचे स्मरणच नाही कां? मात्र ही अवस्था थोडी वेगळी आहे.

शरीर, दृश्य कशाचे बनलं आहे? कशासाठी बनलं आहे? हे समजल्यावर चित्ताची गडबड होईल काय? आपण कशासाठी जन्माला आलो, आपणाला केव्हां ना केव्हांतरी जायचे आहे व आपल्याबरोबर काय येणार आहे? याचा विचार प्रत्येकाने करावा. जसजसा आपला श्वासोच्छ्वास चालला आहे, तसतशी आपली शेवटची घटका जवळ येत आहे, याचे स्मरण असूं द्यावे. आपण कोणत्या स्टेजवर (पायरीवर) आहोत व आपणांला काय साधावयाचे आहे, याचा विचार करून पाऊले पडूं देत.

परमार्थांत वायूचेच साधन आहे आणि 'वायूचे साधन' हाच निखळ परमार्थ आहे. वायूचे साधन साध्य झाल्याशिवाय जीवाची जन्ममरणापासून सुटका नाही. नुसत्या वैखरीने नाम घेऊन उद्धार होणार नाही. वायूचे अधिष्ठान असलेखेरीज वैखरीने नाम घेता येणार नाही. वैखरीनें घेतलेले नाम फक्त मन निर्विकल्प करूं शकेल जास्तीत जास्त. परंतु यापुढे खऱ्या परमार्थाला सुरुवात आहे. वायुरूप नामाचे गूढ, सद्गुरुकृपा असलेशिवाय आकलन होत नाही.

'यात अर्थ नाही, त्यात अर्थ नाही' या बोलण्याला अर्थ नाही. अभ्यासू वृत्तीने अभ्यास असेल व सद्गुरुंच्यावर पूर्ण विश्वास असेल, तर कशांत अर्थ

आहे हे समजेल. ज्यांनी ज्यांनी नामाचा अट्टाहास घेतला असे आम्ही म्हणतो, त्यांनी काय वेगळं साधलं आहे काय? वैखरीने नाम घेऊन आंत प्रवेश ही कल्पना कल्पनाच आहे. वैखरीने नाम घेत असता जीव ब्रह्माशी एकरूप झाला आहे असे कां होत नाही? कारण ते नाम अपूर्ण आहे. त्याला नाम ही संज्ञा देणेच चुकीचे आहे.

'नाम श्वासोश्वासी असे । परब्रह्म तेथे वसे।।' यांतील जे नाम तत्सदृश आवाज म्हणजे आपण उच्चारतो ते नाम. (उदा. 'कशासाठी पोटासाठी' आगगाडी म्हणते.) नाम जितकं सोपं आम्हीं समजतो तितकं ते सोपं नाही. जगांत पुष्कळ प्रकारचे लोक आहेत. १) साधन करून 'नाही केलं' म्हणणारे. २) न करून केलं म्हणणारे. आपणांला पारख मात्र पाहिजे. कोणी कांहीही म्हणोत, आपण तत्त्वाला गांठ मारायला पाहिजे. (नामस्मरण करून अनुभव येत नसेल तर ते नामस्मरण झाले नाही असा त्याचा अर्थ आहे). जर असें होत असेल तर सद्गुरुंच्याकडून त्याचा उलगडा करून घेणें जरूरीचे आहे. डॉक्टर जवळ पेशंटने आपल्या तक्रारी उघड केल्या पाहिजेत नाही तर पेशंट दगावेल सुद्धा? जसे जेवण गडबडीने करून भागत नाही, केल्यास डॉक्टरकडे जायची पाळी यायची; तद्वत् नामस्मरण करून भागत नाही. वायूशिवाय नामाचे अस्तित्त्व नाही व ते क्षणांत एकदम सांपडणारे नाही. ते वायुरूप आहे; हे निश्चित! कारण त्याचा अनुभव आल्याखेरीज रहात नाही.

वैखरीने नाम चालू राहूं दे व आम्हीं वायू काढून घेतो, बधूं या नामोच्चार चालू रहातो कां? मग वायूंत नामाचे अधिष्ठान आहे असे कां म्हणू नये? जी गोष्ट जवळ दिसते ती लांब असते व जी लांब असते ती जवळ असते. (उदा. डोंगर व आकाश) तद्वत् शरीर व आत्म्याचे आहे.

(दि. १०-१-१९६३)

(११)

आत्मा वायुरूप, जीव वायुरूप, नाम वायुरूप, ज्ञान वायुरूप, अवस्था वायुरूप, अनुभव वायुरूप, आनंद वायुरूप, उपासना वायुरूप एवढेच काय हे सर्व वायुरूप आहे. 'वायुरूप' या शब्दाने जीवाचा गोंधळ होईल. जर सर्वच वायुरूप आहे; तर त्यातील फरक ओळखायचा कसा? परमार्थाबद्दल आमचे ज्ञान किती आहे? प्राणवायु म्हणजे ऑक्सिजन इतपतच. परंतु तो पाण्यापासून वेगळा करून त्याची परीक्षा घ्यायची असेल तर नुसते 'ऑक्सिजन, ऑक्सिजन' म्हणून भागणार आहे कां? नाही. त्याला वेगळा करण्यासाठी विशिष्ट प्रक्रियेतूनच गेले पाहिजे आणि एवढ्याचसाठी सद्गुरूंची आवश्यकता आहे.

शाळा आहेत, पुस्तके आहेत, विद्यार्थी आहेत, परंतु शिक्षकाशिवाय विद्यार्जन होते कां? नाम वायुरूप म्हणून आम्ही नामाला गूढ समजतो. प्रत्येकाची नैसर्गिक वृत्ति असते की जे गूढ ते सोडून द्यावे. आम्हाला अनुभव तर पाहिजे पण गूढ विषय नको हे कसे होईल?

साधन काय, माळ काय किंवा नामाचा सप्ताह काय या सर्वांचा उद्देश एकच आहे. नामांत जी साधनाची खोच आहे ती आपल्याला समजत नाही म्हणून नुसत्या नामाने अनुभव येत नाही व समाधान मिळत नाही.

'नाम घेता मन निवे । जिव्हे अमृत हे स्रवे ॥

होताती बरवे । शुभ शकुन लाभाचे'

ज्याचं मन थंड आहे त्याचे तोंडून वृथा शब्दच निघणार नाही. नाम घेऊनसुद्धा मनाची अस्थिरता नाहीशी होत नसेल तर नाम घेऊन कांही उपयोग नाही आणि असे होत असेल तर आपल्यांत काय दोष आहे, हे आपण पाहिले पाहिजे.

ज्याला खरोखरच स्टेशन गाठायचे आहे त्याने आपलें किती दिवस उरले याचा विचार करावा आणि गाडीचा वेग कमी जास्त करावा. कोणी म्हणेल, आमचे किती दिवस उरले हे आम्हाला कसे कळणार? परंतु प्रत्येकास आपण

किती दिवस राहणार याचा साधारण अंदाज असतोच व तो सहसा चुकत नाही. ज्यांचा त्रयोदशाक्षरी मंत्रावर एवढा भर तेच समर्थ सांगतात, 'नाम श्वासोश्वासी असे । परब्रह्म तेथे वसे'. जे योगांत अप्राप्य ते ज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात, 'ज्ञानदेव म्हणे जपमाळ अंतरी । धरोनि श्रीहरी जपे सदा।।' आमचे कसे आहे? आम्हीं आम्हांला रुचेल तेवढेच घेणार !

'काहीच न करोनी प्राणी । रामनाम जपे वाणी ।

तेणे संतुष्ट चक्रपाणी । भक्तालागी सांभाळी।।'

यांतील आम्ही 'रामनाम जपे वाणी' एवढेच घेणार. परंतु 'कांहीच न करोनि प्राणी' हे अत्यंत महत्त्वाचे आहे. 'कांहीच न करोनि' असें असून जर वाणीने 'रामनाम' जप होत असेल तरच पुढील अनुभव आहे. नामाच्या उच्चारारूपून नामाची फक्त कल्पना येऊ शकेल, परंतु त्यापेक्षा जात प्राप्ति नाही.

प्रत्यक्ष तात्यासाहेब कसे होते हे त्यांच्याशी परिचय असणाऱ्यांनाच माहीत असणार. त्यांच्या फोटोवरून ते कसे दिसत होते, एवढेच ज्ञान होईल, परंतु ते कसे होते हे मात्र समजणार नाही. हाच फरक नाम व नामाचा उच्चार यांत आहे. चैतन्याची हालचाल चैतन्याच्या उच्चारांत होईल कां? आम्ही नामाचा अभ्यास करतो, परंतु नाम ज्याचं बनलं आहे तिकडे आम्हीं बघणार नाही मग अनुभव कसा येणार?

एक माळी झाडाच्या मुळाशी पाणी घालतो व दुसरा नुसते वरवर पाणी शिंपडतो, तर कोणाचे झाड वाढेल व कोणाचे तरारेल? पहिल्याचे तरारेल व दुसऱ्याचे वठेल. तोंडाने 'हरी हरी' म्हणत आम्ही जास्तीत जास्त आंत वळू. हरी-हरी म्हणून जन्म गेला. झाड वठायची पाळी आली तरी आत्मानुभूती कां येत नाही? आत्मानुभूतीसाठी पाणी मुळाकडे गेले पाहिजे व त्यासाठी मूळ समजले पाहिजे.

परमार्थ बोलायचा तो कंठाचे वरती बोलायचा. त्याचा संबंध नाभीपर्यंत

पोहोचतो; परंतु तो फारच थोडा! आम्हीं म्हणणार की काय सद्गुरूंनी आमच्यावर कृपा केली? कां तर अनुभव नाही म्हणे! काय सद्गुरूंना काही कमी आहे? कां त्यांना आमच्याकडून कांही अपेक्षा आहे, म्हणून ते आम्हाला फसविणार आहेत?

पाणी पडतं आहे परंतु ते तापलेल्या पळीवर; ते पाणी चर्ऽऽरच होणार! मग पाणी दिसत नाही म्हणून ते पडले नाही म्हणायचे आहे कां? थंड व्हायचे काम आपले आहे व एकदां थंड झाल्यावर पाणी आपले अस्तित्व दाखविणार आहे.

वरून जिव्हेपर्यंत नाम येऊं दे म्हणजे त्याचा प्रभाव बघू या! ते नाम आपला प्रभाव दाखविल्याशिवाय रहाणारच नाही. लौकिकांतसुद्धां गुरुमुखांतून येणाऱ्या नामाचा प्रभाव दिसून येतो. कारण काय तर मुळांत पाणी खूप आहे. झाड चांगलं तरारलेलं आहे, चैतन्यानं बहरलेलं आहे. मुळांतच पाणी खूप आहे, म्हणूनच सद्गुरूंच्या शब्दाला महत्त्व आहे आणि आमच्या नाही.

(दि. ११-१-१९६३)

(१२)

जीव, नाम, ब्रह्म हे एकरूपच आहे. परंतु याची ओळख व्हायला सद्गुरूकृपा पाहिजे. ज्या प्रमाणात साधनाचा अभ्यास त्या प्रमाणांत सद्गुरूकृपा होणार! साधनाचा अभ्यास कसा व्हावा हे विस्ताराने आपण पाहिलेंच आहे. महाराज सगळीकडे भरले आहेत; त्यांनी देह ठेवला याचा अर्थ ते नाहीत असा नाही. तितक्या तळमळीनें आपली हांक गेल्यास ते नक्की हाक देतील.

नाम हे शोधूनच पहायला पाहिजे व ते सहजासहजी हाताला येणार नाही, अनुभवाला येणार नाही हें तितकेंच खरे आहे. 'पारियाचा रवा घेता भूमिवरी । यत्न परोपरी साधन तैसे ।।' नाम हें देताही येत नाही व घेताही येत नाही याचा

अर्थ नामाचा व्यवहार नाही असें नाही. ते देण्याघेण्याची क्रिया फार वेगळी आहे. म्हणूनच म्हंटले आहे :- 'सद्गुरूवाचोनि नाम न ये हाता'. जसें सद्गुरू शिष्याची परीक्षा घेतात, तसेंच शिष्यानेही गुरूची परीक्षा घ्यावी असे सांगितले आहे आणि ती एकदां सोडून दहादां घ्यावी. नाम देतात म्हणजे सद्गुरू कानांत फुंकर घालून नाम देतात असें नव्हे. ते फक्त नामाचा निर्देश करतात व आपण साधनाच्या अभ्यासाने त्याचा अनुभव घ्यायचा आहे. नाम देणाऱ्याला 'आपण नाम देतो आहे' व घेणाऱ्याला 'आपण घेतो आहे' याची जाणीवसुद्धां त्यावेळी उपयोगी नाही, नाहीतर नामाचा प्रभाव दिसावा तसा दिसून येत नाही. (नाम हे वायुरूप आहे, गतीरूप आहे त्याचा उच्चार करावा म्हटले तरी करता येत नाही).

डोळा+पहाण्याची शक्ती म्हणजे डोळा; कान+ऐकण्याची शक्ती म्हणजे कान; ही जी शक्ती आहे, याचा शोध घेतल्यास परामात्म्याची प्राप्ती आहे आणि हा शोध घेण्याची हातोटी म्हणजे साधन. नामांतून वायूच काढून घेतल्यास काय रहाते? कांही नाही. 'बी' मध्ये खोड आहे. पानं आहेत, फळं आहेत म्हणून ते कुटून त्यांतून कांहीं पानं-फळं दाखविता येणार आहेत कां? नाही. मग ते नाही म्हणायचे आहे? नाही. कारण बी रुजत घालून त्याला योग्य हवापाणी मिळाल्यास तें आपलें अस्तित्त्व कांही कालाने दाखविणार आहे.

तसेंच साधनाच्या अभ्यासाचे आहे. वाटेल तो अनुभव वाटेल तेव्हा. वाटेल तेथें येत नाही. आंतच नामाची धारणा झाली कीं ते वैखरींतून आपोआप येते. मग प्रयत्नाची जरूरी रहात नाही. नामाची धारणा झाली कीं परमात्म्याचा ध्वनि ऐकायला यायला पाहिजे. एकदां ध्वनि ऐकायला येऊं लागला कीं पुढील अनुभव आपोआप येतात. नामाचा ध्वनी सहज आहे. 'नामाचा ध्वनि ऐकू येणं बंद झाले' म्हणजे परमार्थात घसरगुंडी झालीच (लागलीच). नामाचा उच्चार आम्ही कल्पनेने करतो. कितीही प्रयत्न केला तरी नामाच्या ध्वनीसारखा आवाज काढता येणार नाही.

कवि आपल्या खोलींत झोपला होता व उन्हाळ्यांच्या दिवसांत पहाटेच्या वेळेला दाराच्या फटीतून वारा त्याच्याशी बोलू लागला व त्याने त्यावर काव्य केले म्हणे! परंतु तो प्रतिभावान् असेल तर 'वारा काय बोलतो' हे त्याला समजेल. तसेंच नामाचे बाबतींत आहे. 'न कळें ते कळों येईल उगले । नामे या विठ्ठले एकाचिया' नामाची खरी ओळख आंत असून तत्सदृश असें कोणते कां नाम जिव्हेवर असेना, अनुभवांत फरक पडणार नाही. कारण ती वाचा आपला प्रभाव दाखविल्याशिवाय रहात नाही, परंतु तो मात्र जागेवर पाहिजे. जो जिवंतपणावर आहे व जिवंतपणा ज्यावर आहे त्यावर लक्ष ठेवायला पाहिजे असें संत म्हणतात.

हा देह, हे दृश्य हा एक फोटो आहे, मग पुन्हां फोटोचा फोटो काढून काय उपयोग? चैतन्यांत चैतन्याचा जो प्रत्यक्ष ठोका आहे, जो जिवंतपणा आहे तो शरीरांत आहे. आपण शरीराचा फोटो घेऊं शकतो, आत्मा फोटोंत येणार नाही. शरीराची धारणा आत्म्यापासून आहे. फोटो म्हणजे व्यक्ति नव्हे. आत्मा फोटोंत येत असेल तर तो आत्मा नाही. फक्त ती दिशाभूल आहे. फोटोवरून काम होणार नाही. काम व्हायला प्रत्यक्ष ओळखच पाहिजे.

जर नामाच्या उच्चारानें या नामाचा व त्या नामाचा दुवा कदाचित जुळला तर ते नाम जीवाला आंत खेचेल. पण जर तर! खात्री नाही. या वैखरीतून येणाऱ्या नामाने नाद, बिंदु, कला, ज्योति यांचा अनुभव येणार नाही. जेथें नाम आहे तेथें चित्त भिडले तरच नाद, बिंदु, कला व ज्योति यांचा अनुभव आहे. नामाचा नामाशी वशिला असेल तर काम झालंच! फक्त नामाचा वशिला उपयोगी नाही. नामाची प्रत्यक्ष ओळख व्हायला पाहिजे, तरच अनुभूति आहे.

स्वयंसिद्ध, स्वयंस्फूर्त, सतत असें जे नाम आहे ते, गुरुकृपेशिवाय समजणार नाही. सदगुरूंची गांठ पडून त्यांची कृपा होणं महद्भाग्याचं काम आहे आणि जरी कृपा झाली तरी ती फळाला येण्यास त्यांत पुन्हा भाग्यवान् पाहिजे. 'नाम श्वासोश्वासी असे । पर ब्रह्म तेथें वसे'. नाम गतिरूप आहे आणि गति म्हणजे

नामस्मरण. 'गती तेचि मुखी नामाचे स्मरण । आणिक विस्मरण अधोगती ॥' मन, बुद्धी, चित्त, सजीव, निर्जीव सर्व गतिरूप आहे. पाठीमागें शक्ति असल्याशिवाय पुढें जाता येत नाही. आणि ती शक्ति म्हणजेच कृपा. 'मी पुढें चाललो आहे' असें वाटू लागले की गाडी घसरलीच! आपण मागचं वारं म्हणून ज्याला संबोधितो तीच गुरुकृपा. या कृपेच्या योगानेंच गतीचे ज्ञान होणार आहे. नाम हा जाणण्याचा विषय आहे.

'तुका म्हणे नाम चैतन्य निजधाम'

(चैतन्य म्हणजे नाम, नाम म्हणजे चैतन्य) जिवंतपणांत नाम आहे म्हणून नामांत जिवंतपणा दिसून येतो. (त्या चैतन्याचा उच्चार होत नाही म्हणून नामाचा उच्चार नाही). आंत मावेना म्हणून जे बाहेर पडते, त्याचा उच्चार किंवा त्याचा ध्वनि आपलं काम करणार आहे. त्या गतीच्या अभ्यासाचे योगानें 'जीवो ब्रह्मैव नापरः' हा अनुभव येतो. 'नाम उच्चारिता कंठी । पुढें उभा जगजेठी ॥' गति, नाम याचे प्रत्यंतर कोठें आहे, तर कंठात! कंठातून उच्चार होत असेल तरच अनुभव आहे. 'उघडा मंत्र जाणा । रामकृष्ण म्हणा ॥' उघडा मंत्र हा (सद्गुरूंच्याकडून) जाणून घ्या व मग खुशाल रामराम कृष्णकृष्ण म्हणा असे तुकाराम महाराजांना म्हणायचे आहे. आमच्या भाषेंत सांगितलं तर आम्हांला कळणार म्हणून त्याचा उच्चार करा म्हणून सांगितले आहे. 'रामनाम गती देहात प्रचीति । धरोनिया चित्ती राम बोले' एवढ्या एका चरणांत मामांनी थोडक्यात सर्व खुलासा केला आहे.

(दि. १२-१-१९६३)

(१३)

गती, प्रवाह व आनंद म्हणजे सच्चिदानंद म्हणजेच रामकृष्णहरी, म्हणजेच अकार-उकार-मकार. प्रत्येक वस्तूला गति आहे, रूप आहे. प्रत्येक वस्तूपासून

आनंदाची प्राप्ति आहे. कां तर चैतन्यापासून वस्तूची उत्पत्ति आहे. ज्यातून उत्पत्ति, त्याचे गुणधर्म त्या वस्तूत अर्थातच असणार!

परमात्मा, जीव, नाम हे एकजातीय आहेत. सजातीय पदार्थ एकरूप होतात, विजातीय एकरूप होता होत नाहीत; म्हणूनच त्यांना विजातीय ही संज्ञा आहे. सजातीय पदार्थ एकरूप झाल्यावर आपले गुणधर्म दाखवीत नाहीत, परंतु विजातीय एकमेकांत मिसळले तरी आपापले गुणधर्म सोडीत नाहीत.

प्रत्येक वस्तूला तीन अवस्था असतात. वायुरूप, द्रवरूप आणि घनरूप. वायुरूपाशिवाय कशाला अस्तित्त्व नाही. 'जीव जातो' म्हणजे तरी काय जाते? शरीर तर आहे त्या स्थितीत पडलेलें असते, शरीरांतील फक्त वायु जातो. 'जन्म घेणे लागे । वासनेच्या संगे ॥' वासनेबरोबर वायु गेला तर पुन्हां जन्म आहे, नाहीतर नाही. जन्म सुखाचा तर मरण सुखाचे, जन्म दुःखाचा तर मरणही दुःखाचेच येणार? मूल जन्माला रडत आले तर रडतच मरणार, हे अगदी निःसंशय. आमच्या पदरांत अज्ञान कां पडते तर कारण ज्यावर या तीन अवस्थांचा अनुभव तिकडेच आमचे दुर्लक्ष आणि तिकडे लक्ष असल्याखेरीज अनुभव नाही, पुढे पाऊल पडणार नाही.

संत सांगतात की, त्या गतीवर लक्ष ठेवून सर्व व्यवहार चालू देत. परमार्थ तर त्या गतीवर लक्ष ठेवूनच आहे; अर्थात् लक्ष ठेवून (राहून) बाहेर व्यवहार चालू असला तरी ते साधनच. उलटपक्षी लक्ष न राहतां परमार्थ होत असेल तर तो परमार्थ नसून व्यवहारच आहे. 'गतीवर लक्ष ठेवून व्यवहार' ही गोष्ट अभ्यासाशिवाय साधणार नाही आणि ही गोष्ट साधणं ही सर्वांत महत्त्वाची गोष्ट आहे.

वाऱ्याची लहर वाऱ्याच्या सागरांत मिसळून जाणं हेंच साधन. 'अ' आणि 'ब'चे भांडण आहे, तर त्यांचे ऐक्य होण्यासाठी ज्याचे 'अ' वरही वजन आहे, 'ब' वरही वजन आहे असा 'क' शोधला पाहिजे. 'अ' आणि 'ब' प्रमाणे जीवाशिवाचे आहे. जीव आणि शिव एकाच महालांत आहेत; परंतु एकमेकांकडे

पाठ करून! जीवाला 'शिवाची भेट व्हावी' असें वाटत नाही असें नाही परंतु हे सर्व धरून व्हावयास पाहिजे. पण हे शक्य नाही.

जीवाशिवाची भेट झाली कीं भवाचे अस्तित्वसुद्धां रहात नाही. तेव्हा ही भेट होण्यासाठी जीवाशिवाच्या नाड्या ज्याच्या हातांत आहेत अशा प्राणाची मदत पाहिजे आहे. प्राण आमचा झाला कीं जीवाशिवाची भेट नक्कीच होणार! भेट झाली की, 'आपुलिया जीवे शिवासी पहावे । आत्मसुख घ्यावे वेळोवेळां।' हाच एक छंद रहातो. जीवाला रोज एक नवीन पदार्थ हवा असतो. व्यवहारांत काय किंवा परमार्थांत काय त्याला रोज नाविन्य हवे असते. परमार्थांत रोजच काय परंतु क्षणाक्षणाला नाविन्य आहे. साधनाच्या अभ्यासांत येऊन तरी बघावं! आम्ही काय म्हणतो कीं सदगुरूंच्या मनांत असेल तेव्हा ते कृपा करतील व मगच आम्ही अनुभव घेऊ! परंतु कृपा इतकी सहजासहजी होत नाही. त्याला खडतर साधनाच्या अभ्यासाची आवश्यकता आहे.

परमार्थांत आम्ही काय अगदी स्थितप्रज्ञ! या जन्मी परमार्थ नाही झाला तर पुढील जन्मी पाहू म्हणे, आणि व्यवहारांत? पगाराची वाढ वर्षाचे वर्षाला पाहिजे, प्रमोशन जलद पाहिजे. एकदां पडताळून पहा बरं की अनुग्रह होऊन किती दिवस झाले व आपली प्रगति कितपत झाली?

आपल्या जीवानं शिवाला पाहणं हाच परमार्थ आहे.

'तुका म्हणजे जीवी शिव । हाचि येथीचा अनुभव।'

जीवानं शिवरूप होणं हाच परमार्थातील अनुभव! समाधान हें एकदाच व्हायचं पण ते भोगायचं जन्मभर! गुरुकृपेनं होणारं समाधान एकदाच! जे सौख्य सदगुरूंनी पहिल्या क्षणाला दिलं तेच सौख्य सतत डोळें मिटून अनुभवणं हे करायचं आहे. तो जीवाशिवाचा दुवा आमचा होणं म्हणजे साधन!

'तुका म्हणजे नेम प्राणासवे गांठी । तरीच या गोष्टी विठोबाच्या।'

प्राणाशी रोज गांठ पडणं हेंच साधन! प्राणाची व आमची गांठ पडायला व आम्ही उठायला गांठ पडली तर उपयोग नाही. प्राणाशी गांठ पडली कीं,

‘विठोबाच्या गोष्टी’ उकलणार आहेत. असंगाशी संग झाला की प्राणाशीच गांठ आहे. मग मात्र अखंड अनुभव आहे. असंग आत्मा आहे. हा प्राण पंचप्राणापासून वेगळा आहे व सर्वांत श्रेष्ठ आहे. प्राण प्रसन्न व्हायला गुरुकृपा पाहिजे. प्राण प्रसन्न झाला तरच जीवाशिवाची गांठ आहे. प्राण प्रसन्न होण्यासाठी साधन आहे, नामाचा अभ्यास आहे. ज्या ज्ञानाचे महत्त्व आपण इतके दिवस पहात आहो त्या ज्ञानाची प्राप्ती प्राणाचे योगानेच आहे.

(दि. १३-१-१९६३)

(१४)

आमची कल्पना आहे की परमार्थ हा आंधळ्यांचा मामला आहे, भाविकांचा गोंधळ आहे तेथे! परंतु ही कल्पना चुकीची आहे. येथे भाविक, श्रद्धावान्, तार्किक, सज्जन, दुर्जन कोणीही असो, त्याने येऊन पहावे व अनुभव घेऊन सांगावे. परमार्थ खोटा नाही, येथे घातपात नाही. हे अनुभवाचे, प्रात्यक्षिक शास्त्र असल्याने जो अनुभव एकाला तोच दुसऱ्याला येणार! परमार्थात अंध भावनांना वाव नाही. कोणी चिकित्सक असो, तर्क-कुतर्की असो, अविश्वासी असो, प्रत्येकाला परमार्थात प्रवेश आहे. ‘सकळासी येथे आहे अधिकार ।।’ असें तुकाराममहाराजांनी सांगितले आहे. परमार्थ हा व्यवहारापासून अगदी भिन्न आहे. संतांचे दृष्टीने ‘हा मोठा व हा लहान’ असा भेद नाही. संत कोणालाच विन्मुख पाठवीत नाहीत.’

‘अधिकार तैसा करूं उपदेश । साहे ओझें ज्यास तैसें देऊं ।।’

संत उपदेश करतात परंतु प्रत्येकाचा अधिकार ओळखून! लहान मुलाला दूधच द्यायला पाहिजे; त्याला चौरस आहार देऊन चालणार नाही. संत जीवाचा काहीतरी फायदाच करून देतील, नुकसान खास करणार नाहीत. ते आपल्या निंदकाचे देखील वाईट चिंतीत नाहीत, तर हितचिंतकाचे, भक्ताचे ते वाईट करतील?

एक माणूस संतांचेकडे गेला व त्याने सांगितले, ‘माझा कशावरही विश्वास नाही; परंतु माझा उद्धार व्हावा असे मला वाटते.’ ‘तुझा तुझ्यावर विश्वास आहे कां?’ ‘तर आहे.’ ‘मग तू मरणार केंव्हा?’

मृत्यूच्या आगमनाची लक्षणे तुकाराम महाराजांनी सांगून ठेवली आहेत. ९ (नऊ) दिवस आधी कानांतील धडधड ऐकू यायची बंद होते, तीन दिवस आधी डोळ्यांतील चक्रे फिरनाशी होतात व ज्या दिवशी नाकाचा शेंडा आपला आपल्याला दिसत नाही त्या दिवशी आपण निश्चित मरणार म्हणून सांगायला हरकत नाही.

परमार्थ हे अनुभवाचे शास्त्र आहे. अनुभव आला तर ‘होय’ म्हणावे, नाहीतर ‘नाही’ म्हणावे, परंतु असून मात्र नाही म्हणता कामा नये. संतांच्याजवळ साधनाबद्दल आपल्या ज्या अडचणीं असतील त्या जरूर सांगाव्यात, जे असेल तेच सांगावे; त्यांना सांगितल्याशिवाय परमार्थात आपली प्रगती होणार कशी? एकदा हा साधनांत आला, नामाची व प्राणाची गती एक झाली की, ‘आपुलीया जीवे शिवासी पहावे । आत्मसुख घ्यावे वेळोवेळां ।।’ हीच प्रचीति शिल्लक रहाते. या गती एक होण्यासाठी कदाचित् जन्मभर साधन करूनसुद्धा अनुभव येणार नाही, परंतु हताश होऊन चालणार नाही. कारण याशिवाय जन्म-मरणांतून सुटका नाही. सद्गुरु हे फार दयाळू असतात. त्यांच्या दृष्टीस ‘हा जीव साधनी आहे’ एवढें यायचाच अवकाश, ते कृपा केल्यावाचून रहाणार नाहीत व एकदां कृपा झाली की ती आपला प्रभाव दाखविल्याशिवाय रहाणार नाही. फक्त आपला ठोका सतत पडला पाहिजे.

संतांना वायरलेस (बिनतारी यंत्राप्रमाणे) प्रमाणे सर्व गोष्टी कळत असतात. ते फक्त बोलून दाखवीत नाहीत, सर्व पहात असतात. विविक्षित ठिकाणी साधनाचा अभ्यास झाला की विविक्षित अनुभव नक्की येतो.

‘नाम उच्चारिता कंठी । पुढे उभा जगजेठी’

नामाचा उच्चार कंठांत व्हावयास पाहिजे. ‘पालथ्या घागरीवर पाणी’

प्रमाणे आमची उपासना चालणार! मग अनुभव कसा येणार? जीवनाच्या मार्गावर सतत उजेड पाहिजे, व्यवहारांत नसला तरी चालेल! आंत उजेड पण बाहेर अंधार, चालेल! आत व बाहेर दोन्हीकडे उजेड तर उत्तम, आंत अंधार व बाहेर उजेड बिलकूल चालणार नाही. लोकांनी आम्हांला म्हणायला पाहिजे, ते साधन करतात, ते उपासना करतात तर आम्ही खूप! त्यांची पंचपदी आंत, शेजारती आंत, त्यांचेवर कसाही प्रसंग येवो, त्यांच्या उपासनेत व्यत्यय येत नाही. कारण ते खरें नामधारक असतात. नामाची धारणा त्यांचेत झालेली असते. नामधारकांचे प्रकार दोन आहेत. १) 'आम्ही नामाचे धारक । नेणो प्रकार आणिक । सर्वभावे एक । विठ्ठलची प्रमाण ।।' २) दुसरा प्रकार म्हणजे 'आम्ही नामधारकच आहोत, परंतु आम्हांला जमेंत धरूं नका.' आमचे एक पाऊल आंत व दुसरें बाहेर तर अनुभव कसा येईल? पहिल्या प्रकारचा नामधारक जीव असेल तरच अनुभव, नुसते नाम घेऊन अनुभव येणार नाही. नामाचा प्रभाव किती आहे?

‘कंठी नाम सिका । आता कळीकाळासी धका।।’

मन गांवातनं भटकतं आहे तर अनुभव कसा येईल? शरीरांत श्वसनाची गति आहे, प्राणाची गति आहे, नामाची गति आहे, सर्व कांही आहे पण तें एका पट्ट्यांत आले तरच अनुभव!

(दि. १४-१-१९६३)

(१५)

नाम आहे, श्वासोच्छ्वास आहे, उच्चार आहे. परंतु त्याचे स्थान आहे कंठांत! ते घ्यायचे आहे अंतःकरणाने! जर साधनाचा अभ्यास अंतःकरणातून होत असेल तरच प्रगति होणार आहे. जबरदस्तीने परमार्थ करण्यापेक्षा तो न केलेला बरा.

‘नाम घेता अंतःकरणी । सहाय्य होय चक्रपाणी ।।’

एकदां चक्रपाणींचं सहाय्य झाल्यावर कशाची कमती आहे? साधकाचे अंतःकरण खडीसाखरेसारखे गोड व लोण्यासारखे मऊपाहिजे. तर त्याचे हातून परमार्थ होईल. आम्ही जिथें अंतःकरण मोकळे करायचे तेथें करत नाही व नाही तेथें करतो, आणि म्हणूनच बिघडते!

(दि. १५-१-१९६३)

(१६)

ज्याच्यावर सद्गुरूंची कृपा असेल त्यालाच आत्मसुखाचा लाभ होणार आहे. जीवाचं व शिवाचं ऐक्य होण्याची जी कृति, त्याचा अभाव म्हणजे व्यवहार; मनाचं तादात्म्य शरीराशी राहून जे जे घडेल ते ते सर्व व्यवहारांत जमा आणि तेंच तादात्म्य प्राणाशी राहून जे घडेल तो परमार्थ.

गति एका पट्ट्यांत येण्यासाठी चैतन्याच्या गति, ज्या इंद्रियापर्यंत आलेल्या आहेत, त्या पाठीमागें वळल्या पाहिजेत व यासाठीच साधनाची आवश्यकता आहे. सत् स्वरूपाची प्राप्ती करून देणारी गति म्हणजे सद्गति.

‘सद्गती झालीया सहज साक्षात्कार होईल उद्धार पूर्वजांचा।।’

सद्गतींत आले कीं सहजावस्था प्राप्त होते. सहजावस्था प्राप्त झाली कीं साक्षात्काराला वेळ नाही. जीव सद्गतीला जाणार कां दुर्गतीला जाणार हें मरणाच्या आधी समजते. जसें स्टेशनवर गाडी कोणीकडे जाणार हे समजते तसे. नाद, बिंदु, कला, ज्योति हे अनुभव यावयास पाहिजे असतील तर सद्गतींत यावयास पाहिजे. काम, क्रोध वाढत असतील तर दुर्गती खास आहे याची खात्री बाळगण्यास हरकत नाही. गति उर्ध्वगामी वहात असेल तर सद्गति; अधोगति असेल तर दुर्गति!

‘गती तेचि मुखी नामाचे स्मरण । आणिक विस्मरण अधोगती।।’

विश्वास कशाला म्हणतात? विज्ञानमय श्वास म्हणजे विश्वास. स्मरण कोणते? हरिरूपाची ओळख होणं म्हणजे स्मरण. देहाशी तादात्म्य कीं चैतन्याची विस्मृती, चैतन्याशी तादात्म्य कीं देहाची विस्मृती! देहाची विस्मृती केव्हा होते? अलक्षांशी लक्ष लागले कीं देहाची विस्मृती आपोआप होते. लक्षांत लक्ष कीं अलक्षांत अलक्ष, अलक्षांत लक्ष कीं लक्षांत अलक्ष; आणि अलक्षांत लक्ष लागले कीं, 'देह जावो अथवा राहो। त्याचे चरणी माझा भावो।।' अशी अवस्था होते. मग अशा अवस्थेंत इंद्रपदसुद्धां साधकाला तुच्छ वाटायला लागते, असें समाधान त्यांत आहे. देह ज्या गतीनें चालला आहे तो जाऊं दे किंवा त्याला ब्रेक लागूं दे, आमचा आपला भाव विठ्ठलाचे चरणीं आहे.

प्राण जो चाललाच आहे तो फक्त 'रामराम' म्हणत जाऊं दे, अशी तुकाराम महाराजांची प्रार्थना आहे. 'रामराम म्हणता जावा माझा प्राण' याचा अर्थ फक्त शेवटचा क्षण 'राम राम' म्हणत गाठायचा, असा नव्हे. प्रत्येक क्षण तसा साधला पाहिजे.

अनुग्रह म्हणजे परमार्थाचे तिकिट आहे. तिकिट काढणें म्हणजे पुण्याला जाणे नव्हे. तिकिट बरोबर असले तरी गाडी चुकलेली असेल तर पुण्याऐवजीं बेळगांवला लागणारीच स्टेशने लागणार. तेव्हा बसतांनाच आपण बरोबरच्या गाडींत बसत आहे याची खात्री करून घ्यायला पाहिजे.

साधनाला बसल्यानंतर गति अधोमुख वहात असेल तर ते साधन नव्हे. मात्र इतर वेळीं गति उर्ध्वमुख वहात असतांना जर याच्या मनांत संशय असेल कीं आपले साधन बरोबर होते कीं नाही तरी चालेल, कारण ती गाडी योग्य त्या स्टेशनलाच जाणार. स्मरणाची गति उर्ध्वगामी झाली कीं विस्मरणाची गति आपोआप अधोगामी होते. मुक्कामाला गाड्या जाऊन पोहोचल्या कीं गाड्यांची हालचाल बंद होते. या गाडीला पॅसेंजर एक. एकदां तो जेथे पोहोचायचा तेथें पोहोचला की गाडी तेथें रहाणार नाही.

(दि. १६-१-१९६३)

(१७)

'तार मंद्र घोर । जाणे तीन भेद स्वर ॥'
हे तीन्ही स्वर नामाचेंच असून ते कंठांतून उत्पन्न होतात.
'गुरुने तार बतायी रे। क्या कहूं वाहके बढायी रे ॥
नाभिकंदका डेरा बनाया उपर डंडी चढाओ ॥'

एकदां तार लागली कीं 'सोऽहं' ध्वनी आपोआप होऊ लागतो, मात्र यासाठी चित्ताची एकाग्रता व्हावयास पाहिजे, आपली तार आवाज देते कीं नाही हे ज्याचे त्याला समजते. प्रेमाशिवाय तार वाजत नाही व सगळे संग सुटले कीं प्रेम उत्पन्न होते.

तार, मंद्र व घोर यांची थोडक्यांत कल्पना घ्यायची झाल्यास, तार हा ध्वनी ढग आल्यानंतर दमेकरी माणसाच्या घशांतून जसा 'सुईऽऽ सुईऽऽ आवाज येतो तद्वत् होणारा ध्वनि; झोपेंत होणाऱ्या विशिष्ट ध्वनीप्रमाणें मंद्र; मृत्यूपूर्वीं जो घोर लागतो तद्वत् होणारा ध्वनी, घोराप्रमाणे असतो; हे सर्व तत्सदृश ध्वनि आहेत. परमार्थाची साधनें हृदयांत आहेत, अनुभव सहस्रदलांत व त्याची विशिष्ट अवस्था कंठांत आहे.

(दि. १७-१-१९६३)

(१८)

ज्यावर जीवनाची मदद आहे त्यांतसुद्धां एक प्रकारचा आनंद आहे. या आनंदाची कल्पना आपणाला व्यवहारांत येत नाही व या जीवनाचा आनंद घेणं म्हणजे साधन. हा आनंद एकाग्रता झाल्याशिवाय होत नाही. व्यवहारांतसुद्धा आपणाला हा अनुभव आहे कीं एकाग्रतेशिवाय आनंदाची प्राप्ती नाही.

निंबरगीकर महाराजांनी असें साधन सांगितले आहे कीं त्यांनी सांगितल्याप्रमाणे

एकाग्रता झाल्यास लय लागायला बिलकूल वेळ लागणार नाही.

असें साधन जगांत दुसरीकडे कोठेही सांपडणार नाही, याबद्दल अगदीं खात्री आहे. निखाऱ्याला हात लावला कीं चटका, असा अनुभव साधनांत नाही. कांही विशिष्ट काल हा जावाच लागतो अनुभव यायला!

(दि. १८-१-१९६३)

(१९)

श्वासोच्छ्वास हा सामान्य माणसाचा वेलांटीसारखा वहात असतो. आणखी बारकाईने लक्ष दिल्यास प्रत्येकाला असें आढळेल की श्वसन हे निसर्ग नियमानेंच चार तऱ्हेने वहात असते. एकदा फक्त डाव्या नाकपुडीतून, एकदा उजव्या नाकपुडीतून, कधी कधी श्वास दोन्ही नाकपुड्यांतून वहातो, तर कधीकधी तो बिलकूल वहात नाही.

सामान्य जीवाचे बरेच वेळा गुरुकृपेशिवाय सुद्धां आपोआप साधन होत असते व त्याचा अनुभव काय असेल तर त्या जीवाला परमार्थातील साक्षात्कार होत असतात. त्या जीवाला आपल्यावर सदगुरूंनी कृपा केव्हां केली व आपलें सदगुरु कोण हेही माहीत असणार नाही आणि सदगुरूंना शिष्यावर कृपा केव्हा झाली याची कल्पनादेखील असणार नाही. आपण सदगुरु-शिष्य यांचा व्यवहारांत जो अर्थ घेतो त्यापेक्षां सदगुरु व शिष्य यांचे स्वरूप अतिशय वेगळे आहे.

सदगुरु सांगलीला व शिष्य लंडनला असला तरी कृपा होऊं शकते. कृपा हे शास्त्रच फार वेगळे आहे. बोध हा सदगुरु व शिष्य जवळजवळ असले तरच होतो, असें नाही. हा अंतःकरणाचा विषय अंतःकरणानेंच घ्यावयाचा आहे. बोध झाला तरी तो उमगणं हे सदगुरूंच्या इच्छेवर अवलंबून राहिल. आपणास सदगुरूंनी सांगितल्याप्रमाणे स्वतःची बुद्धि न चालवता साधनाचा अभ्यास चालूं ठेवला पाहिजे.

औषधाचे जोडीला पथ्य असेल तर जसा गुण लवकर येतो तद्वत् साधकांनी निंबरगीकर महाराजांनी सांगितलेले पथ्य पाळले पाहिजे. पथ्य नसेल तर औषध आपला प्रभाव दाखवत नाही. 'तीन तास जो साधन करेल त्याला एक तास बोलायला परवानगी' हे सूत्र त्यांनी फार मार्मिकेने सांगितलेले आहे. पानाआड फळ पिकते म्हणून परमार्थ झांकून असावा. साधनाचे वेळीं श्वासाची गति सूक्ष्म होऊन बैठक स्थिर झाली कीं मन आपोआप अंतर्मुख होते. दृष्टीची एकाग्रता व मनाचे तादात्म्य झाले की नामाची गति, चैतन्याची गति व श्वसनाची गति ह्या एक होतात व जीवनाला उर्ध्वगामित्व प्राप्त होते.

मन अंतर्मुख होण्यासाठीं चित्ताचे चैतन्याशी एकीकरण व्हावयास पाहिजे कीं लगेच मन आपोआप अंतराकाशांत खेचले जाते. पांच छिद्रांनी म्हणजे कान, नाक, तोंड, डोळे व टाळू यांनी जोडलेले अंतराकाश म्हणजेच हृदय, म्हणजेच सहस्रदल. 'मन समुद्र हृदयी आहे.' म्हणजे या हृदयांत नाही तर सहस्रदलांत आहे. प्रारब्ध म्हणजे काय? जे आरंभिलेले आहे व ज्याची कड लावायला पाहिजे ते व त्याचा संबंध जीवनाशी आहे.

सहस्रदलांतील रचना कशी आहे? त्याचे खालील भागाला जीवात्मा म्हणतात, शिवात्मा वरती आहे. जीवात्मा व शिवात्मा यामध्ये असणाऱ्या पोकळीला चिदाकाश म्हणतात. चिदाकाशांत ज्या लहरी उत्पन्न होतात ते चैतन्य. जसें हवेच्या लहरीं वादूं लागल्या म्हणजे त्या हवेलाच 'वारा' अशी संज्ञा देतात, तसेंच चैतन्याच्या लहरी वाढत जाऊन त्याला जे वायूचे स्वरूप येते त्यालाच प्राण म्हणतात. या प्राणापासून भ्रूमध्यापर्यंत येणारी गति म्हणजे प्राणगति. ती डाव्या बाजूने जा-ये करते. त्याचे मध्यावर दक्षिणशिखा नांवाचे स्थान आहे. त्याठिकाणी मनाचे तादात्म्य झाले कीं समाधि अवस्थामुद्धां त्या अवस्थेपुढे फिकी आहे.

अशा या सहस्रदलांहून या हृदयापर्यंत एक नाडी आलेली आहे. ती पारदर्शक, अतिशय नाजूक व अत्यंत सूक्ष्म आहे. त्याला केसाचासुद्धा धक्का

चालत नाही व केवळ या नाडीमुळे हृदयाची क्रिया चालू आहे व असा हा सहस्रदलाचा व हृदयाचा संबंध आहे. भ्रूमध्य व सहस्रदल यांचा संबंध वर सांगितल्याप्रमाणे आहे. वरच्या देवाच्या दोरीची ओळख गुरुकृपेशिवाय होत नाही. वरती आत्मा प्रविष्ट झाला आहे व म्हणून खाली वेलांटीसारखी गती आहे. ती गती एका सरळ रेषेत वाहू लागेल तर परमार्थातील अनुभव येत येत जीवाशिवाची गांठ पडेल.

ताठ बसलेशिवाय साधनांत लक्ष लागत नाही. चित्ताची एकाग्रता होत नाही, मन अंतर्मुख होत नाही. मन अंतर्मुख झाल्याशिवाय शरीरांत प्रत्येक अवयवापर्यंत गेलेल्या चैतन्याच्या गति अंतर्मुख होत नाहीत. एकदां साधनांत लय लागला कीं सुषुम्ना भ्रूमध्यापर्यंत आलेली दिसेल. या सुषुम्नेलाच कोणी कुंडलिनी म्हणतात. कोणी प्राणशक्ति म्हणतात, कोणी उत्साह म्हणतात, तर कोणी एनर्जी म्हणतात.

असा लय लागला कीं मनाची गति, जीवनाच्या गती व सुषुम्ना भ्रूमध्यांत येतात. तिला चित्ताची एकाग्रता व दृष्टीची स्थिरता या जीवनाच्या गतीच्या मध्यावर असलेनें जीवनाची वाफ होते व अशी वाफ झाली कीं लगेच भ्रूमध्याचे ठिकाणी धक्का बसून जीव अंतर्मुख होतो. जीव अंतर्मुख झाला कीं साक्षिरूप शिव व जीव एकरूप होऊन ते परमात्मस्वरूप होतात व हेंच खरें ज्ञान आहे.

(दि. २४-१-१९६३)

(२०)

हे ज्ञान झाले असतां इंद्रियांचा निरोध आपोआप होतो, तो करावा लागत नाही. इंद्रियांचा निरोध करणे ही फार अवघड गोष्ट आहे. कारण इंद्रियांना इतक्या जन्माची संवय लागून राहिलेली आहे; तेव्हा ती आपले गुणधर्म सोडावयास तयार नसतात. एकदां हे ज्ञान झाले कीं वृत्ती आपोआपच या

ज्ञानाशीच तद्रूप असतात व म्हणून आपोआपच इंद्रिये निरुद्ध होतात.

परमार्थांत एक अत्यंत महत्त्वाचे वर्म आहे. शाळेला जाताना मुलांनी वाटेत, तमाशा पहात बसू नये. परमार्थाच्या वाटेवर अमाप आकर्षणे ठेवली आहेत; परंतु त्यांत न गुंतणे ही जबाबदारी प्रत्येकाची आहे. सद्गुरु फक्त वाट दाखवून देतात. परंतु वाटचाल ज्याची त्याला करावी लागते.

वाटेतच तो करमणुकीचे खेळ पहात बसला तर वाट कधी संपणार आहे कां? 'ऋद्धी-सिद्धी' या साधनांतील अवस्था आहेत, त्या कोणी व्यक्ति नाहीत. कोणत्या गोष्टीला आम्हीं किती महत्त्व देतो, त्यावर त्या गोष्टीची प्राप्ती अवलंबून आहे. खऱ्या ज्ञानाने दृश्याचे आकर्षणच रहात नाही मग त्याचे बरेवाईट परिणाम तरी कसे होतील? जमलं-जमलं, झालं-झालं, घडलं-घडलं ही प्रवृत्ति परमार्थांत नाशाला कारणीभूत होते. तेव्हा आपल्या ध्येयबिंदूकडे लक्ष ठेवून आपली पावले पडली पाहिजेत.

(दि. २६-१-१९६३)

(२१)

‘ज्ञान म्हणजे काय आपणा जाणणे । जाणोन नेणणे विज्ञान ते ॥’

आपण कोण हे सद्गुरुकृपेने जाणून घेणे हेंच खरें ज्ञान! आत्म्याचा जो स्फुल्लिंग आंत आहे त्यावर राख बसू न देणे एवढेंच महत्त्वाचे आहे. ज्यावर प्रकाश व ज्यावर अंधार अवलंबून आहे त्यावर लक्ष पाहिजे. गुरुकृपेनं, साधनानं जर कांही होणार असेल तर ते म्हणजे झोपेतलं वैगुण्य दूर होणं!

झोप सर्वांनाच आहे. संतांनासुद्धा झोप आहे. परंतु त्यांचे लक्ष झोपेंतसुद्धा गतीवरच असते व म्हणून ते साधनच म्हणायचे, झोप नाही. हा अनुभव कोणत्याही जीवाला घेता येईल. झोपायच्या आधीं एक घटकाभर साधनाला बसून मग झोपावे व उठल्याबरोबर आपले आपण पहावे. असें आढळेल कीं

साधनांत लय लागायला लागतो.

परमार्थामध्ये चैतन्याचा अनुभव घ्यायचा आहे. साधनाला बसूनसुद्धां जर आमचे लक्ष शरीराकडे लागत असेल तर साधनाला बसून काय उपयोग? आमची शरीराला सोडण्याची तयारी नाही, मग साधन कसे होणार? मनाच्या वृत्ति बाहेर जात असतील तर इंद्रियांची द्वारे निरोधाने बंद होणार आहेत?

निरोध अट्टाहासाने फक्त कांही काल करतां येईल परंतु नंतर निरोधासाठी मनाची जास्त शक्ति लागते व तेथेच निश्चय डळमळायचा संबंध असतो. तेव्हा या सर्व इंद्रियांची व मनाची एकमेकांकडे किती ओढ आहे याची कल्पना करता येईल. आम्ही म्हणतो आत्मानुभूतीला वर्षन्वर्षे लागतात, परंतु ते म्हणणे चुकीचे आहे. ज्या प्रमाणात चित्ताची एकाग्रता राहून साधनांत काल जाईल त्या प्रमाणांत लवकर किंवा उशीरा साधनाची पूर्तता होणार आहे.

(दि. २७-१-१९६३)

(२२)

चित्ताची एकाग्रता साधण्यासाठी मनाच्या गतीचे शरीरापासून आकर्षण दूर व्हावयास पाहिजे. श्वसनाची गति, नामाची गति, प्राणाची गति या सर्व श्वास नलिकेत सांपडतील. चैतन्याच्या प्रवाहावर लक्ष असेल तर या तीन गति एक होतील. या गति एक झाल्याशिवाय वाटचालीला सुरुवात नाही. साधनाचा अभ्यास हृदयांत, अनुभव सहस्रदलांत व त्यांचे ऐक्य कंठांत आहे.

आधारापासून सहस्रदलापर्यंत वायूचे चार भाग पडले आहेत व ते वायु एक होत नाहीत म्हणून अनुभव येत नाही. वायु स्थिर कीं मन स्थिर, मन स्थिर कीं वायु स्थिर हे दोन एकमेकांवर अवबलंबून आहेत. तादृशतः मन व वायु स्वतंत्र नाहीत. मन म्हणून कांही दाखविता येत नाही, कारण ते वायुस्वरूप आहे. मन अंतर्मुख झाले की चित्ताची एकाग्रता आपोआप होते. चित्ताची एकाग्रता झाली

कीं आकाशाचा न्हास होतो.

परमार्थाला लागणारे जीव, शिव, प्राण, चैतन्य, चिदाकाश हे सर्व शरीरांत अगदी जवळजवळ आहेत. परंतु त्यांचे ऐक्य नाही म्हणून अनुभव नाही. ते पाठीला पाठ लावल्याइतके जवळजवळ आहेत. शिवात्मा उंबरठ्यावर बसलेल्या माणसाप्रमाणे आहे. तो आंतही पहातो व बाहेरही पहातो. म्हणून त्याला साक्षी म्हंटले आहे. जीव बहिर्मुख आहे, कारण तो, फक्त झोपेतला वेळ सोडला तर कायम व्यवहारांत गुंतला आहे.

व्यवहार मनाच्या अस्तित्वाशिवाय होत नाहीत व परमार्थ मनाच्या अभावाशिवाय होत नाही. परमात्म्याच्या गांवीही या गोष्टी नाहीत. अंगुष्ठप्रमाण आत्म्यावर श्वसन आहे, श्वसनाचा संबंध कंठाशी आहे, कंठाचा हृदयापाशी, हृदयाचा आधारापाशी, आधाराचा मणक्याच्या माळेशी, मणक्याच्या माळेचा प्राणशक्तीशी संबंध आहे व हे अनुभव साधनाच्या अभ्यासाशिवाय येणार नाही. हे सर्व एकतंतू झालेशिवाय अनुभव नाही.

साधक साधनाला बसला कीं वायूचे हृदयाशी घर्षण होऊं लागते व प्रकाश, तेज शेवटीं रहाते. ती अकुंठ गति आहे व याच गतीतून जगाची उत्पत्ती झाली आहे. प्राणायामाने आयुष्याची वाढ होते, परंतु आत्मानुभव येत नाही. आयुष्य घड्याळावर नाही, श्वसनावर आहे. प्रत्येकाचे आयुष्य केव्हा संपणार हे पक्के ठरलेले आहे व ती वेळ साधण्यासाठी श्वासोच्छ्वास, मरण्याचे आधी कधी भरभर तर कधी सावकाश चाललेले दिसून येतात.

प्राण + याम म्हणजे प्राणायाम. प्राणाचा मार्ग आक्रमण करणे म्हणजे प्राणायाम. जसा कुंभक वाढेल तसे आयुष्य वाढते. परंतु आत्मानुभवासाठी गुरुकृपेचीच आवश्यकता आहे.

‘आकाश वायूची पडली जे गांठी । आत्मा हृदयपुटी सामावला।’

आकाश वायूची गांठ पडली की आत्मा हृदयाकाशांत सामावतो. आकाशाचे निरनिराळे प्रकार नाहीत, परंतु ते ज्यांत सांपडते त्याची संज्ञा त्या आकाशाला

दिली जाते. भूताकाश-पंचमहाभूतांत सांपडलेले आकाश, चिदाकाश-चैतन्यांत सांपडलेले आकाश, हृदयात सांपडलेले हृदयाकाश, तद्रतच घटाकाश, मठाकाश, हृदाकाश! आकाशावर प्राणाचा आघात झाला कीं आत्मा हृदयाकाशांत सामावतो, हा एक पहिला तुकडा व यांतूनच वर सांगितलेप्रमाणे एकांतून एक असे तुकडे निर्माण झाले आहेत.

(दि. २८-१-१९६३)

(२३)

गुरुभक्तीच्या ठिकाणीं सद्गुरूंचेच ध्यान व सद्गुरूंचीच उपासना असते. ती उपासना आपण नेहमीं जशी समजतो तशातली नव्हे. आमची उपासना, आमचे ध्यान कल्पनेचे असते व म्हणून अनुभव येत नाही. सद्गुरूंची उपासना वेगळ्या अवस्थेंत येऊन मगच होते. त्या ठिकाणी कल्पना शिल्लकच राहात नाही.

सद्गुरूंचे स्वरूप जसं आहे ते तसं दिसणं म्हणजे ध्यान व तसं ध्यान होत नसेल तर त्या ध्यानाला किंमत नाही. दोघेही देहभान विसरले आणि 'ये हृदयीचे ते हृदयी घातले' असे झाले तर गुरूला गुरुत्व व शिष्याला शिष्यत्व येते व तो तसा क्षण विसरावा म्हटले तरी विसरता येणार नाही. त्यावेळीं सद्गुरूंनी दिलेला आनंद जन्मभर टिकविण्यासाठी उपासना व ध्यान आहे. ध्यानासाठी ध्येय, ध्याता व ध्यान असल्याशिवाय ध्यान होत नाही. ध्यानासाठी ध्येयाची अत्यंत आवश्यकता आहे. आपणांला काय गांठायचे आहे हे नक्की आपल्याला माहीत असले पाहिजे आणि हे माहीत असून त्याप्रमाणे आपली पावले पडावयास पाहिजेत.

‘ज्याचे जया ध्यान । तेचि त्याचे होय मन ॥’ (तुकाराम)

ज्याचे ध्यान लागते तसेच त्याचे मन बनते. जसें मन तशी बुद्धि, जशी

बुद्धि तशी पावले पडणार. सोऽहंच्या स्वरूपांत सद्गुरु नटलेले आहेत, त्या ठिकाणी ध्यान लागले पाहिजे. त्या ठिकाणी ध्यान लागण्यासाठी जागृति, स्वप्न व सुषुप्ति या तीन अवस्थेपलीकडे जावयास पाहिजे. प्रत्येक जण आपापल्या कल्पनेप्रमाणे वेळेचा उपयोग करत असतो. परमार्थाकडे आपण वेळ मनोरंजनासाठी घालवत नाही. प्रत्येकजण आपापल्या कल्पनेप्रमाणे परमार्थ करत असतो.

परमार्थाचे खरें स्वरूप जोपर्यंत समजत नाही तोपर्यंत अनुभवसुद्धां येत नाहीत. ध्यान करून पदरांत कांहीं पडत नसेल तर विचार करावा लागेल. त्या ध्यानांतून जे पदरांत पडावयास पाहिजे ते पडण्यासाठी सद्गुरु जसे आहेत तसें दिसले पाहिजेत. आम्हांला जे आहे ते दिसत नाही व जे नाही ते दिसते व म्हणूनच नाही ते अनुभव येतात आणि हीच ती माया!

ज्या चैतन्यावर जीवाचे व्यवहार तेवढेंच ज्ञान जीवाला होत नाही व म्हणून त्याचा उपयोग जीवाला करता येत नाही. जे संतांना ज्ञान झालं आहे ते आम्हांलाही झालं आहे. हे आम्हांला कळूनसुद्धा जशी पावले पडावयास पाहिजेत तशी पडत नसतील, तोवर हे ज्ञान फक्त शब्दांत झालंय, त्या ज्ञानाला कांहीं अर्थ नाही. ज्याच्यामुळें जे चाललंय त्याचं ज्ञान झालं तर तेंच ज्ञान, तीच भक्ति, तीच उपासना, तेंच साधन!! हे सिद्धांतानं सिद्ध करता येईल.

अनुग्रहापूर्वी इतका काल ज्याची दखल नव्हती त्याची लटक लागून रहाणं हाच सद्गुरूंची कृपा झाल्याचा अनुभव आहे. जिवंतपणा कशाला म्हणावयाचा? जोपर्यंत नाकाचं सूत हालतं आहे तोपर्यंत जिवंतपणा आहे म्हणायचा!

दुसऱ्याची जिवंतपणाची परीक्षा आम्हीं जशी करतो ती तशीच स्वतःची करणं, त्या ठिकाणींच मन लागणं, त्या ठिकाणीं बैठक बसणं, त्याचंच ध्यान लागणं, तिथेंच बुद्धी स्थिर होणं, त्याचाच शोध घेणं, त्याचंच अस्तित्व चालताना, बोलताना, हिंडताना, फिरताना कोण्याही परिस्थितीत अनुभवणं अत्यंत आवश्यक आहे आणि अशी स्थिती होत असेल तरच बोध झाला

म्हणावयाचा! हे अनुसंधान अखंड पाहिजे, ते सुटलं कीं बिनसलंच!

कोणत्याही क्रियेमध्ये जिवंतपणा ज्यानं ठेवला व जो घेऊन जाणार आहे, त्याचीच स्मृति अखंड राहिली तर त्याला यम न्यावयास येणार नाही; यम बाकींच्यासाठी आहे. त्यावरील दृष्टि हालत नसेल, कान तेंच ऐकत असतील, मन तेथेच जडलं असेल व तेथेच बुद्धि स्थिर झाली असेल तरच ती अवस्था प्राप्त होते. अशी अवस्था ज्याला प्राप्त झाली तो बाहेर जरूरीपुरताच कान देईल व तोंड देईल. त्याला जगांत रहाणं भाग आहे म्हणून कदाचित् तो दहा तास बोलेल किंवा पांच सेकंद बोलेल, परंतु फक्त जरूरीपुरताच! त्या सूक्ष्म गतीवर कोणत्याही परिस्थितीत अखंड लक्ष राहिल, तरच परमार्थाचा अनुभव येईल. ही घटना अनुग्रह झालेनंतर ज्याची होईल त्यालाच अनुग्रह झाला म्हणावयाचे.

आमची उपासना लौकिकापुरती तर मग अनुभवही लौकिकापुरता! ही सद्गुरूंनी दिलेली स्मरणी तुटत नाही, भिजत नाही, जळत नाही, नाश पावत नाही; या स्मरणीत जो तद्रूप झाला तो स्मरणी घेऊनच जाणार! याबद्दल निश्चिति? अगदी निश्चिति.

जीवनाचे सारसर्वस्व म्हणजेच सद्गुरूंचे चरण व ते आंत आहेत व तिकडे अखंड लक्ष असेल तरच समाधान प्राप्त होईल. तिकडे लक्ष असणं म्हणजेच ध्यान, तीच शक्ति, तीच सेवा आणि तेंच साधन!

अंतरांत लक्ष आहे तोवर आनंद आहे, अनुभव आहे. अंतरांत लक्ष असेल तर उत्तमच; तेच लक्ष अंतर्बाह्य असेल तर अतिउत्तम, परंतु बाहेर लक्ष व आंत दुर्लक्ष असेल तर मात्र कांही उपयोग नाही. हा जो सूक्ष्म प्रवाह आहे तिकडे राहून होणारा व्यवहारसुद्धा परमार्थ! पापसुद्धा पुण्य! परंतु गतीकडे दुर्लक्ष राहून होणारा परमार्थसुद्धा व्यवहार ठरतो. मग अनुभव कसे येतील? असें ध्यान लागेल तर सद्गुरु जसें असतील तसें अनुभवाला येतील. फक्त पांच मिनिटं साधनाला बसून अनुभव येणार नाही. पांच मिनिटं साधन झालं कीं झालं, मग त्याबद्दल आमची जी बेपर्वाई दाखविण्याची वृत्ति आहे ती उपयोगाची नाही.

हातातोंडाची गांठ पडायला राबावं लागतं तर प्राणापानाची गांठ पडायला ५ सेकंद, ५ मिनिटं, एक तास साधन उपयोगी पडणार आहे काय? प्राणापानाची समता राखणाऱ्या वायूची गांठ पडल्यावर जीवा-शिवाची गांठभेट होणार आहे. आमची जास्तीत जास्त उडी तासावर, तर मग किती प्रमाणांत परमार्थ साधणार? आम्हीं साधनाला बसलो तरी आमचे लक्ष घड्याळावर व मग ते साधन किती प्रभावी ठरेल?

(दि. ९-६-१९६३)

(२४)

‘गुरुर्ब्रह्मा, गुरुर्विष्णु...’ सद्गुरु ब्रह्मरूप आहेत, सद्गुरु सोऽहंरूप आहेत व म्हणून त्यांची उपासना व त्यांचेच ध्यान करावयाचे? सद्गुरुस्वरूपाची ओळख होणें अत्यंत जरूरीचे आहे! ‘जागृति, स्वप्न, सुषुप्ति नाठवे’ जागृति, स्वप्न व सुषुप्ति या तीन अवस्थेत चैतन्याचं स्मरण होणारच नाही. कारण हा जीव आज अनेक जन्म परिभ्रमणांतच सांपडलेमुळें चैतन्याला विसरला आहे.

या तीन अवस्थांत आम्हीं देवाचें नांव कितीही आस्थेन उच्चारलं तरी त्या नामाची ओळख कधीं झाली आहे कां? नामाचं स्वरूपच माहीत नसेल तर त्याला नाम उच्चारून काय प्राप्ति होईल? प्रथम नामाची ओळख झाली पाहिजे व मग तोंडानें कांहींही नाम येत असले तरी ते आपला प्रभाव दाखवेल.

“अहं वैश्वानरो....” (भगवद्गीता) प्राणापानाची समता राखणारा व अन्नाचं पचन करणारा जो वायुरूप अग्नि त्याची ओळख व्हायला पाहिजे. व ही ओळख जोपर्यंत होत नाही तोपर्यंत जीवाच्या मार्गें पापपुण्य, जन्ममरण लागलेले आहे. कर्माच्या अतीत जीव झाला कीं तो पापपुण्यरहित होतो.

पापपुण्यरहित कीं जन्ममरणरहित, जन्ममरणरहित जीव झाला कीं त्याचे जीवन चैतन्यमय होऊन जाते. कर्मरहित जीव झाला कीं तो देहातीत होतो व

देहातीत तो झाला कीं ही अवस्था आपोआप येते; ही अवस्था सदगुरुकृपेशिवाय मात्र प्राप्त होत नाही.

‘मनःकृतं कृतं राम, न शरीरकृतं कृतम्॥’

आयुष्याचा टप्पा ओलांडायचा आहे, त्यासाठी व्यवहार करणं भाग आहे म्हणून तो करायचा एवढीच दृष्टी साधकाची असून त्याचे लक्ष आपल्या ध्येयाकडे पाहिजे.

प्रवासी हा बोलतो, चालतो, दुसऱ्याला मदत करतो, वेळप्रसंगी दुसऱ्याकडून करवून घेतो, परंतु हे सर्व चालू असले तरी त्याचे लक्ष आपल्या स्टेशनावरती असते. ज्या जीवाचे लक्ष गतीवर असून त्याचे व्यवहार चालू असतात त्यालाच ती अवस्था येते. श्वासाची गति कर्माप्रमाणे बदलते. कर्माप्रमाणे परिभ्रमण म्हणून साधकाने फार सावधगिरीने राहिले पाहिजे.

ज्याचे मनाचे काम शून्य झाले आहे व चैतन्याशी एकतन्मयता झाली आहे, त्याचा हात आपल्या छातीवर येणार नाही. मुक्तीसाठी जमाखर्च शून्य व्यवहार पाहिजे. हा अहंकार जेथे आहे तेथे वाढता जमाखर्च आहे. परमार्थी माणसाने पहिले कोणते काम करायाचे असेल तर त्याने जमाखर्च शून्य करण्याच्या मार्गावर यायला पाहिजे.

‘देऊनि साकी बाकी । तुका मार्गी जाहला॥’

हा तुकाराम महाराजांचा चरण अत्यंत महत्त्वाचा आहे, व त्यावर विचार करावा तेवढा थोडाच आहे. कर्म कशासाठी, तर नैष्कर्म्यासाठी, ज्ञानयोग कशासाठी, तर आत्मज्ञानासाठी! इकडे ध्यान चालू आहे व डोक्यांत शंभर व्यवधानं आहेत तर ते ध्यान किती लाभेल? देवाभक्तांचं ऐक्य होत नसेल तर त्या ध्यानाला कांही किंमत नाही!

देवाभक्ताची ताटातूट म्हणजे उत्सव, हे अक्षरशः खरे आहे, मग उत्सव कशाला करायचे, परमार्थाचा पसारा कशाला करावयाचा? जेणेकरून देवाभक्तांची एकता होईल ते ध्यान! चित्ताचा विक्षेप होत असेल तर ध्यान

होणार नाही. ध्यानाला एकांतच पाहिजे असें नाही. लागणाऱ्याचे ध्यान युद्धभूमीवर सुद्धा लागते.

ध्यानाला योग्य पद्धतीने डोळे मिटले पाहिजेत व असें ते मिटले तर उघडण्याची जरूरीच नाही व ज्याचे डोळे उघडले त्याला ते मिटण्याची जरूरीच भासणार नाही. नुसत्या पापण्या मिटणें म्हणजे डोळे मिटणे नव्हे. डोळे उघडे आहेत तोपर्यंत दृश्य समोर आहे व ते मिटले कीं कल्पनासृष्टीला सुरुवात होते. यावरून पापण्या मिटणें म्हणजे डोळे मिटणें नव्हे हें लक्षांत येईल.

पापुण्य जोपर्यंत चुकतं होत नाही, जमाखर्च शून्य होत नाही, चित्ताची बैठक स्थिर होत नाही, तोंवर भुयारांत बसूनसुद्धा ध्यान लागणार नाही. ज्याचा त्याच्यासाठी जन्म नाही. ज्याची जी इच्छा नाही, त्याच्या हातून ती गोष्ट होत नाही. देहाला सुटल्याशिवाय ध्यानाला सुरुवात नाही.

(दि. १०-६-१९६३)

(२५)

ध्यानाचा विषय सदगुरु असले तरी त्याचा अर्थ त्यांचे शरीर नव्हे; त्यांचे शरीर इतरांचेप्रमाणे पंचमहाभूताचेच बनले असल्याने ते ध्यानाचा विषय होऊ शकत नाही. आम्ही त्यांच्या शरीराचे ध्यान करतो व म्हणूनच आम्हांला अनुभव येत नाहीत.

‘सोऽहं तोचि सदगुरुराव । त्याचे चरणीं माझा भाव ॥’

सोऽहं हेच सदगुरूंचे खरे स्वरूप आहे व तोच ध्यानाचा विषय आहे; म्हणून त्यांच्या शरीराला कांहीं किंमत नाही असें नाही.

‘तया दर्शने स्पर्शनि पुण्य जोडे । तया भाषणें नष्ट संदेह मोडे॥’

त्यांच्या दर्शनात, स्पर्शनात एक प्रकारची जादू भरली आहे. त्यांच्या स्पर्शनांत एक प्रकारची विद्युत् आहे. त्यांच्या दर्शनाने आत्मशक्तीकडे आकर्षण

निर्माण होते.

‘पहाणेची दर्शन पहाणेची दर्शन । जेथें द्वैतपण उरले नाही ।।’

जर संतांच्या दर्शनानें द्वैतभाव नष्ट होत असेल तरच त्यांचे दर्शन झाले म्हणावयाचे. त्यांनी आपल्या डोळ्यांत जे सांठवले आहे ते आमच्या डोळ्यांत उमटणें म्हणजे दर्शन! दृष्टीला दृष्टि भिडणें म्हणजे दर्शन. ज्याच्या दृष्टींत कांहीं उमटत नाही तो संत व त्यांच्या दृष्टीला आपली दृष्टी भिडली तर पहाणारा निर्विकारच व्हायला पाहिजे.

संत, सद्गुरु, देव हे जे निरनिराळ्या प्रसंगाने शब्द येत आहेत ते एकाच अर्थी येत आहेत. दृष्टीला दृष्टि भिडण्यासाठी सद्गुरु व शिष्य हे जवळजवळ पाहिजेत असे नाही. ज्यावेळीं दोघें एका पातळींत येतात व ‘ये हृदयीचे ते हृदयीं घातले’ असें प्रत्ययांस येते तेंव्हा दृष्टीला दृष्टी भिडून साक्षात्कार, दर्शन ताबडतोब होते.

अलक्षांत लक्ष लागले की, लक्षांत अलक्षच व्हायला पाहिजे. लक्षांत लक्ष कीं अलक्षांत अलक्ष! अलक्षांत लक्ष लागणं फार महत्वाचं आहे. संतांच्या दृष्टीतलं आमच्या दृष्टींत भरण्यासाठी संतांची आकृति विसरायला पाहिजे, तरच दर्शन होईल. त्यांच्या दृष्टीतली वस्तू आमच्या दृष्टींत भरली कीं व्यवहार थबकलेच! जोपर्यंत आमचे दृष्टींत त्यांची आकृति भरली जाते तोपर्यंत व्यवहार सुरुंच राहणार!

‘तुझ्यापाठी पायागते । तुझ्या लोचनी चमकते ।।’

हा अनुभव दर्शनाने यायला पाहिजे. त्यांच्या दृष्टीत एवढी शक्ति आहे कीं त्यांच्या दृष्टीला दृष्टि भिडली कीं त्यांच्या दृष्टीतली जादू आमच्या दृष्टींत उतरली जाते. एकदा ती उतरली कीं आमची दृष्टीसुद्धा तेवढीच प्रभावी बनते. नुसतं एकमेकाकडं पाहणं म्हणजे गांठभेट, परंतु त्या पहाण्यांत आत्मप्रचीति आली कीं दर्शन!

ध्यानाचा विषय संतांची आकृति नव्हे; कारण तेवढ्यात आमचं काम

भागत नाही. त्यांच्या आकृतीचं ध्यान केल्यास समाधान लाभेल, पुण्य लागेल, परंतु आत्मप्रचीति येणार नाही.

जीवाची चैतन्याशी ओळख झाली की शरीर हे सुद्धां ब्रह्मरूप होतं व म्हणून संतांच्या शरीराला एवढी किंमत आहे.

ध्यानाची अवस्थाच वेगळी आहे व त्यासाठी सद्गुरूंच्या अंतरंगाची ओळख व्हायला पाहिजे. शरीर ब्रह्मरूप होणं, व ब्रह्मच, निखळ चैतन्य व चैतन्यरूपता यांतील फरक शब्दांतसुद्धां आढळून येईल. तुकाराममहाराज म्हणतात,

‘तुका म्हणे माझी ब्रह्म झाली काया ।।’

म्हणजे जी काया ब्रह्मरूप नव्हती ती ब्रह्मरूप झाली. याचाच अर्थ सद्गुरु व त्यांची काया हे एकमेकापासून भिन्न आहेत. संत चैतन्याशी संलग्न झाले म्हणून त्यांची काया ब्रह्मरूप झाली. संतांच्यामुळे त्यांच्या शरीराला महत्त्व, शरीरामुळे संतांना नव्हे व म्हणून शरीर हे ध्यानाचा विषय होत नाही.

ज्याप्रमाणे खऱ्या चंदनाच्या सान्निध्यांत असणारी बाभळी, बोरी सुद्धां आमूलाग्र सुवासानें भरून जाते व तीच झाडें बाजारांत खरें चंदन म्हणून विकली जातात, तद्वत् संत व संतांचे शरीर याबाबतींत आहे. संतांचे खरें दर्शन, दर्शनाची खरी व्याख्या-

‘पहाणेचि दर्शन, पहाणेची दर्शन । जेथें द्वैतपण उरले नाही ।।’

या एका चरणांत आहे. पहाण्याला पहाणं म्हणजे दर्शन व असें दर्शन झाले असतां द्वैतभाव रहातच नाही. संतांची काया ब्रह्म झाली, परंतु आम्हांला ब्रह्माची ओळख नाही म्हणून त्यांचे दर्शन आम्हांला होत नाही. ब्रह्माची ओळख नाही म्हणून संतांचे शरीर आमचे दृष्टींत भरते व म्हणून सद्गुरूंचे दर्शन अमोघ आहे.

‘पहाणें पहासी काय तव पहाणेची नाही ।

पहाणेचि पाही पहाणे रया।।’

डोळे मिटल्यावर दृश्याचा अभाव असला तरी दृश्याचा अभाव असल्याची

जाणीव आहे व म्हणून पहाण्याची क्रिया आहे. आणि या पहाण्याला पहाणं म्हणजे दर्शन! साधनाला सुरुवात आहे तर ती ओळख होईपर्यंत.

प्रश्न :- साधनाची आवश्यकता काय? व त्या साधनाला अर्थ तरी काय?

उत्तर :- सोऽहं सद्गुरूंच्या रूपाची ओळख होईपर्यंत गतीवरच लक्ष ठेवायचे आहे. त्यावर लक्ष, त्याचेच अनुसंधान, त्याचेच श्रवण करावयाचे आहे व अशा अभ्यासांत राहिल्यावर सद्गुरूंची जेव्हा कृपा होईल, तेव्हाच त्या सोऽहं रूपाची ओळख होणार आहे व मगच वाटचालीला सुरुवात आहे. कृपा केव्हा होईल याला कालमर्यादा नाही. साधनाच्या अभ्यासांत राहिल्याशिवाय सोऽहं रूपाची ओळख होणार नाही म्हणून साधनाची आवश्यकता आहे.

एच टू ओ म्हणजे पाणी हे ज्ञान व्हायला एक सेकंदच पुरे आहे, परंतु त्याचे वर्गीकरण करून त्याचा अनुभव घ्यायला प्रयोगच केला पाहिजे. प्रयोग बरोबर यायला प्रथम प्रथम खूप चुका होतील. म्हणून प्रयोग करायचा सोडून द्यायचा नाही. प्रयोगाशिवाय खरें ज्ञान होणार नाही. तद्वत् साधनाचे आहे.

अनुग्रह झाला म्हणजे कार्यभाग झाला असें नाही. पुढील अनुभव यायला सद्गुरूंच्या सान्निध्याशिवाय दुसरा मार्ग नाही. रामभाऊमहाराज रानडे यांनी भाऊसाहेबमहाराजांना अनुभव येत नाही म्हणून लिहिले असतांना भाऊसाहेब महाराजांनी 'संगतीशिवाय सर्व गोष्टींचा उलगडा होत नाही. अनुग्रह झाला म्हणजे कार्यभाग झाला असे नाही.' असेच त्यांना उत्तर पाठविले होते. परमार्थांत प्रगति व्हावी अशी इच्छा असेल तर सद्गुरूंच्या सान्निध्यांत कांहीं काल हा जायलाच हवा.

(दि. ११-६-१९६३)

(२६)

जोपर्यंत आम्हांला ब्रह्माची ओळख नाही, सोऽहं रूपाचे ज्ञान नाही, तोपर्यंत आम्हीं संतांना आमच्या सारखेंच समजतो. ब्रह्माची ओळख नसल्यास, ब्रह्म जरी सगुण रूप घेऊन कडिकपाटांतून खाली उतरले तरी आम्ही भुताटकी समजणार?

‘तुका म्हणे माझी ब्रह्म झाली काया ॥’

असें कितीही सांगितलें तरी आमचा विश्वास बसणार नाही. कारण ब्रह्मास जाणून घेण्याची दृष्टीच आमच्या जवळ नाही. अर्जुन हा एवढा ज्ञानी, हुषार असतांना त्याला देखील कृष्ण हा आपला जिवलग दोस्त नाही तर प्रत्यक्ष परमेश्वरच सगुण रूप धारण करून आला आहे, एक अवतारी पुरुष आहे वगैरे वगैरे अगदी शेवटीं शेवटीं समजले.

मग आमची काय कथा? अवतार हे तीन प्रकारचे आहेत :-

१) पाण्याचं बर्फ होणेप्रमाणें, म्हणजे निर्गुण, निराकार असे चैतन्यच, परंतु तेंच साकार रूपांत प्रगट झालेले असता; अवतारी पुरुष पंचमहाभूतापासून बनलेला नसतो.

२) अव+तृ म्हणजे वरून खाली येणे. ‘आम्ही वैकुंठीचे वासी ।’ तुकाराममहाराज म्हणतात कीं आम्ही वैकुंठातलेच परंतु जगदोद्धार करण्यासाठी फक्त आम्ही खाली आलो. असे पुरुष लोकव्यवहारासाठी कदाचित् लोकांप्रमाणें वागतील, कदाचित् वागणार नाहीत. कारण त्यांना या जगांतून कांही मिळवायचे नाही. ते स्वतः सिद्धच आहेत.

३) गुणाच्या मीमांसेवरून होणारी चढती भाजणी!

सद्गुरूंच्या कृपेनें, साधनाच्या अभ्यासानें जे ब्रह्म झाले असें संत. असे अवताराचे प्रकार तीन असले तरी ते ब्रह्मरूपच. गुरुब्रह्मा असे आम्हीं म्हणतो. परंतु ही भावना आहे, अनुभव नाही. पारमार्थिक दृष्ट्या भावनेला किंमत नाही, अनुभवाला किंमत आहे. काया ही ब्रह्म झाली हे केव्हा कळेल? सद्गुरूंचें

दर्शन होईल तेव्हा!

जोपर्यंत सोऽहं रूपाचें ज्ञान होत नाही, सद्गुरूचें अंतरंग समजत नाही तोपर्यंत सद्गुरूचें दर्शन नाही. जोपर्यंत दर्शन झालं नाही तोपर्यंत काया ब्रह्म झाली हे समजत नाही. आम्ही मस्त म्हणतो, आम्हांला अमक्याचा अनुग्रह झाला; परंतु जर सद्गुरूंचे दर्शनच नाही तर मग अनुग्रह झाला या गोष्टीला काय अर्थ आहे?

दर्शनाशिवाय अनुग्रह होईल कसा? बाह्यतः गायत्री मंत्राइतकीच किंमत अनुग्रहाला आहे. गायत्री मंत्र जाणणारा ब्राह्मण का? मंत्र समजला म्हणजे गायत्री समजली का? दर्शन नाही तर अनुग्रह नाही. अनुग्रह नाही तर ब्रह्मरूप काया कशी हे समजणार नाही. हे जोवर समजत नाही, तोपर्यंत फक्त तोंडानेच आम्ही गुरुर्ब्रह्मा म्हणणार. मग काय तऱ्हेचा अनुभव येईल? तुकाराम महाराज म्हणतात,

‘नव्हे आधीचें मधीचे । आम्हीं देवाच्या आधीचे।।’

शरीर बाजूला ठेवून जे तुकाराम महाराज आहेत ते जगाच्या आदिकालापासून आहेत, आजही आहेत व अंतकालापर्यंतही रहाणार! आम्ही शरीर बाजूला ठेवले तर आम्हीसुद्धां ब्रह्मरूपच आहो. परमार्थ हा शरीर बाजूला ठेवूनच करायचा आहे आणि जोवर तुम्हांला हे माहीत नाही तोपर्यंत ‘ब्रह्म झाली काया’ हे समजणार नाही.

‘तुका म्हणे माझी काया ब्रह्म झाली’

याचा अर्थ जी अनेक कार्लीं ब्रह्मरूप नव्हती, ती काया गुरुकृपेने, साधनाच्या अभ्यासाने आतां ब्रह्म झाली. प्रारब्ध हे संतांना, साधकाला, साधूला, ज्ञान्याला, अज्ञान्याला, कोणालाही चुकत नाही. ते भोगूनच संपायला पाहिजे आणि त्याशिवाय गत्यंतर नाही. सोऽहं रूपाची ओळख पटल्याशिवाय परमार्थांत सुरुवात नाही. कारण सोऽहं रूप हे सद्गुरूंचे स्वरूप आहे.

संतांचे डोळ्यांत जी जादू आहे, जी चैतन्याची चमक आहे ती जोपर्यंत

आमचे दृष्टींत उतरत नाही. तोपर्यंत सद्गुरूंचे दर्शन होणार नाही. दुधातले लोणी हे मंथनानेच काढावे लागते. तद्वत् आत्मप्रचीतीचें आहे.

‘नाम श्वासोश्वासी असे । परब्रह्म तेथें वसें ।।’

हे ज्याला कळेल त्यालाच ती प्रचीति येईल. एकदां का ती जादू आमच्या दृष्टींत आली कीं संत, हिंडतांना, फिरतांना आम्हांला ब्रह्मरूपच दिसतात व असा अनुभव आलेनंतर जी आमच्या चालण्या बोलण्यांत दृष्टीत लकब येऊन चैतन्याचाच अनुभव आम्हांला येऊं लागतो व तसा अनुभव येत असतांना आम्ही कांहीही करीत असलो तरी तें सर्व ध्यानावस्थेत जमा आहे. नुसतें डोळें मिटून बसणें म्हणजे ध्यान नाही. तर ही प्रचीति येणं म्हणजे ध्यान!

प्रश्न :- परमार्थ हा सायन्ससारखा विषय असतांना याबद्दल आस्था व अनास्था असलीं तरी अनुभवाच्या दृष्टीने त्याला किंमत शून्यच पाहिजे व मग परमार्थांत प्रगति होण्यासाठी गुरुकृपेची आवश्यकताच काय?

उत्तर :- बोलतांना आपण फक्त सायन्ससारखा विषय आहे असें बोलतो, परंतु प्रत्यक्षांत तशी वस्तुस्थिति नाही.

सायन्सच्या प्रयोगाला उपकरणाची जरूरी आहे. परंतु आत्मसाक्षात्काराला उपकरणे नाहीत. आत्म्यामुळें ज्ञान आहे. अज्ञान आहे. ज्ञानानें आत्मा सिद्ध करतां येत नाही. आत्मा स्वयंसिद्ध आहे व तो फक्त प्रयोगाने ओळखायचा आहे. आत्म्याला आपण ओळखले आणि न ओळखले तरी त्याचे व्यवहार नेहमीप्रमाणें चालूच आहेत. आत्म्याला ओळखत नाही म्हणून ओळखणारा कांहीं मरत नाही.

परमार्थ कोणासाठी? ज्याला आत्मसाक्षात्कार व्हावा अशी आंस असेल त्याच्यासाठी व परमार्थासाठी आस्था असल्याशिवाय कोणी याचा अभ्यास करणार नाही. चित्त चैतन्याचं एकीकरण होणें सर्वांत महत्त्वाची गोष्ट आहे.

साधनाविषयीं आस्था असल्याशिवाय कोणी साधनाला बसणार नाही. साधनाला बसले तरी चित्ताची बैठक स्थिर होण्यासाठी पुन्हा आस्थेचीच जरूरी

आहे. ज्याविषयी आपल्याला आस्था नाही, त्या कामांत आपण टंगळ मंगळ करतो व म्हणून अनुभवाचे दृष्टीने आस्थेला महत्त्व आहे. परंतु एकदां कां चित्तचैतन्याचे एकीकरण होण्याची कळ साधली कीं मग जरी अनास्था निर्माण झाली तरी अनुभवाचे दृष्टीने फरक पडणार नाही.

कृपा म्हणजे कांही गौड बंगाल नाही. 'दि अनसिन पॉवर विच फेवर्स' हीच कृपा. ही 'अनसिन पॉवर' म्हणजेच चैतन्य व चित्त चैतन्याचें एकीकरण व्हायला चैतन्याचीच इच्छा पाहिजे. चित्ताची बैठक साधनाच्या अभ्यासानें स्थिर होईल. एकीकरण होणें हे चैतन्यावर अवलंबून आहे आणि एवढ्याच अर्थानें गुरुकृपा हा शब्द उपयोगांत आला आहे.

बाह्यतः अनुग्रह तरी कशाकरीता? तर आमच्या घरापाठीमागून कृष्णा नदी वाहते असे सांगितले तरच आम्ही नदीकडे कसे जायला पाहिजे हा विचार करणार, नाहीतर आम्ही कशाला पर्वा करतो आहे?

परमार्थ हा विषय अतिशय सोपा आहे. परंतु त्यांत प्रवेश झाल्यास! प्रवेश होणेच प्रथम महाकर्मकठिण आहे. म्हणून तुकाराम महाराजांनी 'सोडूं नये कीर्तन, पुराण, श्रवण' असें सांगितले आहे. परंतु एवढ्या खोलांत जातो कोण? अनुग्रह झाला म्हणजे कार्यभाग झाला अशीच बरीच लोकांची कल्पना आहे. हा विषय लक्षांत यायला निदान एक वर्षभर तरी नित्य नियमाने ज्ञानेश्वरी ऐकायला पाहिजे.

(दि. २२/६/१९६३)

(२७)

अंतरंगाची ओळख झाल्यानंतर मग जरी सद्गुरूंच्या आकृतीचे ध्यान केले तरी चालेल. कारण अंतरंगाची ओळख झाली असल्याने अनुभवांत फारकत पडणार नाही. ध्यान करायचें म्हणजे काही विशेष करावे लागत नाही. देव

आहेच. ध्यान लागले आहेच. सोऽहं रूप आहेच. फक्त ते डोळे मिटून ओळखायचें आहे. अवस्थेंत साधन नाही, साधनांत अवस्था आहे आणि ही अवस्था जागृति, स्वप्न व सुषुप्ति या तीन अवस्था पलीकडे आहे कीं ज्या अवस्थेंतून या तीन अवस्था निर्माण झाल्या ती आहे. म्हणून बाकीच्या तीन अवस्था आहेत. आम्हांला ज्ञानाची कल्पना आहे म्हणून अनुभव नाही व काहींना ती नाही म्हणून अनुभव नाही. कारण ज्याच्यावर आमचा जिवंतपणा फक्त तिकडेच आमचे दुर्लक्ष! जोपर्यंत तिकडे लक्ष लागत नाही, तोपर्यंत ध्यानाची अवस्था येत नाही व त्या ध्यानाला किंमत नाही.

(दि. १३-६-१९६३)

(२८)

ही ध्यानाची अवस्था झालेली कळतें. त्याची कांहीं लक्षणे आहेत व त्या लक्षणावरून आपण ती ओळखायची आहेत. क्रमाक्रमानें ती लक्षणे आपण पाहूंच. जग अवस्थात्मक, आपण अवस्थात्मक, जन्म मरण, व्यवहार, परमार्थ, जागृति, स्वप्न, सुषुप्ति हे सर्व अवस्थात्मक आहेत. जशी अवस्था तसा व्यवहार. जसा व्यवहार तसा अनुभव. जसा अनुभव तसे ज्ञान. हे अवस्थेचेच महत्त्व आहे. एकदां कां अवस्थेचा अंमल सुरु झाला कीं कोणतीही गोष्ट सरळपणानें करता येत नाही.

व्यष्टि = (व्यक्ती घटक) - समष्टि भाव सुद्धा हा अवस्थेमुळेच आहे. अवस्थेचा अंमल व्यवहारांत व परमार्थांत दिसून येतो. प्रत्येक वस्तूचे रूपांतर, स्थित्यंतर व अवस्थांतर असें तीन गुण आहेत.

ब्रह्मं सत्यं जगत् मिथ्या जीवो ब्रह्मैव नापरः । (शंकराचार्य)

ब्रह्म हेच सत्य आहे. जग हे आज ना उद्या नाहीसे होणार आहे. म्हणून ते खोटे आहे व जीव हा ब्रह्मरूपच आहे असे शंकराचार्य म्हणतात. सत्य वस्तूत

रुपांतर नाही, स्थित्यंतर नाही, अवस्थांतर नाही. तें जसें होते तसेंच आजही आहे व पुढेही रहाणार. जग ही अवस्था आहे हे कशावरून? काय जग हे आपोआप झाले आहे? का तें बनविण्यासाठी साहित्य कोटून आणले आहे. काय बुद्धिमत्ता चालते का?

पंचमहाभूतामुळे आम्ही कां आमच्यामुळे पंचमहाभूतं? शरीरामुळे आम्ही कां आमच्यामुळे शरीर? प्रारब्धामुळे आम्ही की आमच्यामुळे प्रारब्ध? अवस्थेमुळे आम्ही की आमच्यामुळे अवस्था? पंचमहाभूतामुळे आम्ही नाही तर आमच्यामुळे पंचमहाभूते. तसेंच आमच्यामुळे शरीर, आमच्यामुळे प्रारब्ध, आमच्यामुळे अवस्था! प्रारब्ध काय संचित काय, क्रियमाण काय, कर्म काय याला जबाबदार कोण? आम्ही!!

या आम्हींबद्दल कधी कोणी विचार केला आहे का? परमार्थ आमच्या प्रारब्धांत नाही, देवाचें नांव घेणें आमच्या नशिबांत नाही या म्हणण्याला कांही अर्थ नाही. तें नशीब, प्रारब्ध बदलणें आमच्या हातांत आहे की नाही? परमार्थापुरतं तेवढं प्रारब्ध आडवं येतं आणि व्यवहारांत म्हणे प्रयत्ने तोचि देव काय गंमत आहे नाही? जगांत असं चाललं आहे.

मालक बसतो गाडी चालवायला आणि नोकर बसतो आरामांत पाठीमागे! शरीरावर अवस्थेचा अंमल हे मान्य; परंतु अवस्थेवर आमचा अंमल आहे आणि म्हणूनच चिमडच्या महाराजांनी, 'निद्रा ही रांड खोटी' अशी प्रार्थना केली व तसे त्यांनी करून दाखविले. जे आज सेवक आहेत, तेच मालक म्हणून वर्चस्व दाखवीत आहेत व जो खरा मालक आहे तो स्वतःला विसरला आहे. चिमडचे महाराज म्हणतात 'सेवक तेची शत्रु झालें । काय मी हो त्यांचे केले' व्यवहारांतच काय परंतु परमार्थातसुद्धां हे असें दिसून येईल.

घरमालक ओळखायचा कसा? जो केर काढतो तो घरमालक असें शास्त्र म्हणते. जीभ, नाक, डोळे, कान हे खरे म्हणजे नोकर. परंतु नोकरांचा अंमल जीवात्म्यावर (मालकावर) दिसून येतो. जीवात्मा म्हणाला आज साधन करायचें

तर मनाजीपंत लगेच सांगणार 'नाही आज सिनेमाला जायचं.' जसं मनाजी पंत सांगणार तसेंच होणार. त्यांच्या लहरीवर सर्व चाललं आहे. शितावरून जशी भाताची परीक्षा तसा व्यवहारावरून परमार्थ ताबडतोब ओळखतां येतो. आम्ही आलो कोटून, आम्हांला जायचें कोठें आहे व कशांत खोळंबा झाला आहे, याचा विचार व्हायला पाहिजे. मनाचा खेळ म्हणजे स्वप्नावस्था! तसा चैतन्याचा खेळ म्हणजे विश्व! विश्वाची लांबी रुंदी किती आहे असे कोणी विचारलेच तर शून्य म्हणून उत्तर द्यावे लागेल. या उत्तरावरूनच हे विश्व कोटून आले व तें किती काळ टिकणार आहे हे समजेल.

जे आज नाही उद्या जाणार आहे, त्याला आहे म्हणण्यांत तरी काय अर्थ आहे. ब्रह्म सत्यं जगत् मिथ्या.. हे आम्हाला कळले आहे. पण तें कळूनसुद्धां आमचे चुकत आहे. हे कां? तर आम्हांला त्याची आस्थाच तेवढी! जसं जागं झाल्यावर स्वप्नाची किंमत शून्य, तद्वत् विश्वाचे बाबतीत आहे. मालकाच्या ताब्यात नोकर कीं परमार्थ आणि नोकराच्या ताब्यांत मालक कीं व्यवहार! अवस्थेंत स्वप्न पडणार आहे. अवस्थेवर आमची हुकमत चालणार नाही. ध्यानीमनी ते स्वप्नी हे खरें नाही. हा देह अवस्थात्मक आहे.

जागृतीमध्ये असणारी कोणतीही अवस्था हंगामी सरकारच्या कायम नोकराप्रमाणे आहे. हे सरकारच गेले तर नोकरच कोण ठेवणार? या सर्व अवस्था कशावर आहेत? खरं ज्ञान केंव्हा होतं? या अवस्था ज्या अवस्थेतनं निर्माण झाल्या, त्या अवस्थेत आले म्हणजे खरे ज्ञान होणार आहे. एकदां त्या अवस्थेत आलं की ज्ञान त्याच्या मार्गं मार्गं धावतं. त्याला ग्रंथाची जरूरी भासत नाही. ग्रंथाची रचना त्याच्या बोलण्यावरून करावयाची आहे. अशा अवस्थेत आलेला जीव बरळायला लागला तरी तो आत्मानुभूतीवरच येणार? अवस्थेचा अंमल शरीरावर हे व्यवहारांत; परंतु याचा अंमल अवस्थेवर हे परमार्थांत!!

मालकाचा अंमल नोकरावर व्हायला पाहिजे. जगांत जो उलटा व्यवहार चालला आहे तो सुलटा झाला म्हणजे परमार्थ! एका सत्पुरुषांचं वाक्य आहे,

‘विषयामध्ये असणं गुन्हा नव्हे. परंतु विषयांचा वापर करणारं आम्ही आहोत. एवढें लक्षांत असू दे. मग तो विषयांत लोळला तरी चालेल. विषय परमार्थाला आड येत नाही. फक्त विषयानं आम्हांला वापरायला सुरवात केली की संपलं.’

ज्या अवस्थेत जन्म त्या अवस्थेत मरण. जी अवस्था या तीन अवस्था (जागृति, स्वप्न व सुषुप्ति) दाखविते ती अवस्था खरी व बाकीच्या सर्व अवस्था भ्रामक! या भ्रामक अवस्थेत आम्हीं जोपर्यंत परमार्थ करतो तो परमार्थ काय? या परमार्थाने आमचं साध्य साधलं जाणार आहे कां? ज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात, ‘मी दूर देशांत पडलो आहे, परंतु चित्त चैतन्याची गांठ पडल्यांत होणारा आनंद, आत्मसुख हे सगळं मला आठवत आहे व म्हणूनच हा वियोग मला आता सहन होत नाही.’

परमात्म्यानं हे गौडबंगाल जे निर्माण केलं आहे तें त्याची आम्हांला किंमत कळण्यासाठी! त्यानं केलेला वियोग हा योगासाठी केला आहे. अर्थात तो वियोग हा योगच आहे. हे ओळखणं याचंच नांव ज्ञान!

‘दास म्हणे वियोगाचा योग रे । त्याचे फळ सदा दुःख भोग रे ॥’

वियोग हा योगाचें साठी आला आहे. हे लक्षांत ठेवून पुढे वाटचाल चालू रहायला पाहिजे व असें न होईल तर त्याचं फळ हे दुःखातच होणार आहे.

प्रश्न :-जर स्वप्नातून जागं झाल्यावर स्वप्नाची किंमत शून्य, तसेंच विश्वाचें बाबतींत आहे, तर मग आम्ही करतो त्या व्यवहारालाही किंमत शून्य व परमार्थालाही किंमत शून्य; तर मग साधनाचा तरी उपयोग काय?

उत्तर :-तात्त्विकदृष्ट्या स्वप्नाप्रमाणेच आम्ही करतो त्या व्यवहाराची आणि परमार्थाची किंमत अगदी शून्य आहे. परंतु साधनाची किंमत शून्य नाही. कारण ज्यामुळें स्वप्न व ज्यामुळें विश्व ती जीवनाची गति स्वप्नातही आहे. या गतीच्या सहाय्यानेच आत्मप्रचीति यावयाची आहे. जीव जातो त्यावेळी या शरीरातून ती गतीच फक्त जाते व या गतीबरोबर वासना गेली तर वासनेप्रमाणें पुन्हा जन्म आहे. स्वप्नावस्थेतसुद्धा गति वहात असते. परंतु तिकडे आपलं

लक्ष नसल्या कारणानें ती आपल्याला समजत नाही.

ज्याला आपण व्यवहार समजतो व परमार्थ समजतो, त्या व्यवहाराला व परमार्थाला बिलकुल किंमत नाही. गतीवर लक्ष ठेवून जें जें घडेल, तो परमार्थ, ते पुण्य. हे चांगले लक्षांत ठेवावे व गतीवर लक्ष ठेवून कोणतीही गोष्ट करण्याची लकब अभ्यासानें साधली पाहिजे. गतीवर लक्ष न रहातां होणारं कीर्तन, साधन हे खरं ठरत नाही. ते तसें कीर्तन, साधन करून न केल्यासारखे आहे.

प्रश्न :-वाऱ्याचा शोध घेणं म्हणजे काय? तो काय अर्थानें घ्यावयाचा?

उत्तर :-थोडक्यांत सांगावयाचें झाल्यास त्या गतीवर लक्ष ठेवायचें ते शुद्धीकरणासाठी! एकदां का चित्ताचे चैतन्याशी एकीकरण होऊन त्यावर दृष्टि स्थिर झाली कीं आस्ते आस्ते त्या गतीतील स्थूल, सूक्ष्म, कारण, महाकारण हे जड अंश दूर होतात. जडाचें अंश दूर होऊन त्या गतीचे शुद्धीकरण झाले म्हणजे ती ऊर्ध्वगामी होते. ती गती उर्ध्वगामी झाल्याशिवाय आत्मानुभूति येत नाही; म्हणून गतीचें शुद्धीकरण साधण्यासाठी त्या गतीवर लक्ष अखंडपणे ठेवणे आवश्यक आहे.

(दि. २४-६-१९६३)

(२९)

‘तुका म्हणे सद्गुरु सेवा । सकल देवावरिष्ठ’

सद्गुरुसेवा ही सर्व उपासनेंत श्रेष्ठ आहे. सद्गुरु कोणं, त्याचं स्वरूप काय वगैरे विषय सविस्तररीत्या आपण पाहिलाच आहे. परंतु बाह्यतः सुद्धा सद्गुरुसेवा ही वरिष्ठच आहे.

परमार्थात भूमिका तीन प्रकारच्या आहेत. १) एकांत सगळं २) सगळ्यांत एक ३) सगळं एक. यातील पहिली भूमिका अत्युच्च!!

निंबरगीकरमहाराज म्हणत सद्गुरुकृपा व्हावी असें ज्याला वाटत असेल

त्यानें जे कोणी करणार नाही अशी सेवा करावयास पाहिजे. परमार्थांत एकनिष्ठेला फार महत्त्व आहे. ती डळमळली की परमार्थावर पडदा पडलाच!

‘एक गुरु एक देव । कोठे तरी असावा भाव ।

परमार्थांत एक उपासना, एक देव, एक गुरु, एक वाट!!’ अशी ज्याची निष्ठा आहे. तो उद्धरलाच पाहिजे. सद्गुरूंनी लावून दिलेली अवस्था अशी असते की तिची लटक लागली असतां तें स्मरण विसरावे म्हटले तरी विसरतां येत नाही.

(दि. २५-६-१९६३)

(३०)

जेथें गुरुभक्ति तेथें सद्गुरूंचेच ध्यान व सद्गुरूंचीच उपासना याशिवाय दुसरें कांही दिसून येणार नाही.

‘पांडुरंग ध्यानी, पांडुरंग मनी । जागृती स्वप्नी पांडुरंग ॥’

अशी अवस्था तुकाराम महाराजांची झाली. तर नाथ आपला अनुभव सांगतात,

‘जागत राम, सोवत राम । सपनेमें देखो राजा ही राम’

जागृतीत राम, झोपल्यानंतर राम, एवढेंच काय स्वप्नांत देखील राम दिसतो आहे. काय अवस्था असेल ती? फक्त बोलतांनाच एवढे समाधान होत आहे तर प्रत्यक्ष त्या अवस्थेंत आल्यानंतर काय प्रकारचे समाधान, काय प्रकारचा आनंद होईल? ज्या अवस्थेंत ध्यान प्रगट होतं ते ध्यान!!

कैक वर्ष कैक काल या जीवाची व परमात्म्याची ताटातूट झाली आहे. जीव हा परमात्म्याचाच भाग. परंतु तो दूर फेकल्यामुळें त्याला जीवत्व आले व तो आपल्या स्वरूपाला विसरला आहे. जीवाला जी गति प्राप्त झाली, त्या गतीतून उपाधि निर्माण झाली व त्यामुळेंच उपाधीमध्ये जीव प्रविष्ट झाला. हा

जो परमात्म्यापासून वियोग झाला आहे त्याचं ज्ञान झाल्यावर हा झालेला वियोग योगासाठीच आहे, हें लक्षांत ठेवून वाटचाल चालू ठेवली पाहिजे.

समर्थानीं स्पष्टच लिहिले आहे, ‘तुझिया वियोगे जीवत्व आले’. जीवन म्हणजे कलह नाही. वियोगाचा वियोग म्हणजे योग; विसराचा विसर होणं याचं नांव आठवण! ज्या वियोगानें जीवाला जीवत्व आले. त्याचा वियोग होणं याचं नांव योग.

‘नवल स्वरूपाचा योग । जीवपणाचा वियोग॥’

परमात्म्याचा योग म्हणजे जीवपणाचा वियोग! परमात्म्याचा वियोग म्हणजे जीवपणाचा योग. ज्याला बद्धावस्थेत ज्ञान आहे तो मुक्तावस्थेचा मार्ग शोधेल; ज्याला ती कल्पनासुद्धां नाही तो त्या (मुक्तावस्थेच्या) भानगडीत पडतोय कशाला?

‘जीवनावेगळी मासोळी । तुका तैसा तळमळी ॥’

अशी ज्याची वियोगानं अवस्था झाली आहे, त्यालाच सद्गुरु परमात्मरूप करतात.

‘दिनू चंद्र वाहे । रात्री सूर्य पाहे । विपरीत गे माय देखियेले॥’

या ज्या चंद्र सूर्य गति आहेत की ज्यावर आयुष्याचं मोजमाप होत आहे, त्या एक झाल्या म्हणजे ती अवस्था निर्माण होते व अशा तऱ्हेच्या जागृति अवस्थेमध्ये आलं की ध्यान म्हणून दुसरं कांहीं करावं लागत नाही. एक (चांगलं) लक्षांत ठेवायला पाहिजे, कीं रात्ररात्र साधन केलं तरी शरीराला त्रास होणार नाही, डोळ्याची आग होणार नाही, त्याला चक्कर येणार नाही. साधनाची वृत्ती साधनांत रात्रभर जागले तरी शांत आणि प्रसन्नच रहाते.

(दि. २६-६-१९६३)

(३१)

‘मन गेले ध्यानीं ध्यान गेले शून्यी । मनाची उन्मनी एक झाली ॥’

असें झालेशिवाय आत्मानुभूति नाही. मन ध्यानावस्थेत गेलं, ध्यान शून्यावस्थेत गेलं की मन उन्मनीवस्थेत आपोआप प्रवेश करते. ज्या ठिकाणी मनाचे कार्य संपते ती उन्मनी.

‘उन्मनीच्या सुखाआत । पांडुरंग भेटी देत’

उन्मनी अवस्थेपासूनच परमार्थाच्या वाटचालीला सुरवात होते. उन्मनी अवस्थेपासूनच पांडुरंग आहे. अंग ज्याचं पांढरं असा (तेज स्वरूपीं) आत्मा प्रत्ययाला येतो. आत्मा सगळीकडं भरला आहे. आत्मा नाही अशी जागाच नाही. अशी परिस्थिति असतांना देखील आम्हांला तो दिसत नाही. कारण ती दृष्टि व पाहण्याची लकब आमचेजवळ नाही आणि ती दृष्टि व लकब सद्गुरुकृपेशिवाय प्राप्त होत नाही व म्हणून सद्गुरुकृपा ही परमार्थात आवश्यक आहेच.

पुस्तकं आहेत, विद्यार्थी आहेत, गाईडस् आहेत, शाळा आहेत. तरीसुद्धां शिक्षकाची जरूरी कां भासते? आत्मा सगळ्याला पाहतो. परंतु आम्ही कधी आत्म्याला पाहतो का? आम्हांला आस्थाच तेवढी. मग ज्या प्रमाणांत आस्था त्या प्रमाणांतच अनुभव येणार! जे कधी पाहिलं नाही, जे कधी ऐकलं नाही तें (आत्मरूप) पहाणं म्हणजे आत्मानुभूति.

आत्म्याला पहाणं हे वर्मच वेगळं आहे व ते गुरुकृपेशिवाय उमगणार नाही. जीव हा जगाची पारख करतो. परंतु त्यानें स्वतःची पारख करायला शिकलं पाहिजे. तर तो प्रगतीपथांवर येईल.

‘आकाश वायूची पडली जे गांठी । आत्मा हृदयपुटी सामावला’

आकाश आणि वायूचा एकमेकांवर आघात झाल्यावर आत्मा हा सहस्रदलांत प्रविष्ट झाला. हृदयस्थान हे सहस्रदलांचे ठिकाणी म्हणजे मेंदूचे ठिकाणी आहे । हे त्रैलोक्य ज्या आत्म्यातून निर्माण झाले त्याचा अनुभव सहस्रदलांत असलेल्या

आंगठ्या एवढ्या पोकळींत घ्यावयाचा आहे.

‘तया दिसें रूप अंगुष्ठप्रमाण । अनुभवी खूण जाणती ते॥’ (तुकाराम)

या आत्म्याची ओळख नाही म्हणून, ‘तुझिया वियोगे जीवत्व आले’ असे समर्थाना म्हणावे लागले व म्हणूनच नळकांड्यातील हे वारं खालींवर आंत बाहेर वाहू लागलं. जसा व्यवहारांत मुलगा रागाऊन घराबाहेर पडू लागल्यावर त्याचे आईबाप मग ते गरीब असोत वा श्रीमंत असोत. आपल्या ऐपतीप्रमाणे त्याचे जवळ काही पुंजी देतात. तद्वत् परमात्म्याने प्रत्येक जीवाला साधनाची पुंजी दिली आहे. ती वाढवावी कां न वाढवावी हे ज्याचें त्याचेवर अवलंबून आहे.

जो साधनाच्या योगानं आत्मानुभूति घेतो त्याला परमेश्वराला तोंड दाखविता येते; परंतु ज्याची तशी परिस्थिती नाही परंतु ‘फुटो हे मस्तक तुटो हे शरीर’ अशी वृढ निष्ठा सद्गुरूच्यावर आहे त्याला सद्गुरु ‘मी आहे’ म्हणून आधार देतात व परमात्म्याची व जीवाची गांठ घालून देतात. अशा सद्गुरूच्याविषयी बोलायला शब्द नाहीत व म्हणऊनच जेथें जेथें आपण गुरुभक्ति पहातो तेथें तेथें सद्गुरूचीच उपासना व सद्गुरूचेंच ध्यान दिसून येते.

‘तुका म्हणे सद्गुरुसेवा । सकळ देवा वरिष्ठ’

(दि. २७-६-१९६३)

(३२)

आपण कोण होतो व कोठे आहोत हे ज्याला कळलं त्यालाच वियोगाची जाणीव होते आणि मग त्याला या अवस्थेची जरूरी भासते. पापपुण्याचा जमाखर्च शून्य झाल्याशिवाय मन शून्यावस्थेत जात नाही व जमाखर्च शून्य करण्याचं साधनच सद्गुरु देतात. श्वासोच्छ्वास ही परमेश्वराने दिलेली अमोलिक देणगी आहे कीं ज्यावर आयुष्याचं मोजमाप केलं जातं! या श्वासोच्छ्वासाची

विक्री करतां येत नाही, व्यवहार करतां येत नाही. श्वासोश्वासाशिवाय कांही करतां येत नाही.

‘तीन भुवन और चौदाह लोग । एक श्वासका मोल ।

तुलसी कहे राम भजन बीना वृथा श्वास मत खोल ॥’

आयुष्य हे आहे तर आहे. त्याची कांही शाश्वती देता येत नाही. गेलेला श्वास त्रैलोक्य दिले तरी परत मिळत नाही. म्हणून तुलसीदास म्हणतात. ‘राम भजनाशिवाय एकहि श्वास सोडूं नको.’ हे अमौलिक आयुष्य की ज्याचा पूर्व पुण्याईने लाभ झाला आहे. त्याविषयी तुकाराम महाराज म्हणतात,

‘मोलाचे आयुष्य वेचोनिया जाय । पूर्वपुण्ये होय लाभ ज्याचा॥’

कांही गोष्टीची किंमत आम्ही विसरून गेलो आहोत (उदा. हवा, पाणी). परंतु वेळ पडली म्हणजे त्याची किंमत कळून येते. परमेश्वराने प्रत्येकाला बुद्धि दिली आहे. ती कमावणं, गमावणं, वाढवणं, कमी करणं हे प्रत्येकाचें इच्छेवर आहे. तसेंच आयुष्याचें बाबतींत आहे.

‘तुका म्हणे करा, आयुष्याचे मोल॥’

जमाखर्च शून्य करण्याचं साधन ज्यानं साधलं त्यानंच आयुष्याचं मोल केलं म्हणता येईल. बाकीच्यांनी तें वायाच घालवलं म्हणावं लागेल.

‘आयुष्याच्या या साधनें । सच्चिदानंद पदवी घेणे॥’

याच्याइतका, महत्वाचा चरण जगांत कोणत्याही तऱ्हेच्या परमार्थात सापडणार नाही. सच्चिदानंद ही पदवी घेण्याकरतां आयुष्याचं साधन हे आयुष्यभर साधायचं आहे.

‘सीताराम कहो जी मनमो । जबलग श्वास चला तनमो ॥’

जोपर्यंत या शरीरांत श्वासोच्छ्वास चालला आहे. तोपर्यंत आयुष्याचं साधन साधायचं आहे. पांच मिनीटं, अर्धा तास, एक तास साधन करून भागणार नाही. असा अभ्यास झाला तर तो शेवटच्या घटकेला कर्माच्या गुंताड्याबरोबर जाणार नाही, तो उपासनेंतच जाणार व मुक्त होणार! शेवटच्या क्षणाला आतलं

वारं कांहींतरी बरोबर घेऊन बाहेर जातं व जे घेऊन जातं त्याचीच प्राप्ती जीवाला होते. मुक्ती मिळण्यासाठी शेवटचा श्वास हा मोकळाच जावयाला पाहिजे.

‘सदा सर्वदा मोकळी वृत्ती राहे ॥’

सदा सर्वदां मोकळी वृत्ती ठेवण्याची अटकळ सद्गुरुकृपेनेच प्राप्त होते व त्यासाठी साधनच केले पाहिजे. साधनाची बैठकच – अर्थात चित्ताची, आसनाची नव्हे-अशी आहे की जसजसा अधिक काल साधनांत जाईल तसतसं कर्माचं गुंतांड आपोआप दूर होतं; हे वाढवलं तर उत्तमच; परंतु ते जर शक्य नसेल तर जेवढे आहे तेवढे, जसंच्या तसं ज्याचं त्याला देणं हे प्रत्येकाचं कार्य आहे.

कांही लोक काय म्हणतात आम्हांला लहानपणी अनुग्रह झाला परंतु आतां त्यातलं काही लक्षांत नाही. अनुग्रहासाठी अनुग्रह देणाऱ्याची पुण्याई खर्च होते व म्हणूनच अनुग्रहासाठी आज्ञा लागते. वाटेल त्याला तो देता येत नाही. अनुग्रह देणारा अधिकारी पाहिजे. लाखाची उलाढाल ज्याला करावयाची आहे, तो कमीत कमी कोट्याधीश तरी पाहिजे.

अनुग्रह हा परमात्म्याची व आमची गांठ पडण्यासाठी सद्गुरु देतात. आणि असें असतांना जर आम्ही अनुग्रहाचा योग्य तो उपयोग केला नाही तर आमच्यासारखे अभागी आम्हीच! अनुग्रह झाल्यानंतर सद्गुरुला न पहाणारें जीव जगांत खूप आहेत. ते म्हणतात ज्ञान होण्यासाठी सद्गुरुची आवश्यकता. ज्ञान झाल्यावर काय त्यांची जरूरी? परंतु परमार्थात कांही कांही गोष्टी अशा असतात की त्या सान्निध्यानेच उमगतात. आम्हीं त्यांना भेटणारच नाही. मग आमची प्रगती तरी काय होणार?

सद्गुरुंना भंडावून सोडणारे जीव एका काळीं होऊन गेले. ते प्रश्न विचारणारे अजब आणि त्यांना उत्तर देणारेही अजब!! सद्गुरु हे कसलेही प्रश्न विचारले तरी रागावत नाहीत. मात्र विचारणाऱ्याची अभ्यासू वृत्ती पाहिजे. आतापर्यंत सद्गुरु व अधिकारी शिष्य हे कांही प्रमाणांत दिसत तरी आहेत. पण आणखी १०-१२ वर्षांत तेही दिसणार नाहीत. ही फक्त काल मर्यादा सांगितली.

आजकाल कोणाची अभ्यासु वृत्तीच दिसत नाही. या विषयाबद्दल आस्थाही कमी कमी होत चालली आहे.

असा एक काल येईल कीं अनुग्रह कोणी देणार नाही व तो कोणी घेणार नाही. कारण जो देणार त्याच्याजवळ कांहीतरी असलेशिवाय तो देणार तरी काय? आज जसं सोनं मिळतच नाही. म्हणून पितळ दिसतं, तसंच परमार्थांचं होणार आहे. सद्गुरूंना न विचारणारे (अर्थात शंका) जीव दोन प्रकारचे असतात. १) ज्याचेवर पूर्ण कृपा होऊन जो पूर्णत्वाला गेला आहे तो व २) ज्याने साधनाचा अभ्यासच केला नाही. त्यावर विचारच केला नाही तर तो हा सद्गुरूला विचारणार तरी काय? चिमडचें महाराज म्हणतात,

‘कामधेनू दिली । घरीं गाढवी बांधली ॥’

जीव हा कर्माच्या पापपुण्याच्या गुंताड्यातून दूर कसा होईल? असं एक स्थान सद्गुरूंनी आपल्याच शरीरांत दाखविलं आहे, की ज्या ठिकाणीं चित्ताची बैठक बसल्यावर दुःखाचे डोंगरच्या डोंगर आडवे झाले तरी याचा केससुद्धां हलणार नाही.

चित्त चैतन्याचे एकीकरण व्हावयासच जेवढा काळ सुरुवातीला लागेल तेवढा लागेल. परंतु एकदां का सद्गुरूंनी कृपा केल्यावर ती अटकळ, ती लकब अवगत झाली कीं परमार्थांचा मार्ग बिलकुल अवघड नाही.

आम्हीं बाहेर साधनाला बसतो. परंतु त्याची किंमत फक्त देव्हान्यापासून तुलसीकट्ट्यापर्यंत पाणी सांडत जाणे इतपतच आहे. पाणी सांडत जाणे म्हणजे संध्या करणे नव्हे. चित्त चैतन्याचं एकीकरण जोपर्यंत साधत नाही तोपर्यंत साधन केलं याला अर्थ नाही.

घड्याळ उलथं, पालथं, उभे, आडवं कसंही असलं तरी ते चालतं किंवा नाही हे महत्त्वाचं आहे. तें कोणत्याही परिस्थितीत चालले पाहिजे. तसंच आयुष्याचं साधन हे जीव कसंही साधू दे ते ‘साधणं’ हे फार महत्त्वाचे आहे. याचा अर्थ आसनाला किंमत नाही असा नाही.

आयुष्याचं साधन साधतंय कां ते वाया चाललं आहे याची दखल पाहिजे. पंखा जोरांत फिरत असला म्हणजे तो स्थिर वाटतो; परंतु तो स्थिर आहे कां फिरत आहे हे समजण्यासाठी ज्ञान पाहिजे. अंतःकरणातला केरकचरा दूर करण्यासाठी बैठक नाही, परंतु बैठकीशिवाय ही लकब साध्य होईपर्यंत ध्यान लागणार नाही.

प्रश्न :-जीवन स्थिर झालेशिवाय मन स्थिर होत नाही व त्याशिवाय अनुभव नाही. यांतील विधान कोणत्या अर्थानें वापरलं आहे?

उत्तर :- ज्या गतीवर लक्ष ठेवायचे तें जीवन स्थिर होणे म्हणजे संथ होणे! गति कांही वेळा भरभर चालते तर कांही वेळा सावकाश चालते. ते दोनीही प्रकार स्थिर होण्याचें दृष्टीने उपयोगी नाहीत. गति म्हणजे श्वसन नव्हे. गति म्हणजे मध्यांतली धार, व प्रवाह म्हणजे मध्यांतली धार सोडून जे रहाते ते. श्वसन म्हणजे प्रवाह व म्हणून गतीची ओळख होणं आवश्यक आहे.

प्रश्न :- गतीवर लक्ष ठेवता येते. परंतु दृष्टि स्थिर करतां येत नाही. जर गति म्हणून कांही दिसत नाही तर त्यावर दृष्टि स्थिर कशी करतां येणार?

उत्तर :- जसें डोळे मिटल्यानंतर घड्याळाच्या कटकटीकडे लक्ष दिले असतां घड्याळ ज्या बाजूला असते तिकडे आवाजाच्या अनुरोधानें दृष्टि आपोआप वळते, तसेंच लक्ष रहात असल्यावर दृष्टि आपोआपच गतीवर स्थिर होते. त्यासाठी कांही करावे लागत नाही.

(दि. १८-६-१९६३)

(३३)

‘जागृती, स्वप्न, सुषुप्ती तुर्या भोगिती उन्मनी नारी मे ।

चिन्मय चालक आत्मा नांदे इंद्रिया व्यापारी मे’

जागृति, स्वप्न, सुषुप्ति, तुर्या व उन्मनी या पांच अवस्था ओलांडल्यानंतरच

चिन्मयाला चाळवणारा आत्मा अनुभवाला येतो कीं जे चिन्मय या जडाला चालना देतंय! जागृति, स्वप्न, सुषुप्ति या अवस्थांत परमात्म्याची स्मृती होतच नाही. आत्म्याची अनुभूति घेता येत नाही, किंवा जे आतापर्यंत आपण ध्यान पाहिले ते ध्यानही होत नाही. आपलें आपणांस स्मरून सांगायचं झालेस परमात्म्याची आठवण सुद्धां होत नाही, असंच सांगायला पाहिजे.

आम्हीं मस्त म्हणू कीं आम्हीं स्मरणांतच असतो. आम्हांला परमात्म्याची आठवण होते. परंतु हे धांदात खोटे आहे असें खास समजण्यास हरकत नाही. नाम घेणं म्हणजेच परमात्म्याची आठवण होणं नव्हे. ज्या जागृति अवस्थेत संत राहिले व त्यानी अभ्यास केला ती जागृति अवस्था आपण म्हणतो त्या जागृतीपेक्षां वेगळी आहे हा विषय मागेच आपण पाहिला आहे.

आठवण झालीं असतां ज्याची आठवण होते त्याला व ज्याला आठवण होते त्याला एकाच वेळी इथला ठोका तेथें व तेथला येथे बसतो व हे जसे व्यवहारांत दिसून येते तीच अवस्था परमार्थात आहे. निंदा करण्याच्या उद्देशाने, चेष्टेनें, विनोदानें नांव निघणं म्हणजे आठवण नव्हे. खरें गुरुभक्त आपल्या सद्गुरुचे नांव देखील घेणार नाहीत. त्यांची भक्ति त्यांची उपासना सर्व आंतल्या आंत दिसणार!!

चिमडपंथाचं वैशिष्ट्य असं आहे कीं मंत्र, गुरु, शिष्य, उपासना याबद्दल खरोखरीच कांही सांगता येणार नाही. परंतु इतर सांप्रदायात या प्रत्येक गोष्टीबद्दल बोललेले आढळते. इतर सांप्रदाय बोलायला सोपे; परंतु ती पद्धत आचरणांत आणायला कठिण! पण चिमड सांप्रदायांत आचरणांत आणायला सोपं परंतु बोलायलां अत्यंत कठिण; चैतन्यरूपाची ओळख, चैतन्याचंच ध्यान, चैतन्याचीच उपासना, चैतन्याचा अनुभव चैतन्याच्या द्वारा चैतन्यांतच घ्यावयाचा असतांना गुरु, शिष्य, मंत्र, उपासना या विषयी काय बोलता येणार?

‘उघडा मंत्र जाणा । रामकृष्ण म्हणा ॥’

मंत्र हा जाणायचा आहे. मंत्र हा उपाधीरहीत आहे. तर द्वाक्षरी, त्र्याक्षरी,

पंचाक्षरी वगैरेची काय किंमत आहे? मंत्राची ओळखच नाही तर हा अभ्यास काय करणार व परमार्थांत कड कशी गांठणार? चैतन्याची अक्षरे ही कांही प्रयत्न केले तरी उच्चारतांच येणार नाहीत.

परमार्थातील अनुभव खोटे नाहीत. परंतु त्यांना ताडून पहाणाराच कोणी नाही. अंबुराव महाराजांना अनुग्रह झाले क्षणापासून त्यांची दृष्टीसुद्धां हलली नाही व ६-८च दिवसांत बुबुळें बाहेर आली.

तेच साधक व तेंच सिद्ध. ती कृपाही मोठी व ती निष्ठाही मोठी! हा देह आहे तोवर आहे. या जडाला चालवणारा चिन्मय व चिन्मयाला चालवणारा आत्मा आहे. या आत्म्यांचा शोध सद्गुरूकृपेनें घ्यावयाचा आहे.

(दि. १९-६-१९६३)

(३४)

जडाशी चंचल चालविताहे चंचल स्थिर न राहे रे! जडाला चालविणारें चंचल! चंचलाला चालविणारां चिन्मय व चिन्मयाला चालविणारा आत्मा आहे. जागृति, स्वप्न, सुषुप्ति, तुर्या आणि उन्मनी या अवस्था आत्म्याच्या अस्तित्वामुळे आहेत व त्या अवस्थांचा भोग घेणारा आत्मा आहे.

‘चाले हे शरीर कोणाचीया सत्ते । कोण बोलविते हरीवीण ।

देखवी ऐकवी एक नारायण । तथाचे भजन चुकू नये ॥’

हे जेवढें दृश्य दिसतें आहे, त्यांत जी आपणाला हालचाल दिसते आहे, ती सर्व परमेश्वराच्या सत्तेने चालू आहे. हा श्वासोच्छ्वास देखील त्याच्याच इच्छेने चालू आहे. सहस्रदलांत प्राणाचा धक्का बसला की हा श्वासोच्छ्वासाचा दांडा हलू लागतो कीं लगेच इंद्रियांची चाकं हालू लागतात. चैतन्याच्या कक्षेंत जड आलं की जड हालायला लागतं.

परंतु चैतन्य हे गुरूकृपेशिवाय दृश्य रूपांत येत नाही. म्हणून आम्हांला जड

हैं स्वयंसिद्ध, प्रभावी भासते. सद्गुरूंनी या चैतन्याची ओळख होण्यासाठी जे तत्त्व सांगितले आहे त्या तत्वाशी जागरूक रहाणं, त्यावर लक्ष ठेवणं म्हणजे जागृती!

ज्ञानेश्वरमहाराजांनी या चैतन्याची ओळख होण्यासाठी कुंडलिनी मार्ग सांगितला आहे. रामकृष्ण परमहंसानी प्राणशक्तीचा मार्ग अवलंबिला. प्राणशक्ति व कुंडलिनी मार्ग दोन्हीही पाठीच्या मणक्यातून असले तरी त्यात थोडा फरक आहे. कमरेला विळखा घालून बसलेली कुंडलिनी प्राणपानाचा निरोध झाल्यावर उत्थापित होऊन सहस्रदलांपासून कमरेच्या हाडापर्यंत जी एक पोकळ नाडी आहे, त्यांतून वर जाऊन पृथ्वी आणि आप यांचा ग्रास करते आणि सहस्रदलांत गरळ ओकते. हेच गरळ योग्यांचे अमृत आहे व याच वेळी योगी आत्मानुभव घेतो. हा झाला कुंडलिनी मार्ग.

इडा पिंगला ह्याचे ऐक्य झाल्यावर प्राणशक्ति उलटी वाहू लागते व प्राणशक्तीच्या साहाय्याने योगी आत्मानुभव घेतो. हा झाला प्राणशक्तीचा मार्ग. कुंडलिनी ही सर्पीण आहे. परंतु प्राणशक्ति हा पांढरट चिकट व पातळ असा सहस्रदलांपासून कमरेपर्यंत पृष्ठवंशरज्जूतून वहाणारा द्राव आहे.

यावरून हे दोन मार्ग कसे भिन्न आहेत ते लक्षांत येईल. प्राणशक्तीलाच उत्साह म्हणतात व ताठ बसल्याने उत्साह वाढतो व प्राणशक्ति उलटी वाहण्यासाठी मदत होते व म्हणून साधनाचे वेळी ताठ बसण्याला सांगितले आहे. मात्र आत्मानुभूति चैतन्याद्वारा येणे हे ताठ बसूनच होते असे नाही. त्यासाठी गुरुकृपाच पाहिजे. कुंडलिनीचे उत्थापन किंवा जीवनगती उर्ध्वगामी होणं किंवा प्राणशक्ति उलटी वाहाणं म्हणजेच जागृति!

‘काय सांगू मी या संतांचे उपकार । मज निरंतर जागवित्ती ।।’

ही जी निरंतर जागृती आपण पाहिली त्याची प्राप्ति संतांच्या कृपेशिवाय होणार नाही. चैतन्य आमच्यांत आहे. परंतु त्या चैतन्यांत आम्ही असलो तर बोलणं, चालणं, हसणं, वागणं हे सगळं आरपार बदलतं! त्याच्यांत आम्ही असल्यास परमार्थ म्हणून काही वेगळा साधावा लागत नाही.

‘जागृति, स्वप्न, सुषुप्ति नाठवे ।।’

जागृति, स्वप्न, सुषुप्ति या अवस्थांत आम्हांला देवाचं स्मरण होतं, आम्ही त्याची उपासना करतो वगैरे सर्व धादांत खोटे आहे. कारण अनुभवाच्या दृष्टीने त्या उपासनेचा कांही उपयोग होत नाही. झोपेत, ‘आई, आई’ म्हणून जो ओरडतो तो मातृभक्तीने ओरडतो काय? त्या झोपेत ओरडण्याला जेवढी किंमत आपण देतो तेवढी जागृति, स्वप्न व सुषुप्ति मध्ये ‘हरी हरी’ म्हणण्याला आहे. या अवस्था अंधारांतच आहेत आणि अंधारातील वाटचाल ही परमार्थात जमा होत नाही. परमार्थात ‘दिनू तैसी रजनी’ असा अभ्यास पाहिजे.

रात्रीचा दिवस जर कोणी करत असेल व दिवसा झोपी जात असेल तर त्याचा उपयोग नाही. दिवसा साधन झालंच पाहिजे. परंतु रात्र रात्र जरी साधनांत घालविली तरी डोळे जळजळत नाहीत, आळस भासत नाही, कोणत्याही तऱ्हेचा त्रास होत नाही. चंद्रसूर्य नाडीची एक अवस्था म्हणजे जागृति. त्यांचा प्रवाह एक झाला की जीवन उर्ध्वगामी व्हायला पाहिजे की मग आत्मानुभूतीला वेळ नाही.

चैतन्य शरीरात कसं वावरतं हे पाहणं म्हणजे जागृति. आम्ही कशामुळें बोलतो, कशामुळें ऐकतो, कशामुळें हालचाल करतो याची जाणीव ठेवून त्या क्रिया करणं म्हणजे जागृति. या सर्व क्रिया कोणांचा संघात कशावर संघात आणि काय संघात होतो आहे म्हणून आम्ही सर्व कांही करू शकतो. याचं ज्ञान होणं म्हणजे जागृति!

(दि. १०-६-१९६३)

(३२)

ती जागृति होण्यासाठी दृश्य शरीर, ज्ञान, अनुभव वगैरे ज्या बैठकीवर अस्तित्वांत आहेत, त्या बैठकीवर लक्ष सतत रहायला पाहिजे. जसे संसारात

कांहीही व्यवहार करित असतांना त्या जीवाचे लक्ष पैशाच्या पुंजीवर असते तद्वत् परमार्थात सुद्धां कोणतीही गोष्ट करित असतांना लक्ष मात्र चैतन्यावर पाहिजे. कोणत्याही वस्तूकडे पाहिले असतां प्रथम वस्तूचें (चैतन्याचे) ज्ञान व्हावयाला पाहिजे व मग ती वस्तु दृष्टीत भरली पाहिजे.जे बनून राहिलं आहे, तेथें तादात्म्य असणं म्हणजे संसार किंवा व्यवहार; परंतु ज्याचं ते बनलं आहे त्याच्याशीं तादात्म्य होणं म्हणजे परमार्थ! ज्याचं बनले आहे ती वस्तूच प्रथम डोळ्यांत भरत असलेस परमार्थ म्हणून कांही करावा लागत नाही. 'जे जे भेटे भूत । ते ते मानीजे भगवंत ॥' अशी तुकाराममहाराजांचे प्रमाणे आमची अवस्था झाली आहे कां? परमेश्वराला परमेश्वर म्हणावयाची पंचार्ईत तर भूताच्या वेषांत परमेश्वर आल्यास आम्ही त्याला परमेश्वर म्हणूं का? आमच्या परमार्थाबद्दल, परमार्थी जीवनाबद्दल कल्पनाच वेगळ्या आहेत. संत जरी परमार्थी असलें तरी व्यवहारांत तें व्यवहारी माणसाप्रमाणेंच वागतात. याचा अर्थ ते व्यवहारांत गुंतले आहेत असा नव्हे. गाडीत सर्व प्रकारचे प्रेशर असताना जो तो आपापला व्यवहार करत असतो. परंतु त्यांत तो तत्त्वज्ञ असतो. त्याचें लक्ष गाडी ज्या शक्तीवर चालते तिकडे असते; म्हणून त्याचें व्यवहारांत कांही अडथळा येतो असें नाही. तीच परिस्थिति परमार्थात असते. जीवाचें लक्ष आत्मचिंतनांत आहे म्हणून त्याचें व्यवहार सरकायलाच पाहिजेत असें नाही. व्यवहार व परमार्थ सव्यसाचित्वानं चालवता येतो. तत्त्वनिष्ठा, तत्त्वदर्शन तत्त्वाभ्यास यासाठीच तत्त्वज्ञानाचा जन्म असतो. जगांत रहाणें प्राप्तच असलेमुळें तो जरूरीपुरतें व्यवहार करतो. परमार्थी जीवाची परिस्थिति व्यवहारांत असून व्यवहारी जीवाप्रमाणे कडू, आंबट, गोड वैगरे कळण्यासारखी नसते. कारण त्याचें चित्त आत्मचिंतनात गुंतलेले असते, आत्मानुभूति क्षणोक्षणी घेणं म्हणजे जागृति. कोणत्याही अवस्थेंत चैतन्याचीच प्रचीति येत असल्यास जागृति म्हणून दुसरी कोणतीच अवस्था नाही.

(दि. २-६-१९६३)

(३६)

क्षणाक्षणाला चैतन्याचा वापर करतां यायला पाहिजे तर त्याला परमार्थ म्हणतां येईल. एरव्ही चैतन्याच्या विस्मृतीत होणाऱ्या सर्व क्रिया व्यवहारांत मोडतात. मन जागेवर असल्याशिवाय कोणत्याही गोष्टींतून सुख घेतां येत नाही व मग तो व्यवहार असो वा परमार्थ! प्राणाची गति आपलं कार्य बरोबर करित असेल तरच चित्ताची एकाग्रता होणार आहे.

(दि. २२-६-१९६३)

(३७)

जीवनांत स्वास्थ्य मिळण्यासाठीं प्रत्येक जीवाची गडबड, धांदल सर्व प्रयत्न चाललेलें असतात, परंतु चैतन्याचा अनुभव आल्याशिवाय चित्ताला स्थैर्यता येत नाही व चित्ताला स्थैर्यता येणं म्हणजेच जीवनांत स्वास्थ्य मिळणं आहे. आम्ही दृश्याचं सुख घेतो म्हणून आम्हांला येणारे अनुभव दृश्याचे! दृश्याशी आमची तन्मयता म्हणून दृश्याच्याच लाथा आम्हाला मिळतात. चैतन्याचा अनुभव यायला चैतन्याचाच अभ्यास पाहिजे व त्यासाठी सद्गुरूंनी सांगितलेल्या अभ्यासांतच रहाणे आवश्यक आहे.

'अधिकार तैसा करूं उपदेश।।' प्रत्येकाच्या अधिकाराप्रमाणे सद्गुरूंनी अभ्यास सांगितलेला असतो. तेव्हां अभ्यास बरोबर सांगितला आहे कीं नाही या विषयी संशय न बाळगतां परमार्थ मार्ग चोखाळायला पाहिजे. हे सर्व कशाचं बनले आहे, इकडेच लक्ष राहिले तर चैतन्याची प्राप्ति आपोआप होते व इकडे लक्ष रहावे म्हणून ज्ञानेश्वरी, भागवत सांगितले गेले व प्रत्येक संतानी हाच उपदेश केला.

चित्ताची एकाग्रता व दृष्टीचा उलटा मारा सुरु झाला कीं इंद्रियामार्फत

आलेल्या चैतन्याच्या गति आंत वळतात व मनाच्या जडाशीं आकर्षलेल्या गति मागे फेकल्या जाऊन त्याचे चैतन्याशी असलेले आकर्षण अभ्यासाने वाढू लागते व ज्या प्रमाणांत अभ्यास त्याच प्रमाणांत जीव आंतील गडबड पाहू शकतो.

(दि. २३-६-१९६३)

(३८)

जीवनाच्या गतीवर चित्ताचे तादात्म्य जसजसे वाढू लागते तसतसा इंद्रियांचा निरोध विनासायास होऊं लागतो आणि ज्या चैतन्याच्या गतीत प्रत्येक इंद्रियापर्यंत आलेल्या आहेत त्या अंतर्मुख होऊन त्या सर्व गति, जी जीवनाची मुख्य गति सद्गुरूंनी दाखवून दिली, त्या गतींत एकरूप होतात व त्या ठिकाणी मनाचे संकल्प आणि विकल्प हे कार्य संपून त्या मुख्य गतीचेच ज्ञान साधकाला होते व त्या गतीवरच लक्ष केंद्रीत होते व असं होणं म्हणजेच जागृति !

‘स्वप्नी रे पहाता मिथ्या नगरीं निद्रा घोर झाला राम ।

जागृत होता कांहींच नाही जेथील तेथें गेला राम ॥

अखंड ध्यान लागत जना परि तें समजेना ।

नित्य निरंजन सान्निध्य आहे परी ते उमजेना ॥’ (समर्थ)

आत्मा हा झोपेंत घोर रूपाने प्रगट होतो. परंतु जीव हा त्यावेळी झोपी गेलेला असल्या कारणाने त्याला आत्मानुभूति घेतां येत नाही. आत्मानुभूतीसाठी दुसरीकडे कोठे जावे लागत नाही. त्यासाठी जो अभ्यास करावयाचा त्याचे साधन आपल्या शरीरांतच आहे, परंतु त्याचे ज्ञान जीवाला नसल्यामुळे परमार्थांत पाऊल पडावयाचे झाल्यास सद्गुरूकृपेचीच आवश्यकता आहे.

जागृति, स्वप्न, सुषुप्ति या अवस्थांमध्ये आत्मानुभव का घेता येत नाही हा विषय मागे आलाच आहे. अंतःप्रवाहावर लक्ष राहून जो अनुभव आंत येतो

तोच अनुभव जर बाहेरही येत असेल तर तो जीव कोणत्याही अवस्थेत असो तीच जागृति अवस्था!

‘एक गुण तो ब्रह्माचा । एक गुण तो विष्णूचा ।

एक गुण तो रुद्राचा । चौथा गुण तो वेगळा ।

अगम्य त्याची लीला ॥’

परमार्थाला शुद्ध सात्त्विक गुणच उपयोगी आहे. बाकीच्या गुणांना परमार्थाच्या दृष्टीने किंमत शून्य !

चत्वार देहाचा निरास झाल्याशिवाय जागृति अवस्था प्राप्त होत नाही. हा निरास म्हणजे काय? योगमार्गांत जेव्हां कुंडलिनीचे प्राणापानाच्या निरोधाने उत्थापन होऊन ती पृथ्वी आणि आप या तत्त्वांचा ग्रास करून जेव्हा गरळ ओकते तेव्हा चत्वार देहाचा निरास झालेला असतो. हाडाचा भुगा करणं, रस पिणं, शिरा ओरबाडून खाणं, मासाचें लचके तोडणं वगैरे कुंडलिनीचे कार्य सहाव्या अध्यायांत (ज्ञानेश्वरीच्या) सांगितले आहेत. परंतु तेच ज्ञानेश्वरमहाराज सांगतात, ‘मन हे राम झाले आता मन हे राम झाले । प्रवृत्ती सोडूनी कैसें निवृत्तीसी आले ॥ यम नियम प्राणायाम प्रत्याहार संपादिले । ध्यान धारणा आसन मुद्रा समाधीसी आले ॥’ अभ्यासाने मन हे प्रवृत्ति (संकल्प, विकल्प) सोडून निवृत्तीला आले म्हणजे निर्विचारावस्थेला आले आणि जीव हा आत्मानंदाचा उपभोग घेऊं लागला कीं यम, नियम, प्राणायाम, प्रत्याहार, ध्यान, धारणा, आसन, मुद्रा आणि समाधि या सर्व गोष्टी आपोआप साधतात. आत्मानुभूतीसाठीं अवलंबिलेले योगाचें प्रकार मुख्यतः तीन दिसून येतील.

१) राजयोग :- की जो मनाला साधावयाचा आहे; हा साधण्यासाठीं कांहीं सोडावयाची जरूरी नाही; ऐष आरामांत राहून सुद्धां तो योग साधतां येतो.

२) हठयोग :- या योगाला शरीर लवचिक, बळकट, निकोप लागतं. खाणं-पिणं-निजणं वगैरे शरीराचे व्यवहार नियमित लागतात. कारण हा योग हट्टाने आसन व मुद्रा साधून शरीराचें सहाय्याने साधावयाचा असतो.

३) सहजयोग :- हा सोपा व प्रभावी असून सर्व योगांत श्रेष्ठ आहे. आणि हा मन व शरीर यांचे पलीकडे जाऊनच साधावयाचा आहे. एरवी हा साधत नाही. इतर योग बोलायला सोपे, परंतु साधावयाला अतिशय अवघड. परंतु सहजयोग बोलावयास अवघड व साधावयाला सोपा! या योगांत चमत्कारांचे प्रस्थ अतिशय कमी; कारण ज्ञानाला सिद्धीचा विटाळ हे तत्त्व निंबरीकरमहाराजांचे सांप्रदायात आहे. निंबरीकर सांप्रदायांत सहजयोगानेच आत्मसिद्धीचा मार्ग अवलंबिलेला आहे. आत्मसिद्धीसाठी अवलंबिलेले सांप्रदाय मुख्यतः चार प्रकारचे आहेत.

१) चैतन्य सांप्रदाय, की ज्यात चैतन्याचा आविष्कार आहे. मुख्य लक्षण ज्यात आढळून येते. या सांप्रदायांत भित चालविणं, मेलेलं उठवणं वगैरे अशाच तऱ्हेचे चमत्कार दिसून येतील. शंकरांनी याची स्थापना केली व त्यानंतर मच्छींद्र, ज्ञानेश्वर, तुकाराम, नाथ यांनी याचा आविष्कार केला.

२) समर्थांचा स्वरूप सांप्रदाय की ज्या ठिकाणी (आत्म) स्वरूपाचा साक्षात्कार दिसून येईल.

३) श्री सांप्रदायांत ऋद्धि सिद्धि वगैरे सिद्धि दिसून येतील. तर

४) कोणत्याही स्थितीत, कोणत्याही अवस्थेत आत्मानंदाची प्राप्ती होणं, आत्मानंदात दंग असणं हे आनंद सांप्रदायाचं लक्षण आहे.

ज्यात सर्व प्रकारचे समाधान आहे, अशी आत्मानुभूति कोणत्याही अवस्थेत साध्य होणं हे महत्त्वाचं आहे. चत्वार देहाचा निरास होणं हे सहजयोगानेच सुसाध्य आहे. चैतन्याच्या प्रवाहावर लक्ष राहून दृष्टि स्थिर झाली कीं गति संथ होते व गति संथ झाली की मनाच्या गति, चैतन्याच्या गति आपोआप परावृत्त होतात.

श्वसन किती वेळ कोंडणं, किती संथ होणं व किती सोडणं हे जेव्हा गुरुकृपेनं व सहजावस्थेच्या अभ्यासानं साधतं तेव्हां चत्वार देहाचा निरास होतो. कोणी म्हणेल चत्वार देहाचा निरास कसा होतो? तर स्वप्नांत जीव हा

कोणत्या देहाने दृश्याचा अनुभव घेतो, या प्रश्नातच शंकेचे निरसन होईल.

निसंगतीचे जीव, जागृति, स्वप्न, सुषुप्ति या अवस्थांचा स्थूल, सूक्ष्म कारण या देहानी उपभोग घेतो तर साधनांच्या अभ्यासाने देह पृथक कां होणार नाहीत? व्यवहार स्थूल देहाने होतात. स्वप्नसृष्टि सूक्ष्म देहाने अनुभवली जाते. जीव मरतो तेव्हा लिंगदेहाला (कारणदेहाने) जातो तर महाकारण देहाने मुक्त झालेशिवाय आत्मानुभूति घेतां येत नाही. चत्वार देहाचा निरास झालेशिवाय जागृती अवस्थेत प्रवेश नाही. महाकारणदेहाने मुक्त झाल्यावरच 'जागृति, स्वप्न, सुषुप्ति नाठवे । पहातां आनंदी आनंद सामावे गा।।' अशी प्रचीति आहे असें ज्ञानेश्वरमहाराजांनी सांगितले आहे.

(दि. २४-६-१९६३)

(३९)

स्थूल, सूक्ष्म, कारण आणि महाकारण देह हे उपाधिभूत जीवनांत संकलित आहेत. त्या देहांच्या साधनांच्या अभ्यासाने पृथःकरण या उपाधिभूत जीवनापासून होणं म्हणजे चत्वार देहाचा निरास होणं! ज्याप्रमाणं भांड्यातलं पाणी भांडे उपडे न करतां, न तोडता पाण्याच्याच आकाराचा दुसरा जिन्नस घातला असतां बाहेर पडते, त्याप्रमाणे उपाधिभूत जीवनावर चित्ताचं तादात्म्य झालं की उपाधिभूत जीवनाला धक्का न लागतां उपाधिभूत जीवनांतील अनावश्यक भाग आपोआप बाजूला होतात. एकदां का पृथ्वी, आप, तेज, वायु ही तत्त्वे बाजूला झालीं की शुद्ध आकाशच रहाते आणि त्याला ऊर्ध्वगामित्व प्राप्त होते.

‘नामाच्या चिंतने । बारा वारा पळती ती विघ्ने ॥’

अशा नामाचा अभ्यास येथून सुरुं होतो. हे ऊर्ध्वगामी जीवन भूमध्यांतून वाहू लागते. अशा तऱ्हेने जीव त्रिकूट स्थानांत आला कीं तो गुरुकृपेला पात्र होतो. ‘कहे मच्छींद्र सुनले गोरख तीनो उप्पर जाना । सद्गुरुकी कृपा हुई जब

आपेआप पछाना।।' अशा रीतीनं त्रिकूट स्थानापलीकडे प्रवेश झाल्यावर आणि सद्गुरूंची कृपा झाल्यावर आत्मानुभूति आहे. 'त्रिकूट शिखरावरती पाहे वसती ज्यांची आहे । इडा पिंगला सुषुम्नेच्या संगमी वसताहे ।'

इडा पिंगला व सुषुम्ना यांचा संगम ज्या ठिकाणीं होतो त्याच ठिकाणी सद्गुरूंची वस्ती आहे व त्या सद्गुरूंची उपासना किंवा ध्यान करावयाचें आहे. साधनाच्या अभ्यासानें सद्गुरूकृपेनें त्रिकूटस्थानांत प्रवेश झाला कीं ती ध्यानावस्था निर्माण होते व त्यालाच खरी जागृति म्हणतात.

(दि. २५-६-१९६३)

(४०)

जागृति ही निरंतर पाहिजे. केव्हां आहे तर केव्हां नाही याला अर्थ नाही व त्याचा तादृश्यतः कांही उपयोग नाही. जागृति, स्वप्न, सुषुप्ति या अवस्थामध्ये जीवाची दृश्याकडेच खेच असल्यानें त्या अवस्थांत जीवाने परमार्थ म्हणून काय वाटेल ते केले तरी त्या परमार्थाला कांही अर्थ नाही. चत्वार देहाचा निरास होऊन परमात्म्याची निरंतर आठवण होणे म्हणजे जागृति. असा निरास झाला म्हणजे 'नाठविता स्वये द्यावी आठवण । हीच खूण आहे सद्गुरूंची' अशी अखंड जागृति सद्गुरूकृपेनेच निर्माण होते, कीं आठवण विसरावी म्हटलें तरी विसरतां येणार नाही. जागृति, स्वप्न, सुषुप्ति या तिन्ही अवस्थांत त्या गतीचा ध्वनी ऐकणं, गतीशी लक्ष रहाणं, अनिर्वाच्य वाचने त्याचा उच्चार होणं, गतीचें अनुसंधान रहाणं, त्याचंच ध्यान करणं, एकही क्षण त्या गतीच्या विस्मरणांत न घालविणं म्हणजे जागृति!

चैतन्य व जड हे उपाधिभूत जीवनां साधलं आहे व म्हणून त्याला उपाधिभूत जीवन म्हटले आहे. चैतन्य म्हणजे निखळ चैतन्य. जड म्हणजे निखळ जड आणि ही दोन्ही तत्त्वे उपाधिभूत जीवनांत आहेत. ज्याचें आकर्षण,

ज्या प्रमाणांत जास्त त्या प्रमाणांत त्याचे जीवावर आकर्षण. जर का उपाधिभूत जीवनाशी तादात्म्य होण्याचे साधले तर चैतन्याची प्राप्ति होणार आहे. कारण चैतन्याच्या अनुभूतीचे ते माध्यम आहे. पृथ्वी, आप, तेज, वायु आणि आकाश ही सर्व तत्त्वे ह्या चत्वार देहांत आहेत. पृथ्वी आणि आप म्हणजे स्थूल, सूक्ष्म देह हा तेजोरूप आहे. कारणदेह हा वायुरूप आणि महाकारण हा आकाशरूप आहे.

ज्या ठिकाणीं ज्याचे प्रमाण जास्त त्याला त्या नांवाने आपण संबोधितो. उपाधिभूत जीवनांत वायु हे प्रधान तत्त्व आहे आणि बाकीची अंशतः आहेत. यात चैतन्याचेही अंश आहेत व जडाचेही आहेत. जर जीवाला जडाचे, शरीराचे आकर्षण आहे तर चैतन्याचा अनुभव कसा येईल? तो अनुभव यावयास सद्गुरूंनी सांगितलेल्या अभ्यासांतच यावयास पाहिजे. शरीराचे आकर्षण असणं म्हणजे अधोगती असणं होय. जीवनाची गति अधोगामी वहाणं म्हणजे अधोगती व तीच ऊर्ध्वगामी वहाणं म्हणजे सद्गति. जीवाची दृष्टि शरीरावर असलेने जडाचे गुरुत्वाकर्षण श्वसनावर असलेने वर गेलेला श्वास खालीं येतो, खाली आलेला श्वास वर जातो तो चैतन्याचे आकर्षणामुळे. जडाचे व चैतन्याचे आकर्षण यांत संगती जोवर आहे तोवर हा जीव जिवंत आहे. जर कां सद्गुरूकृपेने व साधनाच्या अभ्यासानें चैतन्याचे आकर्षण जास्त होण्याची कळ साधली तर श्वसन हे ऊर्ध्वगामी होते व नंतर चैतन्याची अनुभूति येते.

(दि. २६-६-१९६३)

(४१)

ज्या ठिकाणी चैतन्य विकसित झाले आहे त्याच ठिकाणी चित्ताचं ऐक्य करून हा ध्यानाचा मार्ग संतानी चोखाळला. 'तुका म्हणे नेमीं केली ओळखणं। तटस्थ हे ध्यान विटेवरी ।।' मन, पवन, जीव, शिव या चतुष्कोणाकृति विटेवर

असलेल्या विठ्ठलाची ओळख नेत्रांत व्हावयाची आहे. ध्यान हा दृष्टीचा विषय कां नाही? तर ज्याचे ध्यान करावयाचें तो दृष्टींत भरला आहे म्हणून. ज्याच्या योगानें डोळा पहातो परंतु ज्याला डोळा पाहू शकत नाही अशा ब्रह्माची प्राप्ति साधनाच्या अभ्यासानें व्हावयाची आहे. “तुझ्यापाठी पायागते । तुझ्या लोचनीं चमकते ॥” असे ब्रह्म जरी सगळीकडे भरले आहे, तरी त्याची साक्ष डोळ्यांत अनुभवयाची आहे. चत्वार देहाचा निरास होऊन जीवनाच्या गतीवर दृष्टीची स्थिरता व चित्ताची एकाग्रता झाली कीं तेंच ध्यान. जेव्हा चंद्रसूर्य गति एक होतात तेव्हा पहाणारा पाहणं आणि दृश्य हा भेदभाव रहात नाही. प्रतीक म्हणून ध्यान करावयाचे असल्यास सूर्याचेच करावे. परंतु खरं ध्यान करावयाचें असल्यास जसंच्या तसं (आत्मरूप) दृष्टीपुढं येणं आवश्यक आहे. प्रत्येक क्षणाक्षणाला चैतन्याची प्रचीति येणं म्हणजे खरं ध्यान!

(दि. २७, २८-६-१९६३)

(४२)

कितीही कराल, विपरीत असा काल आला तरी निंबरगीकरमहाराजांनी जो साधनमार्ग सांगितला आहे, त्याला बाध लागणार नाही. जगांत पुष्कळ प्रकारचें साधनमार्ग असतील परंतु त्याची सर दुसऱ्या कोणत्याही मार्गास येणार नाही. तत्त्व जाणून त्याची उपासना हे आमच्या मार्गाचे वैशिष्ट्य आहे.

प्रश्न :- आम्ही साधन करतो परंतु त्यांत आमचें प्रगतीचे पाऊल आहे की नाही हे कळावयास मार्ग काय? ते बरोबर झाल्याची टीप कोणती?

उत्तर :- दृष्टीची स्थिरता, चित्ताची एकाग्रता व उपाधिजीवनाशी लागणारा लय हे तिन्ही साधले असतां होणारे समाधान वेगळ्या तऱ्हेचे असते. शिवाय एकदां कां साधनांत लय लागला कीं मनाचे कार्य थंडावते व त्याची जाणीव ज्याची त्याला होते. साधन प्रगती पथावर आहें कीं नाही हें फक्त सद्गुरूच सांगू

शकतील; परंतु ही अशी आंच बहुतेकांत दिसत नाही.

प्रश्न :- पुलावरून उड्या मारून, जीवनाकडे फक्त पाहून तहान भागत नाही व पुलाखालून वहाणारें पाणी म्हणून तुम्ही बऱ्याच वेळां सांगता ते कोणत्या अर्थानें?

उत्तर :- योगमार्गांत निरनिराळ्या तऱ्हेच्या मुद्रा आहेत व कांही मुद्रांत नासिकाग्रावर दृष्टी, कांहींत दोन डोळ्यांच्या खोवणीत, कांहींत नाकाच्या मध्यावर दृष्टि स्थिर करण्यास सांगितली आहे. त्या मुद्रांत आत्मानुभूति नाही. परंतु पुलाखालून वाहणारें पाणी म्हणजे जीवनाच्या गतीवर सद्गुरूंनी जेथें लक्ष ठेवण्याला सांगितले आहे तेथेंच लक्ष राहाणें अत्यंत जरूरीचे आहे व त्यांनी सांगितल्याप्रमाणे अभ्यास झाला तरच आत्मानुभूति येईल.

प्रश्न :- चत्वार देहाचा निरास झाल्याशिवाय आकाशरूप जीवन उर्ध्वगामी होत नाही. परंतु आकाशरूप जीवन उर्ध्वगामी झाल्याचें, जर मन संकल्प विकल्प रहीत झाले आहे, तर कळणार कसे?

उत्तर :- जीवन उर्ध्वगामी झाले म्हणजे भूमध्यापासून ताळूपर्यंत सरळ गुदगुल्या केल्यासारखी जाणीव स्पष्टपणे दिसून येते व असें जेव्हा होईल तेव्हा जीवन उर्ध्वगामी झाले आहे याची खात्री बाळगण्यास हरकत नाही. मनाचें मनत्व नाहीसे होते याचा अर्थ संकल्प, विकल्प नाहीत एवढेच! जेव्हा आपण आसन घालून साधनाला बसतो तेव्हा त्याला सविकल्प समाधि म्हणतात. त्यात चैतन्याची जाणीव ही असतेंच! मन हे गतीशीं प्रवाही झालेले असल्यानें या गोष्टी कळतात.

प्रश्न :- चत्वार देहाचा निरास कितपत साधला आहे, हे ज्याचे त्याला कळणार कसं? आणि हा निरास झाल्यावर साधनाची बैठक राहिल कशी?

उत्तर :- जोपर्यंत जीवन आकाशरूप होत नाही तोपर्यंत निरास कितपत साधला आहे, हे कळावयाला मार्ग नाही व एकदां ते आकाशरूप झालें म्हणजे मघाशीं सांगितल्याप्रमाणे अनुभव आहे. बाह्यतः स्थूल देह झोपल्यानंतर अंथरुणावर

जो पडतो तो स्वप्न सृष्टी, सूक्ष्म देहानें अनुभवतो. कारण देहानें आत्मा हा मृत्यूनंतर शरीराचा त्याग करतो व महाकारण देहानें आत्मानुभूति येते. साधनांत जो चत्वार देहाचा निरास होतो तेव्हां बैठकीला कांहीही बाधा येत नाही. जसजशीं चित्त चैतन्याची घासणी वाढूं लागेल तसतसें जड देह (स्थूल, सूक्ष्म, कारण) हे आपोआप दूर होतात. योगमार्गात जसें पृथ्वी आणि आप या तत्त्वांचा निरास झाल्यावर पाण्यावरून चालणे, सूक्ष्म देहाचा म्हणजे तेज तत्त्वाचा निरास झालेवर बारीक किंवा मोठे होता येणें, वगैरे चमत्कार या ठिकाणीं होत नाहीत. योगमार्गात पृथ्वी तत्त्व म्हणजे शरीर (जे घट्ट लागतें ते), आप म्हणजे रक्त, घाम; तेज म्हणजे इंद्रियाची कार्यक्षमतां ज्यावर आहे ते; त्यांला सूक्ष्म देह म्हणतात. तो म्हणजे गर्भधारणा ज्या देहानें होते त्या अर्थानं घ्यावयाचा. वायु म्हणजे जेव्हां वारं गेलं म्हणजे इंद्रियें लुळी पडतात तो वारा आणि आकाश म्हणजे ज्याचे अस्तित्वामुळे इतर तत्त्वे अस्तित्वांत आहेत ते. आपल्या साधन मार्गात चत्वार देह आणि पंचतत्त्वे या अर्थाची नाहीत. उपाधिभूत जीवन हे जरी वायुरूप असलें तरी त्यांत इतर बाकीं तत्त्वे कांही प्रमाणांत असतात. आणि साधनाच्या अभ्यासानें उपाधिभूतजीवनाचें शुद्धीकरण होण्याचें काम होते. त्यामुळें योगाभ्यासांत असलेले अनुभव व आपल्या साधनमार्गात येणाऱ्या अनुभवांत फारकत आहे.

प्रश्न :- चैतन्यावर लक्ष ठेवून चैतन्याचा अनुभव घेत असतांना व्यवहार सुरळीत कसे चालतात ?

उत्तर :- परमार्थाच्या टोकाला पोहोचलेल्याला सुद्धां २४ तास चैतन्याचा अनुभव घेतां येत नाही. कारण जोपर्यंत हा देह आहे तोपर्यंत कांहीं प्रमाणांत जडाचें आकर्षण हे रहाणारच. त्यांचे बाबतींत कमी असेल येवढेंच! व्यवहारापुरतेंच तें वृत्तीवर येतात. ही गोष्ट ध्यानांत ठेवायला पाहिजे. कारण त्यांना जगांत राहावयाचे असते.

(दि. २९-६-१९६३)

(४३)

“आता लागो हेची ध्यान । डोळा मन लंपट” डोळा आणि मन जीवनाच्या गतीवर लंपट होणं म्हणजे ध्यान. “डोळा तो गगन नाद तोची कान. ” डोळा म्हणजे आकाश व त्या आकाशाशीं तादात्म्य होणं म्हणजे ध्यान. “डोळा मिळालीया डोळा । तेथें कोण रे पाहिला”. एकमेकाला पाहिल्यानंतर अलक्षच लक्ष होतंय हे अज्ञान असलेंने फ्रेम डोळ्यांत भरते आणि आत्मारामाचें दर्शन होत नाही. अलक्ष लक्ष होणं म्हणजे सद्गुरूचें ध्यान!

डोळ्यांत जी चमक आहे व तिला पहाणं म्हणजे आत्मदर्शन आहे. देह बुद्धि जोवर आत्मबुद्धि होत नाही तोवर अनुभव नाही. आणि सद्गुरूंच्या संगतीशिवाय देहबुद्धि जात नाही. संगती कोणती? ‘संगती म्हणजे समगती जाणे । दावीताती खुणे संतराय ’ (मामा). “मज अवस्था लावोनी गेला मे माये.” ज्याच्यामुळें सर्व कांही आहे त्यावर लक्ष राहिले असतां सद्गुरू ती अवस्था लावून देतात की जी मार्गें सविस्तर पाहिली आहे. परमात्म्याची अनुभूति झाल्याचा प्रत्यय कोणता? तर हृदय मोकळं होतं. परमात्म्याच्या प्राप्तीच्या दृष्टीनें सुरवातीला सुद्धा हृदय मोकळेच पाहिजे. जे आमच्या हृदयांत असणार तेच बाहेर दिसणार, आणि हे त्रिकालाबाधित सत्य आहे. जोपर्यंत आमचा विषय परमात्मा बनला नाही, तोपर्यंत आत्मानुभूति येणार नाही. परमार्थांत आमची स्थिति खिरीतल्या पळीसारखी आहे. कारण कर्तव्य आमचेकडेच घेण्याची खोड आम्हीं सोडत नाही. मग परमार्थांत अनुभव कसा येईल? आमचं हृदय पुणेरी भेळेसारखें जोपर्यंत आहे, तोपर्यंत परमार्थाचे कोष्टक जमणार नाही. आमच्या हृदयांत सर्वांना प्रवेश असेल तर चालणार नाही. परमार्थाला पहिली गोष्ट म्हणजे मन मोकळं पाहिजे. “जैसी गंगा वाहे तैसे ज्याचे मन । भगवंत जाण तया जवळी”. ज्यावेळी त्या उपाधिभूत जीवनाच्या प्रवाहांत मन हे प्रवाही होतं तेंव्हा मन हे आपोआप शुद्ध होतं. कोणत्याही गोष्टीला चकाकी येण्यासाठी ती गोष्ट घासायला लागते व ही मनाची घासणी प्रवाहीपणामुळें आपोआप

(८४)

श्रीदासराममहाराज यांची प्रवचने

साधली जाते. नाडीशुद्धीशिवाय मनशुद्धि नाही व ती योगानेच साधली पाहिजे. ज्याचे मार्गदर्शनाखाली तो योग साधायचा तें सद्गुरुसुद्धां त्या शास्त्रात निष्णात पाहिजेत. शरीरांत ७२००० नाड्या आहेत. म्हणजे ३६००० जोड्या; त्यातल्या ३६० महत्वाच्या; त्यातल्या ६० महत्वाच्या; त्यांतल्या २० पुन्हा महत्वाच्या व सर्वांत महत्वाची एक जोडी ती सद्गुरूंनी दाखविलेली पाहिजे, तर ती उमगणार आहे व ती म्हणजे उपाधिभूतजीवनाची! त्या नाडीची शुद्धि साधनानेच होणार आहे. सद्गुरूचे शिवाय कोणालाही जंग जंग पळाडले, तरी सापडणार नाही. मनःशुद्धिशिवाय ध्यान, धारणा याला बळकटी येणार नाही. मन, हृदय व अंतःकरण हे यापुढें एकवाची अर्थानेच संबोधिले जातील. हृदयशुद्धि झाली की ध्येयबिंदू हा दृष्टीसमोर अचल रहातो.

(दि. ३०-६-१९६३)

(४४)

हृदयाची शुद्धि झालेकारणाने तें ध्यान लेंचेपेंचे रहात नाही. ही शुद्धि होण्यासाठी कोणत्या नाडीची शुद्धि व्हावयास पाहिजे? “हृदयांत झाली वायूची घासणी । कंठात उदेली उँकार वन्ही”; नाम घेता अंतःकरण । सहाय्य होय चक्रपाणी ”; “तुका म्हणे मोकळे मन । शुद्ध पुण्य ते एक. ” हे तीन चरण प्रत्येक परमार्थी जीवानें लक्षांत ठेवायला पाहिजेत, इतके महत्त्वाचें आहेत. गुरुकृपेचा मागचा वारा असेल तरच नाडीशुद्धि होणार आहे. नाडीशुद्धीसाठी सद्गुरु प्रत्येकाला ज्याच्या त्याच्या प्रकृतिमानानें उपासना सांगतात. “अधिकार तैसा करूं उपदेश । साहे ओझे त्यास तैसे देऊ.” कोणाला संत साधनाचा अभ्यास सांगतात, कोणाला नाम देतात, कोणाला किर्तनाला जायला सांगतात, तर कोणाला काही करूं नका म्हणून सांगतात. सद्गुरु जे सांगतात त्यावर निःशंकपणे उपसना चालू राहिली पाहिजे. एक उपदेश सगळ्यांना फलदायी

श्रीदासराममहाराज यांची प्रवचने

(८५)

होत नाही हे चांगले लक्षांत ठेवावे. ज्या नाडीने आत्मशुद्धि होणार नाही ती नाडी कोणती हे समजायला सर्व नाड्यांचे ज्ञान पाहिजे. शरीरांत कांही आप वाहून नेणाऱ्या नाड्या आहेत. कांही तेज वाहून नेणाऱ्या आहेत. म्हणून अंग उबदार लागते. ज्या प्रमाणांत तेज त्याच प्रमाणात रक्त शरीरांत आढळून येते. कांही वायु वाहून नेणाऱ्या नाड्या आहेत. त्या इतर नाड्यांत असलेला केरकचरा वाहून नेण्याचें काम करतात. किती प्रकारचे वायु (पंचप्राण आणि पंच उपप्राण) या शरीरांत आहेत वगैरे सविस्तररीत्या विषय पूर्वीच पाहिला आहे. कांही नाड्या मन वाहून नेणाऱ्या आहेत. तर कांही प्रेरणा वाहक आहेत. ‘साठावरची कळ लाधलो.’ साठाला आड गेलेली जी एकसष्टावी उपाधिभूत जीवनाची नाडी आहे कीं ज्यातून नुसतं वारं खेळत आहे ती नाडी परमार्थाला, साधनाला, आत्मानुभूतीला उपयोगी आहे!

(दि. २-७-१९६३)

(४५)

हृदयाची शुद्धि झाल्यावर ध्येयबिंदु अढळ होतो व ध्येयबिंदु अढळ असेल तर चित्ताच्या निश्चलतेने स्थिरबिंदु स्थिर होईल. ज्या हृदयाची शुद्धि व्हावयाची त्या हृदयाचे ज्ञान झाल्यास परमार्थ सर्व कळला; नाहीतर सर्व ज्ञान असूनसुद्धां कांही कळलेच नाही असे उपनिषद् सांगते. एकाग्रतेने काय ज्ञान प्राप्त होते हे वेद उपनिषदावरून कळून येईल. या ज्ञानाला अतींद्रिय ज्ञान म्हणतात आणि तें ऋषिमुनीनी ध्यानावस्थेत सहजावस्थेने प्राप्त करून घेतले. ह म्हणजे हरण करणें, द म्हणजे देणे, य म्हणजे नियमन करणे. हे आहे बाह्य हृदयाचे काम. या हृदयांत परमात्म्याच्या आकर्ष आणि प्रकर्ष ह्या दोन गती आहेत. हृदये दोन प्रकारची आहेत. त्यांतील एकाने साधन साधावयाचे आहे, तर एकाने अनुभव घ्यायचा आहे. ज्या हृदयातल्या हृदयांत अनुभव येतो ते हृदय कोणते? पंचछिद्रयुतं

मांसं अंतराकाशसंयुतं । स एव हृदयन्नाम । पांच छिद्रानी जोडलेले अंतराकाश म्हणजे हृदय (डोळे, कान, नाक, तोंड, टाळू यानी जोडलेले). या अंतराकाशांतील वर्म या सामान्य लोकांना काय माहीत असणार? म्हणून ते हृदयांत मारुतीने राम साठविला याचा अर्थ रक्ताळलेलं हृदय या अर्थाने करतात. टाळू हे सुद्धां दिसत नसले तरी छिद्रच आहे. म्हणून कांही योग्यांचा प्राण टाळूतून गेलेला आढळतो. कोणाचा १ वेळा, तर कोणाचा २ वेळा, जास्तीत जास्त ३ वेळा, प्राण जातांना फट फट आवाज होऊन प्राण जातो. त्या अंतराकाशांत संतानी अनुभूति घेतली. “तया दिसे रूप अंगुष्ठ प्रमाण । अनुभवी खूण जाणती ते.” आत्म्याची प्रचीति अंगुष्ठप्रमाणा एवढ्या पोकळींतच घ्यावयाची आहे. ही जी अनुभवाची खूण जो जाणतो त्याला तुकाराम स्वात्मानुभवी म्हणतात. “हे खुण गुरु जाणे । येरा टकमक वाणें ” ही खूण गुरुकृपेनेच जाणली जाते. अंगुष्ठप्रमाण पोकळी हेच तें खरे हृदय कीं जेथें अनुभव येतो. अं म्हणजे प्राण, गु म्हणजे गुप्त रूपाने, ष म्हणजे स्थित; जो प्राण गुप्त रूपाने राहिला आहे, असा आत्मा अंतराकाशांत प्रचीतीला येतो. या वाटा ज्यांनी स्वात्मानुभवानी चोखाळल्या त्यांनीं खुशाल उपदेश करायला हरकत नाही. या हृदयापासून त्या हृदयापर्यंत एक पारदर्शक लवचिक, नाजूक कीं ज्याला केसांचा धक्का लागला तरी मनुष्य मरेल, ज्यातून फक्त तेजाचा प्रवाह वाहतो, अशी नाडी आहे. ‘हृदयांत झाली वायूची घांसणी। कंठात उदेला ॐकार वन्ही.’ एकदा कां हृदयांत वायूची घांसणी सुरू होऊन ॐकाराचा वान्ह उद्युक्त झाला कीं उपाधिभूत जीवनाची वाफ होऊन तें उर्ध्वगामी होते. ते उर्ध्वगामी झाले की जीवाशिवाचें ऐक्य आहे की तेथेच आत्मानुभूति आहे. एकदा का ही वायूची घांसणी सुरू झाली की ध्यानाला मौज येते.

(दि. २-७-१९६३)

(४६)

“मन समुद्र हृदयी आहे । नामा म्हणजे सांगू काये. ” मनाचे स्वरूप काय, तें कोणत्या हृदयात आहे, याचा सविस्तर विचार आपण पाहिला आहे. “नाम घेतां अंतःकरणी । सहाय्य होय चक्रपाणी.” नाम हे अंतःकरणानें कां घ्यावयाला सांगितले आहे? तर आंत जी करणी म्हणजे कृती आहे ती आंत साधायची आहे म्हणून मनाच्या गतीप्रमाणें वायूची गति बदलते. वायूच्या गतीप्रमाणे मनाची गति बदलते आणि म्हणून डोक्यांत जास्त विचार येत असतील तर साधन होत नाही. साधनाचे वेळी, झोपलेल्या माणसाचे दृष्टीप्रमाणे दृष्टी स्थिर झाली पाहिजे आणि अशा स्थितींत जर कां मनाची गति जीवनाच्या गतीत एकरूप झाली तर पहावं. परमार्थ या गप्पा आहेत कीं काय आहे? मन स्थिर होण्याला जीवन स्थिर पाहिजे. कांही वेळा मनाला अतिगति प्राप्त झाली की साधन झाले असें वाटते. परंतु प्रत्यक्षांत तें झालेले नसते. या जीवनाच्या स्थिरतेचें वर्मच सद्गुरु सांगतात. सद्गुरूंनी वर्म सांगितले तरी सद्गुरूंची ओळख होणे आवश्यक आहे व त्यांचे स्वरूप काय ते सविस्तर पाहिले आहेच. ज्या जीवाला सद्गुरुदर्शन झाले त्याला स्थिरबिंदुदर्शन व्हावयाला पाहिजे अशी साक्ष आहे, असा सिद्धांत आहे. म्हणून सद्गुरुदर्शन, सद्गुरुध्यान, सद्गुरुउपासना या इतके श्रेष्ठ तत्त्व कोणतेही नाही. मनाची हालचाल संपली की तें शुद्ध होतं! साधनाचे वेळी संकल्पाचा केर जरी उडाला तरी संपलं; तो संकल्प साधनाचे आड आल्यावाचून रहाणार नाही व जेथे संकल्पाचा न्यास होत नाही त्या ठिकाणी आत्मदर्शन होणार नाही. जीवन हे वायुरूप, जीवनकला ही वायुरूप, ज्या नाडीची शुद्धी व्हावयाची ती नाडीसुद्धां वायुरूप आहे व ही वायुरूप जीवनकलाच परमार्थाला उपयोगी आहे. त्या वायुरूप नाडीत स्थिरता व समतोलता येण्याची अटकळ साधली तर मन स्थिर व्हावयालाच पाहिजे. ज्याप्रमाणें टोपावर संघात झाला असतां पाण्यावर लाटा उठतात; तो टोप उचलून दुसरीकडे ठेवला असतांना, बाहेरून टोला दिला असतां, त्यांत आणखी पाणी घातले असतां, ते पाणी

ढवळले असतां, त्याच प्रकाराने मन अस्थिर होते. वायूनेच जन्म, वायूनेच मरण, वायूनेच पोषण, एवढेच काय प्रत्येक ठिकाणी वायूचाच विलास दिसून येईल; व्यवहार, परमार्थ, ज्ञान, अज्ञान, सुख, दुःख सर्व वायुरूप आहे व त्या वायूचीच ओळख नाही म्हणजे कशाचीच ओळख नाही. देव वायुरूप, मंत्र वायुरूप व त्याची उपासना करणारासुद्धां वायुरूप आहे. उपासना करणारा वायुरूप कसा असा संशय येईल, परंतु शरीर हे उपासना करू शकते कां यावर विचार करावा म्हणजे तें कसें तें पटेल. मंत्र उफराटा. ज्यानं तो साधायचा तोसुद्धा उफराटा होऊन साधायचा आहे. “उफराटा हा मंत्र गुरुचा कोण जाणे गती.” मंत्र हा उफराटा आहे, गतिरूप आहे. सर्व वायूमधून बनले असें असतां वायूची ओळख नसेल तर व्यवहार तरी काय साधेल व परमार्थ तरी काय साधेल? “आयुष्याच्या या साधने । सच्चिदानंद पदवी घेणे. ” या वायूची ओळख होण्यास आयुष्याचंच साधन व्हायला पाहिजे. आणि ते सुद्धा आयुष्यभर ! जीवनाचे अंतर्मुख, बहिर्मुख, स्थिर व उर्ध्वगामी असें चार प्रकार आहेत. १) बहिर्मुख जीवन असले की द्वैत व लाथाळी ही एका पाठोपाठ आलीच; जे प्रारब्धात आहे तें भोगावं लागतं. बहिर्मुख जीवनामुळं जीवनाची गति बाहेर असणं म्हणजे बहिर्मुख असणं. बाहेर आकर्षण. आंत दुर्लक्ष व पुढे आपले काय होणार याचा अंधार म्हणजे बहिर्मुख जीवन! हवा, पाणी, अन्न यापेक्षा जे बाहेर पडूं देत नाही ते बहिर्मुख जीवन!

२) अंतर्मुख जीवन : आधिदैविक, आधिभौतिक व आध्यात्मिक या त्रिविध तापाने जो तापलां, आंत काय गडबड आहे ही पहाण्याची आंच जेव्हां त्याला लागते तेव्हां आंत काय गडबड आहे हे तो पाहू लागतो. अर्थात ही क्रिया गुरुकृपेने जास्त होते व तो ती जाणू लागतो. बाहेरच्या दृश्यावर पडदा पडला की जीवन अंतर्मुख होते. बाहेर वाहणारी गति आंत वळते व म्हणून मनाची खेच आत होते. जीवनाची गति गुरुकृपेने उलटी झाली की आपोआप बाकीच्या वृत्ति अंतर्मुख होतात. “चैतन्याकडे वृत्ती वळविणे या नांव भक्ति” हे कधीही

विसरू नये. एका पट्ट्यांत जीवनाची सर्व चक्रे आली कीं आत्मानुभव अंतर्मुखतेमें आहे. साधनाला बसलेशिवाय जरी गतीचाच नाद ऐकू येईल, गतीवर दृष्टि वाहील, तर स्थिर बिंदूदर्शन होईल. एकदां कां जीवनाची गति ऊर्ध्वगामी झाली कीं ते ध्यान लेचंपेचं रहात नाही. “नवद्वारातें रोधूनीं । दशमद्वारी दासी जनी,” हे योगाभ्यासाशिवाय गुरुकृपेनं आपोआप साधले जातं! आमचे साधन कसे चालतं? साधनाला बसायच्या आधीच उठायची वेळ आम्हीं ठरवून बसणार; मग काय होतं, लक्ष रहातं घड्याळावर, साधनावर नाही!! मग अशा तऱ्हेने साधनाला बसले तरी ते निरुपयोगी ठरते. साधन सिद्धतेसाठीं आपल्या जीवनाच्या गतीवर सतत लक्षं रहाणं, त्याचं संशोधन करणं हाच एकमेव अभ्यास आहे. त्या गतीत गडबड झाल्यास राग, लोभ वगैरे निर्माण होतात. परंतु एकदां कां राग लोभ निर्माण कां झाले याचे कारण शोधण्याची संवय जीवाला लागली, कीं ते विकार आपोआप दूर होऊन तो मार्गावर येतो. साधनाचें वेळीं विचार येणं बरं नव्हे. परंतु जर कां विचारांचा विषय गति, जीव, शिव, परमात्मा, साधनाचा अभ्यास, प्रचीति, वगैरे अशाच तऱ्हेचां झाला तर ते विचार साधनाचे आड येत नाहीत. साधन करणाऱ्याचें स्पर्शज्ञान इतके निखर झालेले असतें की वायूची गती जरी कितीही सूक्ष्म वहात असलीं तरी ती मस्तकांतून जात असल्याचा स्पर्श त्याला स्पष्टपणे जाणवतो.

(दि. ३-७-१९६३)

(४७)

३) स्थिरजीवन - जीवन अंतर्मुख झाले कीं त्याला आपोआप स्थिरता यायला लागते. उदा. नळाचा प्रवाह खाली पडत आहे. परंतु एकदां कां तोटीला बूच लावले की पाण्याचा प्रवाह उलटा होतो, परंतु वरून पाण्याचा प्रवाह चालू असतांना तें पाणी स्थिर होते कीं नाही? तर होते व अशी एक वेळ कांहीं

कालानें येते कीं तें पाणी टाकीत परत जाते. तद्वत्, नवद्वारांते रोधुनी एकदा साधनाभ्यासाने नवद्वाराचा निरोध साधला की जीवनाचा प्रवाह आंत जाणार, तो स्थिर होणार, आणि वरील उदाहरणाप्रमाणे मग तो उर्ध्वगामी होणार. (४) हे ऊर्ध्वगामी होणारे जीवन शुद्ध आकाशरूप असते. आकाश व वायूला त्यातल्या त्यांत विशेषतः आकाशाला मज्जाव असा कोठेंच नाही. आकाशतत्त्वांत सुद्धा वायूचे अस्तित्व असते. परंतु तो वायु व हा वायु यांत पुन्हा फरक आहे. एकदां का नवद्वाराचा निरोध झाला कीं तो वायु आधारापर्यंत येतो व तेथून निनाद करत करत तो सहस्रदलापर्यंत जातो. “सोऽहं सोऽहं चौदा चक्रे दावी अनुहात! निःशब्दासीं ठाव नाही कैसा गहिनीनाथ.” चित्ताच्या एकाग्रतेने वृत्ति आंत वळतात. वृत्तीची फेक जितकी आंत जास्त त्या प्रमाणांत बाहेर कमी व जितकी बाहेर जास्त तितकी ती आंत कमी! वृत्तीची दिशा बदलणं हे ज्याचें त्याचें मर्जीवर आहे. श्वासोच्छ्वास हा सर्वसाधारणपणे १६ अंगुळें वहातो; साधनाचें वेळी तो १२ अंगुळावर येतो व आत्मानुभूतीचें वेळी तो १० अंगुळे असतो. “स्थिरचर व्यापूनी अवघा तो जगदात्मा दशांगुळें उरला.” चित्ताला जिवंत असेपर्यंत कोठेतरी तादात्म्यतेची जरूरी असते. मग ती आत्म्याकडे असूं दे किंवा व्यवहारांत असूं दे. जितक्या प्रमाणांत वृत्ति अंतर्मुख होतील त्या प्रमाणांत जीवनाची गति स्थिर होईल. पण त्या स्थिरतेलाही मर्यादा आहे. स्थिर झालेले पाणी जसे टाकीत परत जाते तद्वत् जीवन स्थिर झाले असतां तें उर्ध्वगामी होते. पाण्याचे शुद्ध रूप म्हणजे वाफ व पाण्यांतील निरुपयोगी द्रव्यें बाजूला करण्यासाठी वाफच होणें आवश्यक आहे. पाण्याच्या वाफेसाठी त्याला उष्णता द्यावी लागते. तद्वत् “हृदयांत झाली वायूची घासणी । कंठात उदेला उँकार वन्ही.” एकदां कां हृदयांत वायूची घासणी सुरुं झाली की वायूच्या घर्षणानें कंठात उँकाराचा वन्ही प्रगट होतो. तो वन्ही प्रगटला कीं आधारापासून सहस्रदलापर्यंत गती एकसूत्र होते व उँकार वन्हीच्या आचेनें उपाधिजीवनांत जी चार तत्त्वे आहेत (पृथ्वी, आप, तेज आणि वायू) हे अनावश्यक भाग

आपोआप बाजूला होतात आणि शुद्ध आकाशरूप उपाधिभूतजीवनाला ऊर्ध्वगती प्राप्त होते. कंठात उँकाराचा वन्ही प्रगट होतो ही अतिशयोक्ति नाही, सत्यस्थिति आहे. परंतु याबद्दल कांहीं जण संशय बाळगतात. पोटांत अन्न पचते तें जठराग्नीने हे पटते, मग वायूच्या घर्षणाने अग्नि प्रगट होतो, याबद्दल संशय कां असावा? वायूचें घर्षण हे फार महत्त्वाचे आहे. परंतु ते व्हायला साधनाचा अभ्यास आणि गुरुकृपा पाहिजे. साधनांत चित्ताची एकाग्रता व दृष्टीची तादात्म्यता ह्या सर्वांत महत्त्वाच्या गोष्टी आहेत व ते दोन्ही साधल्यांनंतर हृदयांत वायूची घर्षणक्रिया आपोआप सुरुं होते. वायूचे घर्षण, जीवनाची वाफ, चित्ताची एकाग्रता, दृष्टीची तादात्म्यता या गोष्टी साधावयाच्या झाल्या तर एका सेकंदात साधतात नाहीतर १०-१० वर्षे साधनाचा अभ्यास करून सुद्धां तें होणार नाही. एकाग्रता, तादात्म्यता वगैरे गोष्टी बोलावयास सोप्या आहेत. परंतु ते साधण्यासाठीं सद्गुरूंनीं जी कृति सांगितली आहे, त्यांत जास्त भानगडी होतात. उपासनेंत एक रेष तफावत झालेस जमीन अस्मानांचा फरक अनुभवांत पडतो. या सर्वांचे कारण म्हणजे चित्त अदृश्य, दृष्टि अदृश्य, ज्यावर लक्ष ठेवायचे ती वस्तु अदृश्य, दृष्टि ठेवणारा अदृश्य. एकंदरीत सर्व अभ्यास अदृश्य आहे व तो अदृश्य पद्धतीने चोखाळावयाचा आहे. म्हणून हा गोंधळ होतो. अदृश्यावर एकाग्रता म्हणून अवघड. परंतु सद्गुरूंनी सांगितलेल्या वर्माला धरून वाटचाल केली तर सहसा चूक होणार नाही. बाह्यतः अंधारातून वाटचाल करणारा रस्ता अनोळखी असतांनासुद्धा पुढें जाणाऱ्या माणसांच्या पावलांचा माग घेत घेत जातो व अंतर संपवितो देखील! कारण माग घ्यायला त्याचें कान तिखट झालेले असतात. या परमार्थाभ्यासात सद्गुरु हे पुढें जाणारा माणूस आहेत आणि त्यांचा अदमास घेत मागोसा घेणारा माणूस म्हणजे साधक! व पावलांचा अदमास घेत घेतच जाण्याचा प्रकार साधकांत सुद्धां आहे. साधनांत त्या विशिष्ट ठिकाणी दृष्टि एकदम स्थिर होत नाही. सांगणारे सांगतात, ऐकणारे ऐकतात व प्रयाण करणारे करतात. जमले तर सहजासहजी जमूनही जाते! शाखाचंद्रन्यायाप्रमाणें सद्गुरु

फक्त संकेत करतात. फांदी सोडून जरा वर लक्ष द्यायचे आहे; तर चंद्रदर्शन होईल. फांदीवर लक्ष ठेवू जन्मच्या जन्म घालविले तरी चंद्रदर्शन होणार नाही. हीच स्थिती येथे आहे व म्हणून गुरुकृपेची आवश्यकता विशेषतः येथे आहे. लक्ष आणि पदार्थ अदृश्य, व बुबुळ आणि डोळे हे दृश्य व म्हणून साधकाचा विशिष्ट गोंधळ होतो. गोंधळणारे साधकच बहुतेक सर्व, आणि न गोंधळणारा असा साधक, अगदी विरळाच आढळेल! चैतन्याचा प्रवाह ज्या विशिष्ट गतीतून वाहतो त्याचे ज्ञान व्हायला जीवनाच्या गतीचा होणारा सूक्ष्म ध्वनि ऐकायला कान तिखटच पाहिजेत. सांगणारा दृष्टि स्थिर करण्यास सांगतो परंतु साधकाने मात्र प्रथम कान तिखट कसे होतील हे साधले पाहिजे व मग दृष्टि आपोआप स्थिर होईल! साधनातील वर्म हे अशाप्रकारे आहे. साधलं की उँकारवन्हि वायूच्या घर्षणाने प्रगटतो व जीवनाला आंच लागली की जीवनाची वाफ होऊन जे आकाशरूप जीवन रहाते, त्याला उर्ध्वगामित्व प्राप्त होते. चित्ताची बैठक, दृष्टीची तादात्म्यता, लक्षाची एकाग्रता साधून या सांगितलेल्या गोष्टी प्रत्यक्ष साधायला एक सेकंद सुद्धा पुरे आहे. ते आकाशतत्त्व उर्ध्वगामी झालं की तो ध्येयबिंदू स्थिरबिंदू अचल आहे. मग तो जीव कोणताही व्यवहार करू दे, तो स्थिरबिंदू अचलच रहाणार. फक्त साधनापुरतांच थिर असे प्रत्ययाला येणार नाही? गुरुकृपा ही काय प्रकारची आहे हे या सर्व गोष्टीवरून ध्यानात येईल. नुसत्या साधनांची बैठक किती वेळ राहिल? साधनाच्या अभ्यासाला वृत्तीचीच बैठक पाहिजे. मग शरीराची बैठक नसली तरी चालेल! कोणत्याही प्रकाराने लक्ष रहात असले, नाहीतर स्मरण असले, नाहीतर तो ध्वनि आपण ऐकत असलो, तरी तो अभ्यासच आहे. झोपतांनासुद्धा या अभ्यासांतच झोपले पाहिजे. असा अभ्यास ज्याचा आहे, त्याच्या पदरांत समर्थानी सांगितलेला अजपाजप पडतो याची खात्री बाळगण्यास हरकत नाही. असा अभ्यास असलेला जीव केवळ संवय म्हणून बैठक घालून साधनाला बसलेला आढळेल. परंतु हा नियम नाही. “कळावे तयासी कळे अंतरीचे” हे परमार्थात महत्त्वाचे आहे.

ज्याला कळावयाला पाहिजे, त्यालाच कळणे आवश्यक आहे व तें त्याला कळले म्हणजे गर्दी झाली! बाकीच्या फंदात कोणी सांपडू नये. सद्गुरूंच्या रूपाशी तादात्म्यता हीच खरी भक्ति. परंतु या भक्तीला सुरवात आहे, जीवन उर्ध्वगामी झाल्यावर!!

(दि. ४-७-१९६३)

(४८)

जोपर्यंत निश्चल आत्मरूप दृष्टीसमोर नाही तोपर्यंत सर्व उपासना, ध्यान भक्ति वगैरे घडणारच नाही. आत्मरूपाशिवाय निश्चल असा दुसरा पदार्थ नाही. “निश्चलांच्या अंगावरी । उठती चंचलाच्या लहरी.” दृश्य म्हणजे आत्म्याचा विलास, आत्म्यावर उठणाऱ्या लहरी! या आत्म्याची उपासना व्हायला जीवन उर्ध्वगामीच व्हायला पाहिजे. जीवनाची वाफ वर जायची, पुन्हा ती खाली यायची. ती वर चालली की परमार्थ, खाली यायला लागला की व्यवहार. आणि ही क्रिया अनस्यूतपणे चालली आहे. एकदां का साधनाच्या अभ्यासांत जीवन उर्ध्वगामी होण्याची अटकळ साधली तर आत्मानुभूतीला कमतरता नाही.

“आयुष्याच्या या साधने । सच्चिदानंद पदवी घेणे.” यासाठी आयुष्याचं साधन संतानी सांगितलं आहे. या साधनासाठी संसाराचा त्याग करावयास नको; वनांत जाऊन तपश्चर्या करायला नको; कशाचा त्याग करायला नको. फक्त जीवनांच्या गतीच्या अनुसंधानात असले म्हणजे पुरेपूर आहे.

संसार कोणता? “म्हणती संसार सुटला । श्वासोच्छ्वास तो चालला.” जोपर्यंत जीवाचें शरीरांत श्वसनाची क्रिया चालू आहे तोपर्यंत तो जीव संसारी. रागाची निवृत्ति झाली की तेच तपोवन. मग त्याग कशाचा करावयाचा? संकल्पाचा!! संतांचे व आमचे श्वासोच्छ्वास यांत फरक आहे. आमचं श्वसन

म्हणजे जात्याच्या कोरड्या घरघरीसारखे आहे; परंतु संतांचे श्वसनाची गति व नामाची गति एक झालेली असल्या कारणाने त्यांत येणारी नादलुब्धता अपूर्व आहे. एकदां का नादलुब्धता सुरू झाली की समाधि लागावयाला पाहिजे. अशी प्रभावी आहे ती नाद लुब्धता! मनुष्याच्या श्वसनावरून जीव व्यवहारी आहे का परमार्थी आहे याची पारख क्षणांत करतां येते. चैतन्याचें विस्मरण की देहाचं स्मरण, देहाचं विस्मरण की चैतन्याचं स्मरण आहे. खरा परमार्थ हा श्वसनापेक्षा स्वतंत्र आहे. कारण आत्मानुभूति प्रत्येक श्वासोच्छ्वासांतून फक्त संतांना येते, आम्हांला नाही, यातच त्याचें वर्म आहे. संतांना प्रत्येक श्वासोच्छ्वासातून नवीन नवीन ज्ञान प्राप्त होते, नवनवीन प्रकारचें आत्मानुभव येतात. “म्हणोनी माझे नित्य नवे। श्वासोच्छ्वासही प्रबंध होआवे। श्रीगुरुकृपा काय नोहे। ज्ञानदेवो म्हणे.” श्वासोच्छ्वासातून प्रबंधच्या प्रबंध उत्पन्न झाले. अशा प्रकारचे साधन ज्या गुरुकृपेने साधलें, त्या कृपेचें वर्णन काय करूं असे ज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात. अशा साधनाभ्यासाला अजस्र ब्रह्माचं चिंतन, वृत्तीची निश्चलता हा कुंभक, प्रपंचाचा निषेध हा रेचक, ‘अहं ब्रह्मास्मि’ हा पूरक, याची जरूरी आहे. बाह्यतः योगाभ्यासात जो रेचक, कुंभक वगैरे करतात त्याने प्राणायामाचे योगाने आयुष्य वाढते. परंतु आत्मानुभूति येत नाही. आमचं जीवन हे पुलाखालच्या पाण्याप्रमाणे आहे. आमच्या श्वासोच्छ्वासाची गती वांकडी आहे.

(दि. २८-७-१९६३)

(४९)

श्वसन, श्वसनाची गति, आणि श्वसनाचा प्रवाह हे एकमेकापासून भिन्न आहेत व या तीन शब्दांतच आमचा गोंधळ होतो व म्हणून अनुभूतीत तफावत आढळते. काहींना साधनाचा अभ्यास फक्त क्षणार्धात साधतो तर काहींना १०-१० वर्षे घालवूनसुद्धा काडीची प्राप्ती होत नाही व यांतच गुरुकृपेचे वर्म

आहे कारण ज्याचा अभ्यास करावयाचा तो विषय अदृश्य, वाटचाल करावयाची तो मार्ग अदृश्य, लक्ष अदृश्य, गति अदृश्य, अभ्यास करणारा अदृश्य, उपासना अदृश्य; अशा परिस्थितीत साधन साधेल तेव्हा साधेल, त्याबद्दल किती काल लागेल हे सांगतां यायचे नाही. सद्गुरूंचे सान्निध्य एवढ्यासाठी आवश्यक आहे कीं बऱ्याचशा गोष्टीचा उलगडा त्यांच्या सान्निध्यातच होतो. श्वसन मर्यादित असले तरी श्वसनाची गति अमर्याद आहे. त्याला मज्जाव असा कोठें नाही. गतीमुळे प्रवाहाला अस्तित्व.

जेव्हा साधनाचे अभ्यासाने बाह्य श्वसनाचा निरोध योग्य त्या प्रमाणांत शरीराला कोणत्याही तऱ्हेचा त्रास न घेतां आपोआप साधतो तेव्हां चित्ताची एकाग्रता व दृष्टीची स्थिरता यामुळे श्वसनाची गती आधारापर्यंत येते आणि आधारापासून सहस्रदलांपर्यंत श्वसनाच्या गतीचा एक तंतू होतो.

हा एक तंतू साधायला नवद्वारांचा निरोध व्हायला पाहिजे. आमच्या सांप्रदायांत नवद्वारांच्या निरोधासाठी काहींही करावे लागत नाही. जसजसा साधनांत अधिक काल जाईल, तसतसा हा निरोध होणेच महत्त्वाचे आहे. निरोध करावा म्हणून करतां येत नाही व शहाण्याने तसा प्रयत्न करूंही नये. गतीवर झालेल्या चित्ताच्या एकाग्रतेने व दृष्टीच्या स्थिरतेने चत्वार देहाचा निरास झाल्यावर शुद्ध आकाशरूप जीवनाची वाफ उर्ध्वगामी झाल्यावर भ्रूमध्याला धक्का देते व असा धक्का सारखा जेव्हा बसू लागतो तेव्हा दशम द्वार उघडते व ही श्वसनाची शुद्ध आकाशरूप गति आणि सहस्रदलांपासून भ्रूमध्यापर्यंत सतत वहाणारी चैतन्याची गति या दोन्ही एक होतात व मग त्या जीवनाला उर्ध्वगामित्व येते.

(दि. ६-७-१९६३)

सहस्रदलांपासून भ्रूमध्यापर्यंत वहाणारी चैतन्याची गति म्हणजेच प्राणगति व प्राणगति म्हणजे परमात्म्यांनं जीवात्म्यासाठी पाठविलेले विमान! या विमानांत फक्त पॅसेंजर एक. 'वाट पाहे उभा भेटीची आवडी । कृपाळूं तातडी उताविळ.' परमात्मा आमच्या भेटीसाठी उतावळा आहे. परंतु आम्ही त्याचेबद्दल बेफिकीर आहो. काय प्रकारचा व्यवहार आहे हा? असें असतांना देखील परमात्मा प्रत्येक क्षणाक्षणाला हे विमान पाठवितो आहेच! ज्यावेळी जीव हा साधनाच्या अभ्यासांत असतो तेव्हा ही गती सहस्रदलांपासून भ्रूमध्यापर्यंत डाव्या कानावरून म्हणजे डाव्या कानाच्या मार्गाने वाहते. मात्र इतर वेळीं ती गति उजव्या कानाच्या मार्गाने वाहाते. साधनाचे अभ्यासांत ही गति डावीकडून भ्रूमध्यांत येते. प्राणशक्ति खालून वर वाहूं लागून ती उजव्या कानाकडून सुषुम्ना मार्गाने भ्रूमध्यांत येते. या दोन गतीचा मिलाफ झाला तरी जोपर्यंत श्वसनाची गति भ्रूमध्यांत येऊन त्या गतींत मिसळत नाही तोपर्यंत जीवन उर्ध्वगामी होत नाही. नामाची गति, श्वसनाची गति आणि मनाची गति काय प्रकारची आहे हा विषय सविस्तर पाहिला आहे. या श्वसनाच्या गतींतच नामाची गति आहे आणि जेव्हां प्राणगति, प्राणशक्ति व श्वसनाची गति या एकमेकांत मिसळतात तेव्हा मनाच्या गतीला स्वतंत्र अस्तित्व रहात नाही. अशा तऱ्हेने गतींचा मिलाफ होऊन जीवन उर्ध्वगामी झाल्यावर जीवाला चैतन्याची खेच निर्माण होते. व दृश्याचा निरास साहजिकच होतो. "जिकडे पहावे तिकडे अवघे ब्रह्मची भरले असे." ही प्रचीति या ठिकाणी आहे. या अवस्थेंत जो साधनाच्या अभ्यासानें व गुरुकृपेनें आला त्याचे दृश्याविषयीं येणारे अनुभव आतां चैतन्याचें अनुभवाबाबतींत जे प्रत्यय आम्हांला येतात तसें त्या जीवाला त्या अवस्थेंत येतात. अशा तऱ्हेने जीवनाची वाफ होणं, प्राणगति, प्राणशक्ति श्वसनाची गति एकमेकांत मिसळणं या क्रिया जोपर्यंत आमची उपासना सर्वभावानें होत नाही, तोपर्यंत साधणार नाहीत व एकदां जीवनाची वाफ होण्याची अटकळ साधली कीं, "सर्व भावेसी

परिवारी आपण होय" अशी अवस्था त्या जीवाची होते. सर्वभाव म्हणजे व्यवहारांत किंवा परमार्थांत असतांना ज्या भावांत फरक होत नाही तो भाव. प्रथम आत्म्याचं दर्शन व नंतर वस्तूचें दर्शन म्हणजे सर्वभाव. कितीही गलबला चालू असला- मग रणवाद्येसुद्धां का वाजेनात- तरी जीवनाच्या गतीचा ध्वनि ऐकू येणं म्हणजे सर्व भाव; प्रत्येक श्वासाला सद्गुरूचं स्मरण होणं म्हणजे सर्वभाव. अशा अभ्यासांत तो अखंड रहातो; त्याचा व्यवहार सुद्धां परमार्थांत मोडतो, जमा होतो, व असा अभ्यास नसतांना आम्ही परमार्थ म्हणून कितीही व कोणत्याही गोष्टी केल्या तरी त्या सर्व व्यवहारांत जमा होतात; हे व्यवहार व परमार्थ यातील वर्म आहे. ज्यांचा जो विषय तिकडे त्याचें कान असतात ही गोष्ट लहान मुलालासुद्धां पटेल व अगदी खरी आहे. आमचा विषय कोणता असावा हे आमच्या मर्जीवर सर्वस्वी अवलंबून आहे. आत्मा हा जर आमचा विषयच नसेल तर अनुग्रह आणि कृपा ही काय करणार? जो अन्न देतो अदरासी। शरीर विकावे लागे त्यासी । मग जेणे घातले जन्मासीं । त्यासीं कैसे विसरावे." परमार्थांत "मी श्वास सोडतो तुजला संबोधुनी । मी गाणे गातो तुजला उद्देशुनी । मी येतो जातो तव रूपांतुनी" अशी उपासना पाहिजे. शरीराचें सर्व व्यवहार तदर्पण होणं याचं नांव सर्वभाव! तदाचारताखिलाचारता, तद्विस्मरणे व्याकुलता याचं नाव खरी गुरुभक्ति व या गुरुभक्तीला तोड नाही. आत्मानुभूतीसाठी अशी गुरुभक्ति असणें आवश्यक आहे.

"भावेविण भक्ति भक्तिवीण मुक्ती । बळेविण शक्ती बोलू नये." "मुक्तीवरील गुरुभक्ति । उद्धव मार्गे अती प्रीति" कृतकर्माचं शासन म्हणजे प्रारब्ध! आणि ही शिक्षा अदृश्य आहे. कैदेत राहून घरच्या माणसांवर प्रेम करणं आणि घरीं राहून घरच्या माणसावर प्रेम करणं यांत जसा जमीन अस्मानाचा फरक आहे, तसाच फरक देहावर राहून भक्ति आणि मुक्तीस्थितिनंतरची (देहांवर न राहतां होणारी) भक्ति यांत आहे. आणि भक्तींत फरक म्हणून अनुभवातहि आहे. एकदां कां शरीरबंधातून मुक्त होण्याची कळ साधली की निस्सीम भक्ति

करतां येते. निःस्त्रीम भक्तीला जीवनाच्या उर्ध्वगामीत्वानंतरच सुरवात आहे. जीवनाला उर्ध्वगामित्व आले की ध्येयबिंदु, स्थिर बिंदु अचल होतो आणि ध्येयबिंदु अचल झाला की होणारी भक्ति अखंड अचलच आहे. “सद्गुरुला दया कैसीयानें येती । हे निश्चल भक्ती सांगा मज.” ज्या निश्चल भक्तीने सद्गुरु प्रसन्न होतात, ती भक्ति सर्व भावानें साधते.

(दि. ७-७-१९६३)

(५१)

ज्या प्रकारचे अस्तित्व त्या प्रकारचें चैतन्य असते. प्रत्येक पदार्थ अस्तित्वरूप आहे आणि म्हणूनच ‘व्योमं पीतं शुभ्रं ताम्रं नीलं धवलं शामम्’ अशा प्रकाराने चैतन्याची अनुभूति आहे. सत् म्हणजे अस्तित्व, चिद् म्हणजे चैतन्य, आणि अस्तित्व चैतन्यांत नटलं आहे, म्हणूनच त्या ठिकाणी आनंद दिसून येतो. शरीर अस्तित्वांत आहे परंतु शरीरात चैतन्य नसेल तर आनंद होणार आहे का? तर नाही. हीच स्थिति प्रत्येक गोष्टीत दिसून येईल. अस्तित्व हे सूक्ष्म व अदृश्य आहे. गति आणि प्रवाह यांत जो फरक आहे तोच फरक चैतन्य आणि अस्तित्व यांत आहे. गति आणि प्रवाह यांतील गर्तीमुळे प्रवाह आहे. प्रवाहाला स्वतंत्र अस्तित्व नाही ही गोष्ट ध्यानांत ठेवायला पाहिजे. मग अस्तित्व व चैतन्य यांतील चैतन्याचे स्वरूप काय? ज्या प्रकाशामुळें जीवाला ज्ञान होते, ज्यामुळें मी-तू पणा जीवाजवळ आहे, ज्यातून दृश्याची उपत्ती आहे व ज्यांत त्या दृश्याचा नाश आहे, ते चैतन्य! “अंधारात पहातां उजेड दिसतो.” ज्या प्रकाशामुळे अंधार दिसतो तो प्रकाश चैतन्याचा! अस्तित्व सूक्ष्म व अदृश्य आहे, परंतु ते प्रवाही झालं की तेच चैतन्य! सर्वभावांत जी सद्गुरूची पूजा घडते ती पूजा चैतन्याचीच! चैतन्याचा आकार भूमध्यांत आहे. परंतु निखळ चैतन्य की ज्याला “सोऽहं तत्त्व” संबोधितात ते आहे सहस्रदलांत! “सोऽहं हंस” हा परमार्थाचा

सोलीव गाभा आहे. सोऽहं रूप म्हणजे स्थिरबिंदु! स्थिरबिंदु दृष्टी समोर यायला साधकाची वृत्ति अचल पाहिजे. तो देहांवर असता कामा नये. चैतन्याच्या आकारांत जीव आल्यावर अखंड भक्ति घडते व अशी भक्ति घडणं म्हणजेच सद्गुरुसेवा!

(दि. ८-७-१९६३)

(५२)

चैतन्य म्हणजे काय हे काल थोडक्यांत पाहिले आहे. चैतन्य हें प्रवाही असते तर अस्तित्व हे लहरीयुक्त असते. ज्यावेळी गुरुकृपेनं चैतन्याची अनुभूति येते, तेव्हां चैतन्याची खेच जीवावर निर्माण झाल्याने त्या जीवाचा शरीरभावच दूर होतो. अर्थात दृश्याचा निरास त्याचवेळी होतो, हे सांगायला नको. परमार्थाला एकभाव, एकगुण, एक देव, एक उपासना सर्व कांही एक पाहिजे तर चैतन्याची प्राप्ती होईल. शंभर देवांची उपासना करून प्राप्ति कशाचीही होणार नाही. एक भाव, एक उपासना, एक देव, एक सद्गुरु हा विषय सविस्तर पाहिला आहेच. हा जो त्रिगुणापासून वेगळा असा शुद्ध सत्त्वगुण आहे त्याचे सामर्थ्य इतके आहे कीं त्यानें परमार्थ साधतो. तो गुण शरीरांत असला तरी तो गुरुकृपेशिवाय सांपडणार नाही. “सायास करिसी प्रपंच दिननीशी । हरिसी न भजसी कवण्या गुणें.” सहा रिपूंचे आयास म्हणजे सायास आणि ते प्रत्येक जीवाला आहेत. ज्याची खेच अधोगामी आहे, ज्या सायासामुळें जीव हा पराधीन झाला आहे, ज्या गुणाचे आंत त्रिगुण आहेत, असा जो गुण त्याचं नांव प्रपंच! “त्रिगुण असार निर्गुण हे सार! सारा सार विचार हरीपाठ.” सार हा परमात्मा आहे आणि सार व असार ह्याचा क्षणोक्षणी विचार करणं म्हणजे हरिपाठ! त्रिगुणाचे पलीकडे गुण, अगुण, शून्य, सगुण व निर्गुण हे परमार्थाच्या बुद्धीचे टप्पे आहेत. त्रिगुणापलीकडील गुणाची प्राप्ति गुरुकृपेनेच होते व तो गुण उर्ध्वगामी आहे

आणि त्या गुणावर लक्ष ठेवणं म्हणजेच साधन!! निर्गुणाचे भेटीला गुणाचीच संगती पाहिजे, तर प्राप्ति आहे. कर्माशिवाय नैष्कर्म नाही, देहाशिवाय विदेही अवस्था नाही. “माझा रंग तुझे गुणी । म्हणे नामयाची जनी.” परमात्म्याच्या गुणाशी वृत्ती रंगणं फार जरूरीचे आहे. “निर्गुणाचें भेटीं आलो गुणासंगे । तव तो झालो गुणातीत.” जीवन उर्ध्वगामी झाल्यावर हा जीव गुणातीत होतो. अर्थातच रज,तम,सत्त्व हे या जीवावर आपले वर्चस्व गाजवू शकतच नाहीत. कारण ज्याचेवर वर्चस्व गाजवायचें तें जीवन उर्ध्वगामी झालेले आहे. गुणातीत व्हायला प्रथम शब्दाचा ग्रास व्हायला पाहिजे. तो शब्द कोणता? “बोलणें सांडी बोलणे सांडी । मौन्यावरती आसन मांडी.” मौन साधायला जीव हा मनातीत व्हायला पाहिजे आणि साधनाला वृत्तीचे आसन या मौनावरतीच असायला पाहिजे. “बोलणे अबोलणे असतीं दोन्ही । बोलची तरी बोल शब्दातें मिळूनी”. चैतन्यांचा घुमत असलेला निनाद ऐकत रहाणं म्हणजेच बोलणं व अबोलणं हे दूर सारून चैतन्याचा बोल ऐकणं! आणि एकदां का या बोलाशी तादात्म्य झाले कीं “पहा ठायीं ठायी तोचि उभा ठाकला” हाच अनुभव आहे. ज्या बोलाने आत्मा भेटतो तो बोल कोणता? नादरहित स्थिति म्हणजे शब्द व त्या शब्दाचा ग्रास होऊन जो मग चैतन्याचा निनाद होतो तो आत्म्याचा बोल! शून्य अवस्थेत गेलेल्या जीवाचे लक्षण काय? तो वाचेच्या पलीकडे गेलेला असतो. गुण आणि अगुण याचे अतीत तो झालेला असतो. त्याच्या चेहऱ्यावर कोणताही भाव उमटत नाही. त्याचं पाहणं निर्हेतुक असतं! “भावाचे मथिलें निर्गुण संचले । ते हे उभें ठेले विटेवरी.” परमात्मा सगुण रूप म्हणजे तो आमच्यासारखा असायला पाहिजे असे आम्ही समजतो. परंतु तशी सत्य स्थिति नाही. आणि हे लक्षांत ठेवले म्हणजे परमार्थाचें कोडे सुटणार आहे. अलक्षरूप लक्ष होणं म्हणजे सगुणरूप!! भावाचं मंथन करून जो निर्गुण परमात्मा अंतरांत साचला आहे, त्याचे स्वरूप आहे चैतन्यरूप! चैतन्य हे साधनाच्या अभ्यासाने सद्गुरूकृपेनें दृगोच्चर होते. परंतु कृपेशिवाय सहजासहजी

तें प्रत्ययाला येत नाही म्हणूनच “तुज सगुण म्हणो कीं निर्गुण रे । सगुण निर्गुण एकू गोविंदू रे” असें म्हणावे लागते. “रामकृष्ण वाचा भाव हा जिवाचा । आत्मा तो शिवाचा राम जप.” रामकृष्ण गतीचे साधनाच्या अभ्यासाने जेव्हा एकीकरण होऊन जीवनाची वाफ होऊन तिला उर्ध्वगामित्व प्राप्त होते आणि सगुण निर्गुण हा भेदभाव मावळून जीव हा त्रिपुटीपासून निराळा होतो, तेंव्हा सोऽहं हंस या स्वरूपाचा अनुभव आहे.

(दि. ९-७-१९६३)

(५३)

चिदाकाशांत उठणारी लहर म्हणजे चैतन्य! “आत्मनः आकाश संभूतः । आकाशाद् वायुः वायोः अग्निः, अग्ने अपः अपः पथिवी पृथिव्यां ओषधयः” अशी जगाची उत्पत्ती आहे. बाहेरलें आकाशसुद्धां जरी आत्म्यापासून उत्पन्न झाले असलें तरी ते जडच आहे. मग इतर गोष्टीबद्दल सांगावयालाच नको. चैतन्यांतून जड, परंतु जडातून चैतन्य नाही. परमार्थांत शंकाकुशंकांना बटण दाबले की लाईट अशी प्रचीति नाही म्हणून त्या परमार्थांचे महत्त्व आम्हांला वाटत नाही. परमार्थांत तसा अनुभवसुद्धां आहे. परंतु लाईन गेली असतां कामा नये. बाह्य आकाशांलाच भूताकाश म्हणतात. हृदयांत (सहस्रदलांत) सांपडलेल्या आकाशाला हृदयाकाश तर चैतन्यांतील पोकळीला चिदाकाश म्हणतात. आकाशाचें असे तीन प्रकार आहेत. आकाश म्हणजे पोकळी व आकाशावाचून जगांत कांहीही नाही. “सोऽहं मध्ये जे आकाश बोलीयेले चिदाकाश.” सोहं हंसाच्या अनुवृत्ती । ज्यांच्या प्राणवृत्ती विचरती । तद्गत प्राण त्याते म्हणती । हे योगस्थितीं अतिगुह्य । (नाथ). अनुकंपन, अनुवृत्ति, छंद व अनुसंधान हे आत्मानुभूतीसाठीं परमार्थांत असणारें पहिले उपासनेंचे चार टप्पे आहेत. श्वसनाचं अनुकंपन म्हणजे अनुकंपन. साधनाच्या अभ्यासानें वृत्तीवर वृत्ति उठण्याची

लकब साधणं म्हणजे अनुवृत्ति, त्या वृत्तीशीं गतीचा पटीपटीने साधन साधून संघर्ष होणं म्हणजे छंद व हा छंद अखंड रहाणं म्हणजे अनुसंधान! मग हे अनुसंधान कोणत्याही अवस्थेत रहाते. १-२-१, २-४-२, ३-६-३ हे श्वसनाचें प्रमाण साधन पटीपटीने वाढवितां वाढवितां आपोआप साधते. त्या गतीवर अनुस्यूतपणें लक्ष विनासायास रहाते. अनुसंधानानंतर विज्ञानावस्था येते की, जेथें त्या जीवाला ज्ञानाचाही उपयोग होत नाही व अज्ञानाचाही उपयोग होत नाही. दृश्यावर वृत्ति न उठतां वृत्तीवर वृत्ति उठणे आवश्यक आहे. शरीराचें व्यवहार ज्या वृत्तीवर आहेत तिला प्राणवृत्ती म्हणतात. “सोऽहं हंसः” ही जी गति आहे तोच प्राण व त्यालाच आत्मा म्हणतात. येथें जो चैतन्याचा प्रकार आहे, तेथे ध्यानावस्थेत जे अमृत आहे त्या अमृताचा अभिषेक सदगुरूंना चालला आहे, असे ज्ञानेश्वरमहाराज सांगतात.

(दि. १०-७-१९६३)

(५४)

चैतन्याच्या आकारांत जे राऊळ आहे तेथे जीव आनंदरूप होतो. आनंद हेच ज्याचे स्वरूप आहे व जेथें आनंद कधी मावळत नाही, अशा या गाभाऱ्यांत जे गुरुलिंग आहे, त्यावर ध्यानामृताचा अभिषेक चालला आहे. “गुरुलिंग जंगम । तेणे दाविला आगम । आधी व्याधी झाली सम । तेणें पावलो विश्राम रे ॥.” त्या गुरुलिंगजंगमाची ओळख झाल्यावर जर कांही चमत्कार होत असेल तर आधि व्याधि या सम होतात व या सम होतात तेव्हां विदेही अवस्था प्राप्त होते. आधि-व्याधि जेव्हा असतात तेव्हां जीव कधी सुखी तर कधी दुःखी आढळतो. आधि, व्याधि समजल्यावर अखंड सुखाची प्राप्ति आहे म्हणून तुकाराममहाराज म्हणतात, “तुका म्हणजे मग नये वृत्तीवरी । सुखाचे शेजारी पहुडेन. ” आधी, व्याधी सम कशानं होतात? “खवळलीया काम क्रोधी ।

आणि उठती आधि व्याधि”. जेव्हा काम क्रोधांची समूळ छाटछूट होते तेव्हा “तुका म्हणे देह भरला विडुले । कामक्रोधे केले घर रिते.” काम क्रोधाच्या निवृत्तीनंतरचा हा अनुभव आहे. आधि म्हणजे प्रकृति आणि व्याधि म्हणजे विकृति. “मरणं प्रकृतीः विकृती जीवितमुच्यते” मरण ही प्रकृति व जीवन ही विकृति आहे. ज्याला आपलं शरीर मढं आहे याची जाणीव आहे त्याला आत्मानुभूति येते. जेथें जीवन ज्वलन पावतें तेथे लक्ष असणे परमार्थांत अत्यंत महत्त्वाचे आहे. थोडक्यांत म्हणजे ज्यात बदल होत नाही ती प्रकृति व ज्यांत बदल होतो ती विकृति! आम्ही इतके जन्म घेतले ती विकृति, कारण प्रत्येक ठिकाणी निरनिराळे देहधारण आम्ही केले परंतु प्रत्येक जन्मांत जे मूलभूत तत्त्व आहे ते सुरवातीपासून आज अखेर तेंच आहे म्हणून ती प्रकृति.

(दि. ११-७-१९६३)

(५५)

“देहभाव जेथे विरे । ऐसे साधन दिले पुरे ॥ ज्या ठिकाणी देहभावच लयाला जातो असे साधन गुरुलिंगजंगमानी दिलं कीं ज्या साधनाच्या अभ्यासांत आलं असतां आधि व्याधि सम होतात. “आपुलें मरण पाहिले म्या डोळा । तो सुखसोहळा अनुपम.” आपण आपल्याला पाहू लागलो कीं देहभान शिल्लकच राहात नाही व आपले स्वरूप आपण पाहिले की शरीरासीं होणारे सर्व व्यवहार मढ्याचे शृंगाराप्रमाणे भासू लागतात. अशा अवस्थेत चैतन्याची अनुभूति घेत घेत जो जो व्यवहार किंवा परमार्थ घडतो, त्याचा सोहळा अनुपम आहे, असें तुकाराममहाराज म्हणतात.

(दि. १२-७-१९६३)

(५६)

चैतन्याच्या गाभाऱ्यांत व आनंदाच्या परमार्थांत 'आपुलीया जीवे शिवासी पहार्वें । आत्मसुख घ्यावें वेळोवेळा', एवढीच उपासना आणि ध्यान रहाते. गुरुलिंगजंगम म्हणजे काय? गुरुलिंगजंगम ही परमार्थातील अत्युच्च अशी पदवी आहे. ध्यानामृताचा अभिषेक "गुरुलिंगा टाळी" असेच शब्द ज्ञानेश्वर महाराजांनी का वापरले? तर गुरुलिंग हेच मूळतत्त्व आहे म्हणून. परमार्थांत एक महत्त्वाचं वर्म आहे. कोणीही व कसाहि जीव असो. त्यानं परमार्थांत पाऊल टाकलं की तो कडेला जायलाच पाहिजे. मग तो जीव कोणीही असो. आणि याचंच नांव परमार्थ! परमार्थांत वाटचाल चालू झाल्यावर अधोगतीला गेलेला जीव जरी अधोगतीला गेला तरी त्याच्याजवळ दुःखाची कल्पनासुद्धा राहणार नाही. अशी व्यवस्था प्रत्येक जीवाच्या कुवतीप्रमाणे संतांनी परमार्थांत केलेली आहे. मित निद्रा, मित आहार, मित भाषण, ज्याची गति प्रमाणबद्ध आहे. त्याचा व्यवहारसुद्धा प्रमाणबद्धच राहणार, हे साधकाचें लक्षण आहे. जीव साधनाचा अभ्यास करूं लागला की, त्याच्या कपाळावरील रेषा बदलतात, नाडी वर दिसू लागते. परंतु बदललेल्या रेषा व नाडी ज्योतिष्याला समजत नाहीत; त्याला सद्गुरुच ओळखू शकतात. कोणी विचारतात तुम्ही जंगमाच्या सांप्रदायातले ना? परंतु जंगम म्हणजे शंख घेवून भीक मागणारा जंगम नव्हे. जंगमाची लक्षणें गोपालनाथांनी आपल्या एका पदांत सांगितली आहेत. "मंगलधामी या झालो जंगम आम्ही" संतांचे लक्षण काय? ते जिवंत असतात तेव्हां ते सर्वांत असून कशांत नसतात आणि ते गेले की कशातही नसून सर्वांत असतात. जेव्हां ते नसतात तेव्हा त्यांचे कार्य फार मोठे असते. "जिते असतां मारिलें । मेलियासी जिते केले." ज्यानी जीवन उर्ध्वगामी केले, ज्या जीवनामुळे शरीराचे व्यवहार घडतात, त्या जीवनाचेच व्यवहार ते करतात आणि आत्म्याचीच अनुभूति घेतात तें संत! वरील पदात सांगितल्याप्रमाणे जंगमपण येणे हे सर्वस्वी सद्गुरुंच्या हातांत आहे, ते आमच्या हातांत नाही.

(दि. १३-७-१९६३)

(५७)

गुरु म्हणजे श्रेष्ठ. लिंग म्हणजे आत्मतत्त्व आणि जंगम म्हणजे चैतन्य! चैतन्यांत जे श्रेष्ठ आत्मतत्त्व आहे तें म्हणजे गुरुलिंगजंगम! सद्गुरुंचं खरोखरचं स्थान हृदय हेंच आहे. त्यांचं स्वरूपाचं अपरोक्ष ज्ञान हृदयातच होणार आहे. "मम हृदयीं ये श्रीगुरु । जेणे तारिला संसार पुरु । वरि विशेष आदरू । विवेकाशी ॥" विवेक कोणता? नित्यानित्याची छाननी करणं म्हणजे विवेक। या विवेकावर सद्गुरुंचें स्थान आहे. "माझ्या सद्गुरुची पाऊलें गोमटी । वंदिताचि भेटी हृदयस्था." चैतन्यरूप सद्गुरुंची पाऊले सुद्धां चैतन्यरूपच व त्यांची भेट हृदयस्थानांत आहे. बाह्य दृष्टीनें जर सद्गुरुंची पाऊले असा अर्थ केला तर दिशाभूल आहे. "संतचरण रज लागतां सहज । वासनेचें बीज जळुनि जाय." सहस्रदलांत जी सोऽहं गति आहे ती गति म्हणजेच सद्गुरुचरण आणि जर कां सहजतेनें हे चरणरज अनुभूतीला येतील तर वासनाच नाहीशी होणार आहे. या सोऽहं गतिरूप चरणांचं ध्यान करायचं आहे. गुरुभक्त हें या चरणावर ध्यानामृताचा अभिषेक करतात.

(दि. १४-७-१९६३)

(५८)

गुरुभक्त कोण? "धन्य धन्य गुरु भक्त । जे जाणती मनोगत." सद्गुरुंचं मनोगत जे जाणतात ते गुरुभक्त! ज्या तऱ्हेचे चरण, त्या तऱ्हेचा अभिषेक! दृश्य चरणाला ध्यानामृताचा अभिषेक होत नाही. ते चरण गतिरूप आहेत व त्या चरणाच्या अस्तित्त्वामुळेच आमची व्यवहारांत काय किंवा परमार्थांत काय वाटचाल चालू आहे. 'सुख ते हे एके ठायीं बहु पायी संतांच्या । म्हणवोनि केला वास नाही नाश त्या ठाया.' चित्ताचं सुख हे संतांच्या चरणापाशींच आहे आणि हेंच एकमेव एक सुख असे आहे कीं ज्याला नाश नाही. चरणरजाचे

सामर्थ्य काय आहे? “तुका म्हणे निवे तनू । रजःकण लागता.” प्रथम संतांची गांठ पडणे अवघड, त्यांच्या स्वरूपाची ओळख होणं अतिशय अवघड; आणि ते रजःकण लागणे त्याहून अवघड!! “गुरुनाम स्कंधी वाहून पाही । हनुमंत मातीत नाचतो पाही” (तात्यासाहेबमहाराज). गुरुनामाच्या अभ्यासांत आल्यानंतर ही जी माती म्हणजे शरीर गरम आहे ते थंड होते. हे साधकांचे कर्तृत्व आहे का? तर नाही. गुरुकृपेचेच सामर्थ्य आहे तें! संतांनी जी कृति साधून देहाचं सार्थक केले ती कृति आपल्या ठिकाणी येणं म्हणजे आपल्या मस्तकावर संताचा कृपाहस्त येणं होय. सकार आणि हकाराचा जन्म ज्या ठिकाणी आहे अशी ती सहजता आहे. “संत चरणरज लागता सहज.” परमार्थांत जर कृत्रिमपणा असेल तर त्या जीवाचा चक्र चुराडा आहे! सोऽहं रूप सद्गुरु आहेत, तर त्यांचे चरण आहेत सोऽहं गतिरूप; त्या दोन्हीचें स्थान सहस्रदलांत आहे; सकाराची व हकाराची धारणा आहे. भ्रूमध्यांवर या धारणेच्या ठिकाणी चित्ताची धारणा झाल्यावर वासना नष्ट झाली पाहिजे. या चरणाची स्थापना कोणीही केली नाही; चरण अखंड म्हणून तेथें पुजारीसुद्धां अखंडच पाहिजे. “राहो आतां हेची ध्यान । डोळा मन लंपट ॥.” या चरणाचे ठिकाणी प्रेमानं ध्यानामृताचा अभिषेक जीवाच्या तादाम्यतेने होऊं लागला की होणारा बोध काय प्रकारचा असेल. “तुका म्हणें ज्याचें पूर्व पुण्य शुद्ध । तयासींच बोध होईल बापा ॥” बोध म्हणजे काय? तो करणाच्यानं केला व ऐकणाच्यानं तो ऐकला एवढ्यानं भागलं काय? बोध म्हणून आम्ही जी कल्पना करतो ती खरी आहे का? आमच्या कल्पनेप्रमाणें केलेल्या बोधाचा लौकिकांत काही उपयोग आहे का? बोध हा करतां आला असतां व ऐकतां आला असतां तर सर्व जण ज्ञानेश्वरमहाराज, तुकाराममहाराज झाले असते. बोध हा होण्याचा विषय आहे, करण्याचा नव्हे. आमच्या मनांत आम्हांला बोध व्हावा, आमच्या हातानं साधन व्हावं असं मस्त वाटतं, परंतु आमच्या कृतींत तसं काहीं नसेल तर त्या वाटण्याला किंमत शून्य आहे. बोध करून उपयोग होत नाही. तो होण्याची वेळ येऊन तो व्हायला

पाहिजे, म्हणजे त्याचा प्रभाव दिसून येतो. “चित्तशुद्धि नाही । तेथें बोध करील कांही?” बोध व्हायला प्रथम चित्तशुद्धि होणे अत्यंत जरूरीचे आहे व चित्तशुद्धीसाठी तुकाराममहाराज सांगतात, “सोडू नये कीर्तन पुराण श्रवण । मनन निदिध्यासन साक्षात्कार.” कीर्तन, पुराण यांचे श्रवण होऊन तें ज्यासाठी, त्या वर्मासाठीं विषयाचें मनन करून त्या आत्म्याचा निदिध्यास लागल्याशिवाय आत्मसाक्षात्कार नाही. म्हणून परमार्थ करणाऱ्यानें वरील सहा गोष्टी सोडू नयेत, असा तुकाराममहाराजांचा आग्रह आहे. बोध हा शब्दांत येत नाही; कीर्तन, पुराण हे बोध होण्यासाठी स्पष्टीकरण आहे. बोध हा आंत बुद्धींत ठसायला पाहिजे. शब्दानं ज्ञान होणारं असतं तर अनुग्रह म्हणून जरूरीच नव्हती. कारण ज्ञानेश्वरी, भगवद्गीता वगैरेंत बोधाचे स्पष्टीकरण आलेले आहेच. मग बोध कां होत नाही? “तुका म्हणे ज्याचें पूर्वपुण्य शुद्ध । तयासीच बोध होईल बापा.” पूर्वपुण्य शुद्ध असेल तरच सद्गुरूंची गांठ पडणार आणि गांठ पडून बोध हा होईलच असें नाही; त्याला पुन्हां कृपेची आवश्यकता आहे. “पूर्ण कृपेनें नाममंत्र तो कर्णी फुंकीयला । जिकडे तिकडे देव निरंजन निर्गुण दावियला.” मंत्र हा फुकता येतो का? तर येतो. आणि तो फुंकण्यासारखाच आहे, कारण मंत्र हा वायुरूप आहे. आम्हीं समजतो तसा तो नाही. अनुग्रह म्हणजे काय? ग्रहांची अनुकूलता होणं म्हणजे अनुग्रह! हे ग्रह बाहेरचे ग्रह नव्हेत; शरीर, मन, चित्त, बुद्धि, प्राणाची गति यांची जी एकमेकांला आज प्रतिकूलता आहे, ती अनुकूल होणं म्हणजे अनुग्रह! “नाम श्वासोश्वासी असे । परब्रह्म तेथें वसे.” नाम वायुरूप, श्वसन वायुरूप, तें एका जातीतले म्हणून ते एकमेकांत मिसळतात; परंतु नाम व श्वसन हे एक नव्हेत. “मन मिळालेसें मना । एका भुलला जनार्दना.” सद्गुरूंच्या मनाला मन मिळणं म्हणजेच बोध. “तुका म्हणे नमन । मन केले त्या आधीन.” सद्गुरूंच्या स्वाधीन मन केल्याशिवाय बोध उमगणार नाही. हे बोध होण्याचे वर्म आहे.

ज्या किंमतीचा गुरु त्या किंमतीचा बोध! सद्गुरूचें खरें स्वरूप समजल्याशिवाय बोध होणार नाही. “एका जनार्दनी सद्गुरु बोधे । भलते ठायी निसूर.” परमात्म्याची ओळख होण्यास बोध झाल्यावर श्वसनाचा आतां जो सूर आहे तो बदलतो. जीवाची वाढ होणं म्हणजे बोध । परंतु याबद्दल कधीं कोणी विचार केला आहे कां? मनाची पातळी, चित्ताची पातळी, बुद्धीची पातळी वाढविण्याचे प्रयत्न कधी केले आहेत का? खरे सांगायचे झाले तर नाही म्हणून उत्तर द्यावे लागेल. चित्ताची वाढ म्हणजे चैतन्य, जीवाची वाढ म्हणजे आत्मानुभूति! चैतन्यातून जीवसृष्टि निर्माण झाली; त्या चैतन्याचा अनुभव जीवापासून घ्यावयाचा आहे. जीवाची वाढ होण्याचे एक विशिष्ट वर्म आहे व त्याला बोधाचीच जरूरी आहे.

देहभाव टाकला असतां देहबुद्धि नाहीशीं होते. देहबुद्धि नाहीशीं झालीं की शरीराचा व्यवहार थबकलाच. आणि चैतन्याच्या अनुभूतीला सुरवात होते. परमार्थाला अंतःकरण पाहिजे. त्याशिवाय याचा उपयोग नाही. बोध हा करायचा नाही. तो व्हायचा आहे. देव पहायचा नाही, व्हायचा आहे. “देव पहावया गेलो । तव तो अंगे देवचि झालो.” देव होण्याचे वर्म कोणते? “जरी तुज व्हावा देव तरी हा सुलभ उपाव । करि मस्तक ठेंगणा । लागे संताच्या चरणा।।” बोध झाल्याची अनुभूति काय? “बोधी बोधिले बोधिता नये ऐसे झाले । बाप रघुमादेवी विठ्ठले मीपण हारपले.” बोध झाल्यानंतर बोध करणारा बोध केला तो आणि बोध ज्याला झाला तो ही त्रिपुटी नाहीशी होते. मीपणाचा निरास बोधाने होतो व नंतर तेथे साक्षात्कार आहे. साक्षात्कार झाल्यावर अहंकार उरत नाही व अहंकाराचा निरास झाल्यावर साक्षात्काराला वेळ नाही. ज्याला बोध झाला त्याला उदयाची समाधी लागायला पाहिजे. “इडार्पिंगलेचा ओघ सैरा दिसे । त्यावरी प्रकाशे आत्मतेज” म्हणजेच साधन. इडार्पिंगलेचा उदय व अस्त सारखा चालला आहे परंतु तिकडे लक्ष कोणाचे आहे? परमार्थांत

मज्जाव कोणालाच नाही. परमार्थाची पहिली पाटी ‘सकळांसी येथे आहे अधिकार’ तर लगेच आत दुसरी पाटी ‘कोणी व्हारे अधिकारी । त्यांसी हरी देईल’ अशी आहे. परमार्थांत प्रवेश सर्वांना असला तरी परमार्थ उमगायला जीव अधिकारीच पाहिजे. तर तिसरी पाटी अशी आहे कीं “काळवेळ नामस्मरणासी नाही” याचा अर्थ आम्ही सवड होईल तेव्हा असा करतो. परंतु येथेंच दिशाभूल आहे. व्यवहार हा काळवेळेशिवाय होतच नाही हा सिद्धांत जन्मापासून मरेपर्यंत पहातो. काळ आला होता पण वेळ आली नव्हती हा वाक्प्रचार आपण नेहमी ऐकतो. काळवेळेवरून व्यवहारांत कुंडली होते; तसा अर्थ (काळवेळेचा) परमार्थांत नाही. “काळवेळ नामस्मरणासी नाही,” याचा अर्थ “ दिनरजनी हाचि धंदा । गोविंदाचे पवाडे.” असा आहे. रात्रंदिवस परमात्म्याचेच गुणगान गाणे, नामस्मरण करणें हाच एकमेव उद्योग आहे. म्हणून नामस्मरणाला काळवेळ नाही, असें म्हटलें आहे आणि हाच बोध आहे. “तुका म्हणे नाही चालत तातडी । प्राप्त काळघडी आल्याविण.” बोध व्हायची वेळ यावी लागते. व त्यासाठी सद्गुरूची ओळख व्हायला पाहिजे व एकदां ओळख झाली की, “निर्गुणाचा संग मला आजि जाहला । पूर्व दिशें भानू जसा आंत उगवला” ही प्रचीति आहे. साधन म्हणजे संध्येची सुधारलेली आवृत्ती! संदेह व मंदेहाच्या निवृत्तीसाठी साधन आहे. वेळ घेऊन साधनाला बसणें, हे असे बोलणे चिमड सांप्रदायांत आपण ऐकतो. ती वेळ कोणती? तर ज्यावेळी १७ वी जीवनकला स्रवते ती वेळ! साधन हे चंद्रसूर्य गतीच्या संधिकालांत साधायचें आहे व त्या संधिकालातच नाम आहे. नाम श्वासोच्छ्वासी याचा अर्थ श्वास व उच्छ्वास याच्या संधिकालांत साधन साधायचं आहे.

(दि. १७-७-१९६३)

(६०)

“प्रणववाचक श्वासोच्छ्वास । विरळा भाग्यवंत जाणे.” श्वासोच्छ्वासाच्या संधी कालांत जेव्हां चंद्रसूर्य नाडी एक होते तेव्हां अमृतधारा स्रवू लागते व त्याचं सुख घेणं हाच बोध! सद्गुरूस्वरूपाची ओळख झाली. सद्गुरूचं अंतरंग समजलं, ध्यानामृताचा अभिषेक साधक हा करीत असला तरी बोधिक म्हणून पुन्हां वेगळंच आहे. जसे प्राथमिक, माध्यमिक आणि उच्च असे शिक्षणाचे तीन प्रकार आहेत. तसेच बोधाचे प्रकार आहेत. चित् सूर्याचं अखंड दर्शन व त्याची धारणा चित्तांत अखंड रहाणं हा बोधच आणि सद्गुरूच्या मुखांतून कानावरून जाणारे शब्द सुद्धा बोधच! परंतु या बोधांत महदंतर आहे. अनुग्रह देणं-घेणं याला फारसा अर्थ व्यवहारात नाही. बटूला गायत्रीमंत्र सांगण्या इतकाच अर्थ आहे त्याला!! अनुग्रह देणं-घेणं या क्रिया वृत्तीवर न राहून झालेस “जे क्षणीं अनुग्रह झाला । तेंच क्षणीं मोक्ष त्याला” अशी प्रचीति आहे व मग त्या साधकाला तपश्चर्येची जरूरी रहात नाही. चित्स्वरूपाचा आनंद अखंड घेणं व त्याची धारणा चित्तांत अखंड असणं हाच बोधिक! एकदां का खरी गुरुकृपा झाली कीं करावं असं काहीं त्याला उरत नाही व ती उपासना अखंड चालू रहाते. सद्गुरूंनीं पहिल्या क्षणाला दिलेला आनंद टिकवून त्याचा उपभोग घेणं म्हणजे साधन. बोध व्हायला एक क्षण पुरे आहे. परंतु आम्हींच खोडसाळ पडलो तर तो बोध काय प्रभाव दाखवील? यात दोष कोणाचा? कृपा झाली कीं साधन झाले, देहाचें सार्थक झाले असें नाही. साधन व्हायला उत्कट इच्छा पाहिजे, तळमळ पाहिजे, आम्ही जागेवर पाहिजे. आमची जागा, आम्हीं न सोडणं हाच बोध! ज्याला हा बोध झाला त्याला आयुष्यांत अखंड उजेड. “संतकृपेचे ते दीप । साधका करिती निष्पाप.” कोणी म्हणतात अमक्यां अमक्यांनी साधनासाठी इतकी वर्षे कष्ट सोसले, परंतु हृदयाची क्रिया चालायला जर कष्ट पडत नाहीत तर साधनाला सुद्धां कष्ट नाहीत. सद्गुरूंची गांठ पडून कृपा होणं व साधनाचें वर्म लक्षांत येणं इथपर्यंतच जे कष्ट होतील तेवढेंच कष्ट परमार्थांत आहेत. संत

व आम्ही दोघे तीच क्रिया करतो, परंतु संताचे जीवन सहज बनलं आहे तर आमच्या जीवनांतील धकाधक आहे तशीच आहे. त्यांचा भाता रिकामा नाही तर आमचा तो रिकामा आहे. साधनाचं प्रदर्शन म्हणजे आसन, बंध, मुद्रा; परंतु साधन हे पुन्हां स्वतंत्रच आहे. सद्गुरूंनी असलेलीच वस्तु दाखविली व ती जपून ठेवणं यात कष्ट आहेत कां? साधन इतके सोपे आहे परंतु “परी हे गुरुकृपेचें देणे । विरळा भाग्यवंत जाणे” अशी परिस्थिती आहे. सद्गुरूच्या स्वरूपाची ओळख झाल्यावर ध्यानामृताचा अभिषेक गुरुलिंगावर होऊं लागल्यावर, सोडहं स्वरूपाची ओळख झाल्यावर हा बोधीक उमगणार आहे व म्हणून सद्गुरूंचा शोध तीन वेळां घ्यायला सांगितला आहे. सद्गुरूची कृपा होण्यासाठी बाहेरची धडपड आहे. परंतु अनुग्रह झाला म्हणजे आम्हीं कृतार्थ झालो ही समजूतच आम्हांला नडणार आहे. अनुग्रह झाला केव्हा हे सुद्धा ज्याला माहीत नाही. तोच अनुग्रह अत्यंत प्रभावी ठरतो.

(दि. १८-७-१९६३)

(६१)

ज्या ठिकाणीं बोध झाला आहे त्या ठिकाणी सहज कृति आहे. मग बाहेर त्याची उपासना कदाचित् दिसणार देखील नाही. परमार्थांत अनुग्रह म्हणजे फक्त रूढि आहे. पेढीवर कोणी बसला असेल तरच दुकानांत माल आहे हे गिऱ्हाईकाला कळेल. अनुग्रह ही रूढि, परंपरा म्हणून कांहीं आहे. हे कळण्याइतकंच आहे. जर जीव हा तितक्या अधिकाराचा असेल तर सद्गुरू त्याचेसाठी आपण होऊन धाऊन येतात. “ज्ञानदेव मुक्ताईशी त्रिधा उपदेशी । ओहं कोहं सोडहं साक्षी केले.”

परमार्थांत प्रत्येक गोष्ट तीनामध्ये आहे. अनुग्रहाचें प्रकार तीन, त्रिकाल साधन, सद्गुरूंचा शोध तीन वेळा घ्यायचा, समाधीचें प्रकार तीन; असें असलें

तरी एकच साक्षात्कार सतत आहे. इडा, पिंगला सुषुम्ना या तीन प्रवाहांचं एकीकरण एका बिंदूत होणं म्हणजे त्र्यंबक. साधन जीव करतो आहे. परंतु त्याला इडा-पिंगला चंद्रसूर्य नाडीतील फरक माहीत नाही. सूर्य नाडी गरम तर चंद्रनाडी थंड असते, हे श्वासोच्छ्वासावरून समजते.

(दि. १९-७-१९६३)

(६२)

बोधकीचे ज्ञान झाले म्हणजे बुद्धीत अष्ट सात्त्विक भाव निर्माण होतात व अष्ट सात्त्विक भावयुक्त बुद्धीच परमार्थाला उपयोगी आहे. “देहेबुद्धी तें आत्मबुद्धी करावी। जनी संगती सज्जनाची धरावी.” देहबुद्धीनं देवाचं नांव कितीही भावनेनं घेतलं तरी त्याचा तादृशतः उपयोग नाही. जास्तीत जास्त चित्तशुद्धी होण्यासाठी तें नाम उपयोगी ठरेल. एकदां कां अष्ट सात्त्विक भाव बुद्धीत निर्माण झाले की बोधीक चित्तात अखंड तेवत रहायला पाहिजे आणि तो तसा तेवणं म्हणजेच जागृती! या अवस्थेंत जे जे व्यवहार घडतात तेसुद्धा परमार्थात जमा होतात. मग परमार्थ परमार्थात जमा होत असेल यांत संशय नाही. “आत्मबुद्धी प्रसादनम्”. ज्या बुद्धीनं (त्या बुद्धीच्या धारणेवर जे वक्तव्य होते त्यातून) प्रसाद निर्माण होतो, तीच बुद्धी परमार्थाला पाहिजे. “जव जव देह हे असेल। तव ऐसी ओळगी कीं जे। मग देहांती नवल। बुद्धी आहे ॥.” एकदां जीवनांत आलटापालट झाली तर नुसती व्यवहारांत जीवंत असेपर्यंत तरतूद होईल. जे सुख अकृत्रिम आहे तेच सात्त्विक सुख! परमार्थात आमची बुद्धी चालविली तर नाश हा अटळ आहे. कारण खरा परमार्थ हा बुद्धीच्या कक्षेंत येतच नाही. देहबुद्धीचा अंत ज्या बिंदूत होतो, त्याच ठिकाणीं अष्ट सात्त्विक भाव निर्माण होतात व त्या ठिकाणी जीवनाची आलटापालट होण्याचे वर्म आहे. ज्यामुळं जीवनाला अस्तित्व तिकडे लक्ष ठेवून कोणतेही कर्म केले तरी ती उपासनाच

ठरते. परंतु तिकडे दुर्लक्ष राहून होणारी जपजाप्ये, उत्सव वगैरे निरुपयोगी ठरतात. जीवनांत आलटापालट झाली तर लगेच त्या जीवाच्या आचार-विचारांत बदल झालेला दिसून येतो. संत व जीव हे दोघेही देहावर नसून त्यांचा जेव्हा एकमेकाला स्पर्श होतो तेव्हां त्या जीवाच्या शरीरातून थंड अशा झिणझिण्या येत असल्याचें त्याला जाणवते व हा चैतन्याचा परिणाम आहे. तसा तो प्रवाह भ्रूमध्यापासून वर वाहू लागला म्हणजे आपल्याला संतचरण लागले असल्याची खात्री बाळगण्यास हरकत नाही. सद्गुरूचा शोध तीन वेळां घ्यावयाचा म्हणजे तीन सद्गुरूंचा नव्हे. तर एकाचं सद्गुरूचा तीन वेळा होय. “प्रबोधाची होई जीव वाढी रे। देहबुद्धी धाके प्राण सोडी रे.” ज्या बोधानं जीवाची वाढ होते तो खरा बोध. त्रिकाल साधन हे अनुसंधान अखंड राहण्यासाठी प्रचारांत आहे. व ज्याचे अखंड अनुसंधान रहात नाही, त्याला बोध झाला नाही असा त्याचा अर्थ आहे. अनुसंधानांत विस्कळीतपणा आला तर व्यवहार बरोबर चालणार नाहीत, तो जीव बेचैन व्हायला पाहिजे. दृष्टीद्वारा अनुग्रह झाला तर अनुसंधान अखंड रहाते. अनुसंधानात्मक साधन हेच खरें साधन आहे. बैठक घालून, लक्ष ठेवून, दृष्टी स्थिर करून तेंच साधन साधावयाचे आहे. उपाधिभूत जीवनांतील अनावश्यक भाग बाजूला जाऊन आवश्यक भाग पदरांत पडायला विशिष्ट तितका काल हा जावाच लागतो व म्हणून बैठकीची जरूरी! अनुसंधानांत विसंगति होत होतच त्यांत संगती येणार आहे. उपासन (अनुसंधान) हे तंतू इतके जरी आंत दृढ असले व मग उत्सव वगैरे साजरे होत असतील तर तें उत्सव जीवाला पुण्यदायक ठरतात. परंतु उत्सव म्हणजे उपासना मात्र नव्हे. हा गुरु बोधीक दृष्टीपुढें तळपायला पाहिजे. तर “काळवेळ नामस्मरणासी नाही।” या उक्तीला अर्थ आहे व असा बोधीक चित्तावर ठसल्यावर... व्हायलाच पाहिजे. काळवेळेशिवाय व्यवहार नाही परंतु काळवेळेवर परमार्थ नाही. हरीचीया दासा। शुभ काळ दाही दिशा।”

(दि. २०-७-१९६३)

(६३)

अष्टसात्विक भाव निर्माण होऊन ती उपासना घडत असेल तर उपासनेचा काळ हा नेहमी चांगलाच जातो. काळ चांगला किंवा वाईट हे ज्याचे त्याचे मनस्थितीवर अवलंबून असते. जो काळ एकाला चांगला तो दुसऱ्याला चांगला ठरेलच असे नाही. काळाचं आकलन साधनात होते व साधनांत तो काळ शुद्ध होतो. कृपा ही प्रत्यक्ष कळिकाळापासून सोडवून आणते तर ती काळ शुद्ध करू शकणार नाही काय? कालाचें प्रकार तीन असलें तरी त्यातील वर्तमान हाच फक्त सत्य आहे. कारण भूतकाळ हा एका काळीं वर्तमान काळ होता व भविष्यकाल हा वर्तमानकाळ होणार आहे.

कसा करावयाचा हे ज्याचे त्याचे इच्छेवर आहे. “मरणाचे स्मरण असावे। हरिभक्तिसी सादर व्हावे” परमेश्वराला सगळें जीव सारखे व म्हणून तो सगळ्यांना सारखीच पुंजी देतो. ती वाढवायची का जतन करावयाची कीं ती संपवून भीकेला लागायचे हे अकलहुषारीवर अवलंबून आहे. परमेश्वरानें श्वासोच्छ्वासाची पुंजी दिली आहे. तिकडे दुर्लक्ष करून बहुतेक जीव ती पुंजी वाया घालवितात. हे करविणाराच काळ ! “मोलाचे आयुष्य वेचोनिया जाय । पूर्व पुण्ये होय लाभ ज्याचा ॥” “काळ सार्थक केला त्यांनी । धरिला मनी विठ्ठल ॥” आयुष्यातील प्रत्येक श्वासोच्छ्वास सद्गुरूंना समर्पण करणं हीच गुरुभक्ति हीच उपासना !
(दि. २१-७-१९६३)

(६४)

प्रत्येक श्वासोच्छ्वास सद्गुरूंना देणं म्हणजे काळाचं सार्थक करणंच होय व असं सार्थक केलं असतां जीवाची दशा रहात नाही. जीव म्हणजे दशा नव्हे. दशा म्हणजे जीवदशा नव्हे. जिवामुळें दशा व दशेमुळें जीव; त्यांना एकमेकांशिवाय

अस्तित्व नाही. “रामकृष्ण वाचा भाव हा जीवाचा । आत्मा जो शिवाचा रामजप.” रामकृष्ण वाचा म्हणजे श्वसनाची चाललेली अखंड अशी सूक्ष्म हालचाल! व हीच जीवदशा. “यम सांगे यम दूता । तुम्हां नाही तेथे सत्ता । जेथे होय हरीकथा । निरंतर ॥.

“जेथे जेथे हे तुमचें चुकते आहे हे सांगायची पाळी येते; आम्हीं असतो तर नक्की वाईट झालं नसतं.” अशी भावना आहे. तेथे चित्तशुद्धी नाही हे खात्रीलायकरीत्या समजावयास हरकत नाही. जो आपल्या कृतीनं वां बोलण्यांन दुसऱ्याला न दुखवता त्याला आनंदी व सद्गुणी बनवतो, त्याची चित्तशुद्धी झाली असें समजावे. चित्ताचा विक्षेप न होण्याची क्रिया म्हणजे चित्तशुद्धी, मग ते चित्त स्वतःचे असो किंवा दुसऱ्याचे!! ज्या ठिकाणी चित्तशुद्धी असेल तोच काळाचं सार्थक करेल. ज्यानीं (संतानी) या काळावर जन्मभर उपकार केले. व ज्यांनी या काळवेळेपलीकडे जाऊन साधन साधले; त्यांचे शेवटचे क्षणाला काळ काय करेल? अर्थात हात जोडूनच उभा राहणार! नामांचं तिकीट व श्वसनाचा ऐवज घेऊनच संताचे प्रमाणें आम्हीहीं प्रवासाला सुरवात केली. परंतु आमच्या दुर्लक्षामुळें काळानं तिकीट व ऐवज दोन्हीहिं चोरून नेले. अर्थात त्या जीवाला धक्के मिळतील कीं नाही? साधनाच्या अभ्यासानें रामकृष्ण वाचेचा लय साधला की जीवदशाच रहात नाही व मग त्या अवस्थेंत ज्ञानदीप ओवाळून सद्गुरूंची आरती करायची असते.

(दि. २३-७-१९६३)

(६५)

ज्या ज्ञानयोगाने सद्गुरूंची आरती करावयाची ते ज्ञान कोणते? ज्यामुळे ज्ञान व ज्यामुळे अज्ञान त्याचे ज्ञान असणे म्हणजे ज्ञान आणि या ज्ञानाचे अज्ञान

म्हणजे अज्ञान. ज्या ज्ञानाचे मागे, आपण ज्याला ज्ञान समजतो ते, आपोआप लागते, त्या ज्ञानदीपाची आरती सद्गुरूंना करावयाची आहे.

(दि. २४-७-१९६३)

(६६)

“ब्रह्मानंद परमसुखदं... नमामि.” ज्यात ब्रह्मानंदाची प्राप्ति आहे, जे अखंड सुख आहे, ज्या ज्ञानातून ज्ञान व अज्ञानाची उत्पत्ति असे जे ज्ञानरूप आहे, जे द्वैतापत्तीकडे आहे. (त्या ठिकाणी द्वैताचा वासही नाही), जे आकाशाप्रमाणे अमाप व अगोचर आहे, जे लक्ष्य आहे, जेथे त्या एकाचीच प्रचीति आहे, जे नित्य आहे, जे शुद्ध, स्वच्छ आहे, जे सर्वात साक्षीरूपाचे आहे, ज्यात चंचलता नाही, ज्या ठिकाणी भाव नाहीत, जे त्रिगुणरहित आहे, अशा सद्गुरूरूपाची ओळख झाल्याशिवाय आत्मरूपाची प्रचीति येत नाही. “जाणणे आपणासी या नाव ज्ञान.’ ज्यावेळी जीवाला आपले ज्ञान होते तेव्हा त्या ज्ञानाने तो सद्गुरूंची आरती करतो. ‘पंचप्राण पंचारती । मुक्ताई ओवाळी सद्गुरूमूर्ति’ अशी अवस्था झाली की आरती करणारा सद्गुरूरूपच होतो.

उपाधिभूत जीवनाचे आणि प्राणगतीचे ऐक्य होणे म्हणजेच गुरुशिष्याचे ऐक्य होणे होय. बाह्यतः ज्याला आपण गुरुशिष्याचे ऐक्य समजतो, तसे ते नाही. जरी देह दिसायला दोन दिसत असले तरी जीवनगतीचे ऐक्य झालेले असल्याने, दोघाच्या अंतःकरणात आत्मप्रकाश प्रज्वलित असल्याने, कोण गुरु व कोण शिष्य, हे सांगता येणार नाही. ‘झाली एकमय दीपज्योती.’ अनुग्रहाचे वेळी अंतःकरणात जशी उत्कटता, तळमळ, सद्गुरूंच्याबद्दल निष्ठा, ज्ञानाची आतुरता असते ती तशी अखंडपणे रहाणे म्हणजे गुरुभक्ति. गुरुभक्तीचे स्वरूप यापेक्षा दुसऱ्या शब्दात सांगता येणार नाही. कारण अशी अवस्था टिकल्यास, परमार्थ हा कडेला जायलाच पाहिजे. परमार्थ-गुरुभक्ति हे कॉलेज, हायस्कूलसारखे

नाही. एकदा शिक्षण संपवून तो बाहेर पडला की माजी विद्यार्थी म्हणून बोलावले तरच पुनः जायचे, असे येथे चालत नाही. अशी समजूत जरी अंतःकरणात ठसेल तरी ती त्या जीवाला घातक ठरणार आहे. याची पहिली प्रचीति कोणती असेल तर प्रगतीचा मार्ग परमार्थात प्रथम खुंटतो. परमार्थ हा नमुन्यावारी नाही, हा प्रयोग नाही, ही उपासना ५-१० मिनिटांची नाही. तर ‘अखंड न खंडे अभंग न भंगे । तुका म्हणे गंगे मिळणे सिंधू ’ अशी आहे. गंगा समुद्राला मिळाली तरी ती आजपर्यंत मिळतच आहे व जगाच्या अंतापर्यंत मिळतच रहाणार. तसेच जीवनाची धार ही सतत सद्गुरुचरणी वहात रहायला पाहिजे. ती सतत वहाते म्हणून त्यात कधी कंटाळा येत नाही. परंतु आपण सेवक व सद्गुरु आत्मलिंग ही धारणा आत अगदी बळकट पाहिजे. “तुका म्हणे चाखुनि सांगे । मज अनुभव आहे अंगे” अशा अवस्थेत गुरुशिष्यांचे व्यवहार पतिपत्नीप्रमाणे चालतात.

(दि. २५-७-१९६३)

(६४)

“तूची माझी मातापिता ।” अशी वृत्ति त्या अवस्थेत आलेल्या जीवाची झालेली असते. “पतिव्रता नेणे आणिकाची स्तुती” अशी सेवा तो करत असतो. सद्गुरु कोण, त्यांची सेवा कोणत्या प्रकारची असते, वगैरे विषय सविस्तर मागे पाहिलाच आहे.

परंतु बाह्यता सुद्धा सेवेचा लाभ होणे अवघड आहे. कारण खऱ्या गुरूची व्याख्याच एका चरणात सांगितली आहे. “शिष्याची जो नेघे सेवा । मानी देवासारखे. ” जर सद्गुरु शिष्याला देवासारखेच मानतात, तर सद्गुरुसेवेचा लाभ कसा होईल? म्हणूनच सेवा ही ‘दुर्लभ’ आहे. शिष्य सद्गुरूंना देवच समजतो. ते देव आहेतच. शिष्य काही त्यांना देव मानून मेहरबानी करत नाही.

तसेच सद्गुरु शिष्याला समजतात. हे खऱ्या परमार्थातील व्यवहाराचे अंतरंग आहे. म्हणून सेवेचा लाभ मिळणे अशक्यच! “तुका म्हणे तरी म्हणवावे सेवक। खादले ते हक्क अन्न होय.” खरी सेवा कोणती? की ज्या सेवेने प्रसन्न होऊन सद्गुरु शिष्याला काहीतरी माग असे आपणहून सांगतील, ती खरी सेवा. काहीतरी माग असे सद्गुरूंनी सांगितल्यावर काय मागावे? जितका आपला गोतावळा आहे तेथे तेथे प्रत्येक ठिकाणी मीच सेवक व्हावा आणि आपल्या सेवेचा लाभ मिळावा आणि हेच खरे दास्यत्व!

(दि. २७-७-१९६३)

(६८)

सद्गुरूंचा अनुराग व प्रेम याने सद्गुरूंचा वेधच ज्याला लागला आहे व पति-पत्नीच्या प्रेमाप्रमाणे ज्याचे अंतःकरण प्रेमाने भरून आल्यामुळे सद्गुरूंच्याकडे सारखे ओढ घेत आहे, ज्याला दुसरी उपासना रुचतच नाही, त्या जीवावर कृपेचा वर्षाव, त्याची इच्छा नसली तरी, होत असतो. हे काव्य नव्हे तर प्रत्यक्ष अनुभव आहे. ‘ऐसिया प्रेमाचिया जाती । करितो लाभाविण प्रीती.’” गुरुकृपेचा वर्षाव होण्यासाठी त्या गतीवर लक्ष पाहिजे. साधनाच्या अभ्यासाची तर अत्यंत आवश्यकता आहे. आपले सद्गुरूशी तादात्म्य सारखे पाहिजे; मात्र तरीसुद्धा कृपेचा वर्षाव कधी होईल हे सांगता येणार नाही. शरीरातील वारे अनुकूल करून घेणे म्हणजे साधन. व तेथे लक्ष असेल तर चिदाकाशातील कृपेचा घन कोसळणार आहे. असा पाऊस पडू लागल्यावर पृथ्वी म्हणजे देह हा आपोआप स्थिर होतो. त्यासाठी प्रयत्न करावे लागत नाहीत.

(दि. २९-७-१९६३)

(६९)

सूर्यनाडी श्वसनात आहे, तर सूर्यकला सहस्रदलात आहे. भूमध्यात दशमद्वार आहे. जेव्हा साधनाच्या अभ्यासाने दशमद्वार उघडले जाऊन त्या सूर्यकलेचा किरण भूमध्यावर पडतो, तेव्हा जीवनाची वाफ होते व ती उर्ध्वगामी होते. ‘सूर्य प्रकाशक सहस्ररश्मी.’ असा सूर्य म्हणजे सूर्यकला! जीवनाची वाफ होणे व वाफेचे पुनः पाणी होणे, ही क्रिया संतांची अखंड चाललेली असते. परंतु ते जेव्हा वैकुंठाला जातात, तेव्हा वाफेचे पाणी होऊ न देण्याची खबरदारी संत घेतात. हे संतांच्या वैकुंठारोहणाचे वर्म आहे. दशमद्वार उघडल्याशिवाय तो किरण भूमध्यात पडत नाही व दशमद्वार उघडण्यासाठी नामाची, मनाची, श्वसनाची गति एकच व्हायला पाहिजे. नुसते श्वासोच्छ्वास परमार्थाला उपयोगी पडत नाहीत.

(दि. ३०-७-१९६३)

(७०)

गुरुभक्तांचे प्रकार चार तऱ्हेचे आहेत १) निःसीम- जे सद्गुरूंच्या मनातील ओळखून त्यांचे इच्छेप्रमाणे, त्यांनी काहीही न सांगता, आचरण करतात ते. २) उत्तम - सद्गुरूंच्या आज्ञेचे पालन जे कोणत्याही परिस्थितीत तंतोतंत करतात ते. ३) मध्यम- गुरूंच्या अर्ध्या वचनात जे असतात, अर्थात ‘यद् रोचते तद् ग्राह्यं यत् न रोचते तत् त्याज्यं’ अशा वृत्तीचे मध्यम प्रकारचे. ४) प्रत्यक्ष आज्ञा झाली तरी कानाडोळा करणाऱ्यांना माझ्याजवळ शब्दच नाही; त्यांना कोपरापासून नमस्कार.

(दि. ३१-७-१९६३)

(७१)

तात्पर्य- शिष्याची सोऽहं हंसरूप सदगुरूंची उपासना सर्व भावाने होत असल्याने, त्याला सदगुरूंच्या शिवाय दुसरा विषयच रहात नाही व त्यामुळे त्याच्या चित्ताला दृढ धारणा प्राप्त होऊन, तो अखंड उपासनेत रहातो.

(दि. १-८-१९६३ ते ४-८-१९६३)

(७२)

अशा अखंड उपासनेमुळे या मातीला बाह्यतः सुद्धा विभूतीचे महत्त्व प्राप्त होते. हे महत्त्व प्राप्त होण्यासाठी, उपाधिभूतजीवनाचे माध्यम प्रत्येक जीवाला परमेश्वराने दिले आहे. उपाधिभूत जीवनात जड आणि चैतन्य यांचा सांधा आहे व साधनाचे अभ्यासाने यातील कोणते अनावश्यक घटक बाजूला होऊन जीवनाला चैतन्याची खेच कशी निर्माण होते, हा विषय सविस्तर मागे पाहिला आहे. अशा तऱ्हेने सदगुरू-उपासनेने चित्ताची धारणा बळकट होते व नामाची गति, मनाची गति व उपाधिभूत जीवनाची गति या संकलित होऊन सोऽहं रूपाशी जीवाचे तादात्म्य झालेने, बाह्यतः अणुसुद्धा त्या उपासनेत तद्रूप होतात व म्हणूनच संतांचे शरीराला विभूतीचे पावित्र्य निर्माण होते. वृत्ति चैतन्यावरून इंद्रियाकडे फेकल्या गेल्यामुळे शरीराचे दृश्याशी आकर्षण आहे व त्या वृत्ति पुन्हा चैतन्याकडे मागे वळविण्याचा अभ्यास म्हणजे साधन! वृत्ती चैतन्याकडे जसजशा आकर्षिल्या जातात, तसतसे शरीर आपोआप निष्क्रिय बनते व इंद्रिये आपले गुणधर्म विसरतात व याच मार्गाने नवद्वारांचा निरोध साधावयाचा आहे. निरोध हा करावयाचा नसतो, तो व्हावा लागतो ही महत्त्वाची गोष्ट आहे. यासाठी जीव श्रवणाकार व्हायला पाहिजे. ज्यावर आमचे साधन त्याचा मागोसा. तो थंड की उष्ण, तो स्वयंप्रकाशी का परप्रकाशी, तो येतो कोटून व जातो कोठे,

त्यात होणारे उदयास्त- या दृष्टीने घ्यावयास पाहिजे. ज्याप्रमाणे झोप आली की जांभई येते, भूक लागली की लकलकायला लागते, तसेच साधनाची वेळ आली की चित्ताला आपोआप पाचर बसते व चित्त चैतन्याकडे खेचले जाते. साधनाची वेळ म्हणजे घड्याळावर ठरवतो ती वेळ नव्हे. जेव्हा चंद्रसूर्य गती एकसूत्रात येतात ती वेळ साधनाची. आणि ही वेळ समजायला अनुसंधानात वृत्ति अखंड असायला पाहिजे. ही माती त्या मातीत मिसळते कशी? तर साधनाचा अभ्यास जसजसा वाढू लागेल, तसे पृथ्वीतत्त्व आपात, आप तेजात, तेज वायूत, आणि वायू आकाशतत्त्वात लुप्त पावतात. हे आकाशतत्त्व भ्रूमध्यात प्राणगतीशी संयुक्त झाले की त्या गतीला ऊर्ध्वगामित्व प्राप्त होते व जीवाशीवाची गाठ पडते. बाहेरली माती-देह-हा याच पंचतत्त्वांचा बनलेला आहे. तेव्हा ही माती त्या मातीत मिसळते या बोलण्याने अतिशयोक्ति होत नाही. जीवन ऊर्ध्वगामी झाल्यावर जीवाची सुरवातीला अशी काही गडबड व धांदल उडते की हे साधन आता पुरे झाले म्हणण्याची वेळ येते. पण दम धरून ही होणारी गडबड व धांदल पुढे येणाऱ्या आत्मानुभूतीची पहिली पायरी आहे, हे लक्षात ठेवून चित्तविक्षेप होऊ देऊ नये. असे झाले तर थोड्याच वेळात आत्मानुभूति यायलाच पाहिजे. साधन साधल्याची एक विशिष्ट खूण आहे. साधन झाल्यानंतर निदान १५ मिनिटे तरी तो जीव साधनाच्या धूनमध्ये राहिल. कोणत्याही प्रश्नाचे उत्तर तो लगोलग नेहमीप्रमाणे देऊ शकणार नाही.

(दि. ५-८-१९६३)

(७३)

शरीरात चैतन्याचे आकर्षण आहे, तोवर या मातीची उचल आहे. एकदा का ते आकर्षण नाहीसे झाले की ती माती गोळाच आहे. (उदा. झोपेची, मेल्यानंतरची व साधनाच्या वेळेची अवस्था). चैतन्याचे ज्ञान नसताना देखील

जर एकाद्याने भूचरी मुद्रेचा रोज १-२ तास याप्रमाणे २-३ महिने अभ्यास केला तर त्याला कोणत्याच दृश्य वस्तूची अभिलाषा रहात नाही. मग ब्रह्मलोक जरी त्याला देवाने द्यायचा ठरविला, तरी तो ब्रह्मलोक नको म्हणून सांगेल. मात्र ही अवस्था जोपर्यंत तो ती मुद्रा साधतो आहे तोपर्यंतच रहाणार. चैतन्याच्या आसपास उड्या मारीत असताना जर ही अवस्था प्राप्त होते, तर ज्यांनी आपले जीवन चैतन्याच्या अभ्यासाने चैतन्यमय करून टाकले, त्यांची इच्छा, अभिलाषा कशात राहिल काय? जर अभिलाषाच कशाची नाही तर त्या जीवाला सद्गतीच प्राप्त होणार. एकदा का चैतन्याचा अभ्यास पूर्णत्वाने साधला की अभिलाषेचा गंधसुद्धा शिल्लक राहत नाही. आणि हे सुद्धा २४ तास. सद्गति कोणती? सत् स्वरूपाला प्राप्त करून देणारी गति म्हणजे सद्गति. सद्गति व अधोगति यांचे स्वरूप मागे सविस्तर रीतीने पाहिलेले आहेच. सद्गति व अधोगति यांची उत्क्रांति करून आत्म्याचा अनुभव साधनात घ्यायचा आहे. 'सद्गती झालिया सहज साक्षात्कार.' सहजावस्थेत साक्षात्कार होणे, ही सद्गतीची प्रचीति आहे. या गतीवर लक्ष लागायला पाहिजे; गतीत लय लागायला पाहिजे. नुसता लय लागतो तेव्हा झोप येते; कारण त्यात नाम नसते. नामात लय लागला की ती समाधि आहे. "दोही दिसती सारखी । वर्म जाणे तो पारखी." उपाधिभूत जीवनाची गति खाली गेली की देहाची गति व प्राणगति वर जाते; उपाधिभूत जीवनाची गति वर की देहाची गति व प्राणगति खाली येते. उपाधिभूत जीवनावर दृष्टीची स्थिरता व चित्ताची एकाग्रता साधल्याने, देहगति व उपाधिभूत जीवनाची गति एकसूत्र होतात आणि या गति प्राणगतीशी एक झाल्या की ऊर्ध्वगामी जीवन जिवाशिवाला धक्का देत देत आत्मानुभूति येते. 'प्राण गेलिया शरीर । काय करील व्यवहार.' येथे प्राण जातो म्हणजे शेवटच्या क्षणाला जे फुकू होते ते नव्हे. प्राण चाललाच आहे. तो जायच्या पद्धतीने चालला की शरीराचे व्यवहार थांबलेच. प्राण जायच्या पद्धतीने तो जाऊ देणे म्हणजे साधन. 'स्मरण जाता विस्मरणाने पाही देह जातो ॥ स्मरण हरिरूप ओळखणे अंशे अंश

रिघावा । जेणेविण काही न चाले तोची बरा ओळखावा ॥ (समर्थ) त्याचे नाव स्मरण. "गति तेची मुखी नामाचे स्मरण । आणिक विस्मरण अधोगती ॥" नामात लय किंवा लयात नाम साधले की सद्गति प्राप्त झालीच.

(दि. ६-८-१९६३ ते ७-८-१९६३)

(७४)

मातीत माती मिसळल्यानंतरची अवस्था म्हणजे पाण्यात पाणी मिसळणे. सद्गुरूंच्या चरणाचा स्पर्श ज्या आपात आहे, त्यात हे उपाधिभूत जीवन मिसळून टाकायचे आहे. ते आप म्हणजे प्राणगति. हे पाणी त्या पाण्यात मिसळत नाही; कारण त्यात देहावस्थेच्या जाणीवेची जाणीव तर आहे. ती तशीच राहिलेली असते. खऱ्या परमार्थात यायला जीव धजत नाही. कारण त्याला ही घागर फुटण्याची एक भीती वाटते व त्याविषयी आवड ही नावापुरतीच असते. 'जीवन हे जीवन ते ब्रह्मरूप झाले । काय नोहे ऐसे पहाता पहाताची झाले' ही आहे जीवन एक झाल्याची प्रचीति.

(दि. ८-८-१९६३)

(७५)

यानंतरची अवस्था म्हणजे तेजात तेज मिळवणे. कोणत्या तेजात हे तेज मिळवायचे? 'निजाचे तेज की तेजाचे निज । येथील ते गूज सांगा मज । निज आधी की तेज आधी? निज आधी. श्रवणातूनी नयनी आलो । नयनी निजाते मिळालो । आणि हाच तो निजात यावयाचा मार्ग आहे. ज्याला या अवस्थेत यावयाची तळमळ आहे, त्याला हा मार्ग अवघड नाही. 'श्रवणी पेरिले नयनी

उगविले नाना रूपे जसे । जिकडे पहावे तिकडे अवघे ब्रह्मची भरले असे” ही आहे, अनुग्रहाची प्रचीति. तात्यासाहेब महाराज म्हणतात, ‘पूर्ण कृपेने नाममंत्र तो कर्णी फुंकियला । जिकडे तिकडे देव निरंजन निर्गुण दावियला.’ पूर्णत्वाप्रत नेणारी कृपा म्हणजे पूर्ण कृपा. पूर्णत्वाला गेलेल्याचे लक्षण तुकाराम महाराज सांगतात, “जे जे दृष्टी दिसे ते ते ब्रह्मरूप । पूजा ध्यान जप त्यासी नाही.” ‘श्रवणाचा झाला विज्ञान डोहो ।’ जे श्रवण विज्ञानात येते तेच श्रवण, नाहीतर ते श्रवण नव्हे. श्रवण-मनन व निदिध्यास म्हणजे श्रवण. ‘सोडू नये कीर्तन पुराण श्रवण । मनन निदिध्यासन साक्षात्कार’ अशी अवस्था होत असेल तरच तेजात तेज मिळणार आहे.

(दि. ९-८-१९६३)

(७६)

परमार्थ मुरला की अगदी ठोकळपणे बाहेर एक डिग्री आहे. ज्याचा व्यवहार संकुचित आहे तो जीव परमार्थात संकुचित असला पाहिजे. ज्या जीवनाचे तेज आपण सोहंरूपात तदर्पण करणार, मिसळून टाकणार, त्या तेजात शब्द आहे, ते वायुरूप आहे. त्यात उष्णता आहे; त्यामुळे त्यात प्रकाश व प्रभाही आहे. ज्यात हे वरील गुणधर्म आहेत तेच जीवन की ज्या ठिकाणी तादात्म्य झाले की आत्मानुभव आहेच. सद्गुरूंनी सांगितलेल्या अभ्यासाने शरीरात पसरलेले तेज, दृष्टीची स्थिरता व चित्ताची एकाग्रता यांनी परावृत्त होऊन, एका विशिष्ट ठिकाणी बिंदूत येऊन मिळणे, याचेच नांव साधन. “डोळाची पहा डोळा शून्याचा शेवट । नीलबिंदू नीट लखलखीत ॥” संतांची सर्व शक्ति एका विशिष्ट बिंदूत केंद्रीभूत झालेली असल्याने, संतांना अन्न कमी लागते. त्यांचे व्यवहारात सुरळीतपणा आढळेलच असे नाही. हा संतांचे बाबतीत नियम नाही. परंतु सर्वसाधारणपणे असे दिसून मात्र येते.

(दि. १०-८-१९६३)

(७७)

“देहभरी आत्मा नांदतसे निरंतर.” तेजरूपाने, वायुरूपाने, प्रवाहरूपाने, उष्णतेच्या रूपाने, आत्मा हा देहात भरून राहिला आहे, की ज्याचे ज्ञान आले असता वृत्ति या निवांतच व्हायला पाहिजेत. ज्याच्या वृत्ति संध झाल्या आहेत, तो संध होणारच.

ज्या दीपाने सद्गुरूंची आरती करावयाची, तो दीप सोहंरूपच आहे. ‘सोहंरूप (दीप) लाविला जाणा बाईयानो’ (चांगदेव). सोहंरूप सद्गुरू, दीप सोहंरूप, चरण सोहंरूप, मग जो आरती करणार, तो कसा पाहिजे? तर सोहंरूपच. या सोहंरूपात आमचे चैतन्य मिसळणे म्हणजे तेजात तेज मिसळणे आणि अशा तऱ्हेने सोहंरूपात चैतन्यांची शक्ति एकवटली की परमार्थात त्याला शक्तिपात झाला असे म्हणतात. साधनाच्या अभ्यासातील विशिष्ट तेज, सुषुम्नेतील तेज (योग-मार्गात कुंडलिनी मार्गाला आणि रामकृष्ण परमहंस यांच्या मार्गातील प्राणशक्तीला सुषुम्ना म्हणून संबोधिलेले आहे.), शरीरात ज्या सुषुम्नेच्या अस्तित्वामुळे उष्णता खेळती राहिली आहे ती, जीवन ऊर्ध्वगामी झालेनंतर त्या चैतन्याकडे खेचल्या जातात व त्यालाही ‘शक्तिपात’च म्हणतात. “दीपाचे ते तेज कळिके ग्रासिले । उदयास्त ठेले प्रभेविण ॥” कलिका म्हणजे शून्यावस्था. या शून्यावस्थेत आत्मतेज हे ग्रासले गेलेले असून, जिवंत रहाण्याकरिता, व्यवहार व्यवस्थित चालण्याकरिता, जेवढी उष्णता आवश्यक आहे, तेवढे तेज या उपाधिभूत जीवनात व शरीरात प्रविष्ट झालेले आहे. उपाधिभूतजीवन हे चैतन्य व जड यांचा सांधा आहे. शून्यावस्थेत प्रविष्ट झालेल्या तेजाचा अनुभव घ्यायचा असेल, तर शरीरात पसरलेले तेज, उपाधिभूत जीवनातील तेजात चित्ताची एकाग्रता व दृष्टीची स्थिरता यांचे बरोबर गुरुकृपेचे मागचे वारे असेल तर मिसळेल आणि त्या तेजाचा अनुभव घेता येईल. अशी मिळणी साधली की देहभाव आपोआप नाहीसा होतो.

(दि. १२-८-१९६३)

(७८)

जे तेज आपण सदगुरुस्वरूपात मिसळून टाकणार, ते जीवनाचे तेज आहे. चैतन्याच्या भोगाने शरीरात पसरेले तेज भोगाच्या अभ्यासाने (कुंडलिनी मार्गाने) त्या तेजात मिळणे आणि सहजावस्थेत साधनाच्या अभ्यासाने उपाधिभूत जीवनातील तेज त्या स्वरूपात मिसळणे, यात पुन्हा फरक आहे. ज्याच्या अस्तित्वामुळे आम्ही जिवंत आहो, त्यातील प्रधान तत्त्व वायू असून, उपाधिभूत जीवन हे जड व चैतन्य यांचा सांधा आहे. 'वाराची देव आमुचा । वारा हा भक्त तयाचा.' जीवनाच्या गतीच्या विशिष्ट ठिकाणी लक्ष राहिल्याने सोहंरूपाचा विलास, चैतन्याचा विलास, शरीरात कसा आहे, हे अनुभवायला येणार आहे. चांगदेव महाराज म्हणतात- मुक्ताबाईचे कृपेने 'सोहंदीप लाविला । जपा बाईयानो' ही प्रचिती आली. वायूचा प्रकाश म्हणजे आत्मा. "चारी वाचा कुंठित झाली । सोहं ज्योत प्रकाशली ॥" ज्यावेळी परा, पश्चंती, मध्यमा आणि वैखरी यांचे कार्य कुंठते, त्यावेळी सोहंची प्रचीति सदगुरुकृपेने येते. जोपर्यंत सदगुरुकृपा नाही, तोपर्यंत उपाधिभूत जीवनाचे गतीत उदयास्त आहेत, परंतु प्रकाश मात्र नाही. प्रकाशाचा अनुभव यायला गुरुकृपाच पाहिजे. तेज, उष्णता, प्रकाश, प्रभा हे सर्व मिळून ज्योत आहे. प्रकाश अदृश्य परंतु प्रभा ही दृश्य आहे. प्रकाश अदृश्य असला तरी प्रकाशामुळे सर्व पदार्थ दृश्य होतात. ज्योतीतील तेजही प्रखरतेने प्रत्ययाला येते. उष्णता हा ज्योतीचा गुणधर्म आहे. प्रभा हे प्रत्यक्ष प्रमाण आहे; तर प्रकाश ही प्रचीति आहे. ज्योत ही वायुरूप आहे, ती अखंड झिलमिल झिलमिल करते आहे, परंतु ती डोळ्याला मात्र दिसत नाही. काण जीवाचे ठिकाणी गुरुकृपेचा अभाव आहे. "लोपलीसे प्रभा तेजाचे तेजस । झाली समरस दीपज्योती ॥" प्रभा लुप्त झाल्यामुळे, ज्या तेजामुळे तेजाला तेजपण आले आहे, असे हे तेज आत्मज्योतीत समरस करून टाकायचे आहे. हे तेज, फक्त व्यवहार चालावा, परमार्थ चालू नये, आत्मानुभव येऊ नये, यासाठीच शरीराशी तद्रूप आहे. या उष्णतेत रस आहे, म्हणून आम्ही

जिवंत आहोत. हा रस कोणता? 'रसानां वै रसः' असा आत्मा रसरूपाने प्रविष्ट आहे, त्यात, 'फुंकिल्यावाचोनी तेज ते निघाले ।' जर वायू असेल तर उष्णता असायला पाहिजे, जर उष्णता आहे तर तेज हे तेथे असलेच पाहिजे. परंतु येथे मात्र वायु कोणी, फुंकला नाही, परंतु तो आहे, यामुळे तेज आहे, उष्णता आहे. उष्णता असली तरी प्रभा मात्र लुप्त आहे व हेच परमात्म्याचे कर्तृत्व आहे. "एका जनार्दनी दीपाचा प्रकाश । झाली समरस दीपज्योती ॥" हे सर्व ज्ञान ज्याचेवर आहे तो प्रकाश डोळे मिटल्यावर दिसेल. "नवल प्रकाश प्रकाशावेगळा । झाकिलिया डोळा पुढे दिसे ॥" डोळे झाकले म्हणजेच स्वरूपाचा साक्षात्कार घेता येतो, स्वप्नसृष्टी, परलोक मार्ग दिसतात, अदृश्य पदार्थ दृष्टीसमोर येतात. हे डोळे कोणते की जे मिटल्यावर आत्मानुभूति येते? आत्मानुभूतीसाठी चंद्रसूर्यात्मक डोळे उघडवून जेव्हा मिटले जातात, तेव्हाच साक्षात्कार होतो. डोळे झाकल्यावर अंधाराचे ज्ञान ज्या प्रकाशाने होते, तो आत्मप्रकाश. "नव्हे उजळिला नव्हेचि मावळला । आत्मतेजे केला उदो नित्य ।" ज्याचा जगाच्या उदयापासून जगाच्या अंतापर्यंत उदयच आहे, परंतु ज्याला अंतच नाही असा तो आत्मप्रकाश आहे. "काळा ना ढवळा पिवळा ना सावळा । जीवीच्या जीवन कला प्रकाशितो." संपूर्ण जीवनातून प्रकाश एकत्र करून, तो सोहं रूपात प्रविष्ट करण्यापेक्षा, ज्या जीवनावर सोहंचा प्रकाश पडला आहे, तो प्रकाश सोहंरूपात सदगुरु कृपेने मिसळणे, हे त्यातल्या त्यात बरेच सोपे आहे.

(दि. १३-८-१९६३)

(७९)

'सोहंमध्ये जे आकाश । बोधियेले चिदाकाश ॥' उपाधिभूत जीवनातील आकाशाला अंतराकाश व सोहंमधल्या पोकळीला चिदाकाश म्हणतात. आणि साधनाचा अभ्यास हा अंतराकाश हे चिदाकाशात विलीन करण्यासाठी आहे.

अखंड उपासना चालू असेल तरच हे शक्य आहे. अखंड उपासना म्हणजे रात्रंदिवस उपासना नव्हे. दिन व रात या गतींच्या पलीकडे जाऊन उपासना सुरू झाली म्हणजे साधकाला देहभानच रहात नाही म्हणून रात्रंदिवस उपासना चाललेली आपणाला आढळते. “सकळ धर्मांमध्ये धर्म । स्वरूपी रहाणे हा स्वधर्म.” वायूच्या उपासनेत रहाणे हाच खरा धर्म आणि स्वरूपाची भेट करून देणारी हीच ती एकमेव उपासना आहे.

(दि. १४-८-१९६३)

(८०)

खऱ्या गुरुभक्ताची अवस्था, वृत्ति सद्गुरूंच्याबद्दल ‘तूचि माझी मातापिता’ अशी झालेली असते. “धन्य धन्य गुरुभक्त । जे जाणती मनोगत ॥” सद्गुरूंचे मनोगत जाणून वागणारा तो गुरुभक्तच. “सकळ दैवतांमध्ये दैवत । तो सद्गुरु एकला ॥”; “गुरु हा संत कुळीचा राजा । गुरु हा प्राणविसावा माझा । गुरुवीण देव दुजा । नाही नाही त्रैलोक्यी ॥” प्राणाला विसावा देणारे सद्गुरु आहेत. प्राणाला समाधान असेल, प्राणाला विश्रांति मिळत असेल, तरच जीवाशिवाची ऐक्यता होईल. जीवाशिवाची भेट झाल्याशिवाय जन्ममरणातून सुटका नाही. “तुका म्हणे जीवी शिव । हाचि येथील अनुभव ॥” मनाला समाधान असेल तर सगळ्यात सुख आहे, नाहीतर “मनाच्या तळमळे । चंदनेही अंग पोळे ॥” मनापलीकडील सुख चित्ताचे. “तुका म्हणे तेथे सुखा काय उणे । राहे समाधाने चित्ताचिया ॥” चित्तापलिकडील सुख बुद्धीचे. “बुद्धीचे वैभव अन्य नाही दुजे । एका केशवराजे सकळ सिद्धी ॥” बुद्धीला स्थिरता नाही तोवर व्यवहाराला, परमार्थाला, ज्ञानाला, कशालाच समाधान नाही. बुद्धीपलीकडील समाधान प्राणाचे; प्राणाला समाधानाची जरूरी आहे, याचे ज्ञानच आम्हाला नाही व जेव्हा ज्ञान होते तेव्हा ते ज्ञान होऊनसुद्धा उपयोग होत नाही. सुखाची किंमत

दुःखाशिवाय समजत नाही. जर प्राप्त वस्तूचा आनंद उपभोगायची वृत्ति आमचेजवळ नाही तर अप्राप्त वस्तूबद्दल नवस तरी कशाला करावयाचे? आणि हा खुळेपणाच ठरत नाही का? साधन करून सच्चिदानंदाची प्राप्ति होणार ही खात्री आहे, तरी सुद्धा पुनः अनास्था का दिसून येते? आम्हाला सद्गुरूंची आयुष्यांत जरूरी आहे, हे माहीत नाही म्हणून सद्गुरूंच्या बद्दल सद्गुरु असूनसुद्धा आम्ही काही दाखवीत नाही, त्यांची किंमत करीत नाही; परंतु संतांना मात्र आहे. प्राण कासावीस झाल्यावर प्राणाला विश्रांतीची जरूरी आहे, हे आम्हाला पटणार, मग त्यावेळी सद्गुरुला जरी एखादा शरण गेला तरी त्या क्षणाला सद्गुरु काय करू शकतील? शरीराला, मनाला, यंत्रालासुद्धा काहीकाल विश्रांती लागते, मग प्राणाला विश्रांति नको? प्राण म्हणजे काय भाड्याचे घोडे आहे? प्राणाला विश्रांती मिळावी म्हणून आम्ही कधी खटपट केली आहे का? प्राणाला विश्रांती देण्याचे सामर्थ्य सद्गुरूंच्या जवळ आहे, मनाला विश्रांति देण्याचे तीर्थयात्रेत सामर्थ्य आहे. प्राणाला विश्रांति देणारे सद्गुरु, म्हणून ते प्राणेश्वर. आमच्या संप्रदायात प्राणाचेच साधन आहे. प्राण हा जीव आणि शिव यांचा दुवा आहे. “तुका म्हणे नेम प्राणासवे गाठी । तरीच या गोष्टी शिवाच्या”; “गुरु हा सुखांचा सागरू । गुरु हा प्रेमाचा आगरू । गुरु हा धैर्याचा डोंगरू । कदाकाळी चळेना ।” परमार्थ काय किंवा व्यवहार काय, धीर असेल तरच तो सुरळीतपणे चालणार. त्याची मदरच धीरावर आहे. “धीर तो कारण । साह्य होतो नारायण. ” धीर असेल तर परमार्थ साधेल. “संतपूजा जयाचे घरी । तेथे विठ्ठलाची फेरी ॥” “सकळ देवांचे दैवत । तो सद्गुरु एकला ॥” हे सद्गुरु सोऽहंरूप आहेत.

(दि. १५-८-१९६३)

(८१)

“शब्दामाजी अर्थ । अर्थांमाजी नाद । नादात प्रसाद अमेदू गा ॥” अर्थांशिवाय शब्दाला किंमत नाही. आणि अर्थात एक प्रकारचा नाद असतो. तो नाद चैतन्याचा. एकदा का नादाशी तादात्म्य झाले की साधक हा धूममध्ये येतो. साधन केल्यावर, कीर्तन ऐकल्यावर, ती धूम निदान १५ मिनिटे तरी रहायला पाहिजे, तर साधन व कीर्तन झाले म्हणायचे. असे होण्यास अभ्यास पाहिजे. विवेकानंद म्हणतात- परमार्थाचा अधिकार हा जीव जसजसा अभ्यासाने पुढे जातो तसतसा तो मागे लागतो. “जाणीव नेणीव भगवंती नाही । हरि उच्चारणी पाही मोक्ष सदा ॥” जाणीव-नेणीव-रहित भगवंताच्या स्वरूपाशी अखंड तादात्म्य असणे हाच मोक्ष. याची प्राप्ति अभ्यासाशिवाय नाही. तेथं साधको रिघोनी जाये । तेथ पाऊलांची ओळ राह्ये । ठायी ठायी होय । अणिमागरिमादिक ॥” परमार्थाच्या वाटेवर सर्व काही आहे. फक्त निवड आपण करायची, आपणाला काय पाहिजे त्याची.

(दि. १६-८-१९६३)

(८२)

तेथ साधको रिघोनी जाये । तेथे पाऊलांची ओळ राहाय । ठायी ठायी होय । अणिमागरिमादिक ॥” संत, सद्गुरु हे ज्या वाटेने जातात, त्याचा मागोसा घेत घेत आत्मानुभूतीचा मार्ग चोखाळावयाचा आहे. या मार्गावर अणिमा, गरिमा, रिद्धी, सिद्धी यासारख्या असंख्य सिद्धी आहेत. ज्याला सोहंची प्राप्ति करून घ्यावयाची आहे, त्याने या सिद्धीकडे दुर्लक्ष करूनच वाटचाल चालू ठेवली पाहिजे. ज्यांचा आत्मानुभूति हा उद्देशच नाही, ते यात घुटमळतात. साधक इतक्या अवस्थेत पोहाचलेला असतो की तो भुक्ती-मुक्तीची सुद्धा आत्मानुभूतीपुढे पर्वा करीत नाही. भुक्ती-मुक्ती हे परमार्थाचे ध्येय नव्हे, परंतु परमार्थाकडे,

आत्म्याकडे वृत्ति वळावी म्हणून संतानी ठेवलेली ती लालूच आहे, ‘भुक्तीमुक्ती फुकाचसाठी कोणी तयाकडे न पाहे रे ॥’

गुरुभक्ति कोणती व त्याची प्रचीति कोणती? “हे तो सोडिल्या न सुटे । प्रेमतंतूं तो न तुटे ॥” गुरुकृपा झाल्यावर जी चैतन्याच्या गतीकडे ओढ निर्माण होते ती सुटता सुटत नाही व चैतन्यावर असलेला प्रेमाचा धागा अतूट रहातो. जितका साधनाचा अभ्यास जास्त होईल, तितकी त्या साधकाच्या बुद्धीची उत्क्रांति व्हायला पाहिजे. अंतःकरणात गुरुभक्ति असेल, उपासनेबद्दल निष्ठा असेल, प्रेम असेल, साधनाचा अभ्यास असेल तर बुद्धीची उत्क्रांति व्हायलाच पाहिजे. गुरुभक्तीची पारख अंतःकरणावर, ज्याचे त्याचे अंतरावर अवलंबून असते. खरे ज्ञान हे आहे की जे झाले असता आपण ज्याला ज्याला ज्ञान म्हणतो ते त्या जीवाच्या मागे कोणीही न सांगता लागते; म्हणून जीवनात या ज्ञानाचे ज्ञान होणे अत्यंत आवश्यक आहे.

(दि. १७-८-१९६३)

(८३)

ध्यानात व मनात सद्गुरूंच्या शिवाय दुसरा विषय नाही, अशा तऱ्हेने ज्या ठिकाणी गुरुभक्ति आहे, त्या जीवामागे आपण ज्याला ज्याला ज्ञान म्हणतो ते जीव घेऊन पाठीमागे लागते. आत्मज्ञान हे आत आहे व त्याची प्रचीति आत्म्याची ओळख असेल तर आंतही आहे व बाहेरही आहे. बाह्यतः कणाकणातून घेतले जाणारे ज्ञान हे आधिभौतिक ज्ञान; अनुकरणाने, अभ्यासाने आधिभौतिक ज्ञानाची प्राप्ति आहे. परंतु आत्मज्ञानाची प्राप्ति गुरुकृपेशिवाय नाही. ज्याला आत्मज्ञान झाले आहे, तो चुकूनसुद्धा मला ज्ञान झाले आहे असे भासवणार देखील नाही. याची ओळख मात्र ज्याने त्याने करून घेतली पाहिजे. आत्मज्ञानाशिवाय जन्ममरणातून सुटका होत नाही. आत्मा आहे म्हणून सर्व

आहे याचे ज्ञान असणे म्हणजे आत्मज्ञान नव्हे. आत्म्याशिवाय दुसरा पदार्थच दृष्टीत न भरणे- मग तो जीव कोणत्याही अवस्थेत असो- याचे नाव आत्मज्ञान! आपल्याला ज्ञान आहे हे भासवणे यासारखे दुसरे अज्ञान नाही. मात्र अज्ञान प्रगट करणे हा गुन्हा नाही. ज्याला आपले अज्ञान प्रकट करण्यात अपमान वाटतो, तो परीक्षेत नापासच होणार. ज्ञानप्राप्तीबद्दल जिज्ञासा आत असेल तर प्राप्ती नक्की आहे. सद्गुरुला जिज्ञासायुक्त कितीही शंका विचारल्या तरी सद्गुरु रागवत नाहीत. ते आपला जीव तोडून शंका निरसन करतात. “संत उदार उदार। भरले अनंत भांडार।।” सगळ्यात मोठा अवगुण कोणता असेल तर समर्थ सांगतात ‘सकळ अवगुणामध्ये अवगुण । आपुले अवगुण वाटती गुण । श्रीमंताला डामडौल दाखवायची जरूरी नसते. डामडौल हा जो श्रीमंत नाही याला दाखवावा लागतो. तद्दत्त खरा परमार्थ ज्या ठिकाणी नाही तेथे भपका करावा लागतो. जेथे आहे तेथे भपका असेलच असे नाही. प्रारब्धानुसार उत्पत्ती, मानसन्मान, वगैरे संतांचे ठिकाणी असेल, परंतु ज्याला भपका म्हणतात तो जरा सुद्धा दिसणार नाही. व्यावहारिक व पारमार्थिक गोष्टी आपण बोलतो परंतु त्या प्रत्येक गोष्टीचा आढावा आपण कधी घेतो का? घेतला तर उत्तमच. खरे गुरुभक्त सद्गुरुना जाणून संप्रदायाची वाटचाल करणारे जे बोलतील, जे करतील, त्याला पश्चातापाची जरूरीच उरणार नाही. कारण त्यांची कृति ‘विचारोनी बोले विवंचोनी चाले’ अशी असते. ‘उचलली जीभ लावली टाळ्याला’ असे काहीही होणार नाही.

(दि. १८-८-१९६३)

(८४)

जो अंतर्बाह्य कर्माचरणाने व आत्मानुभूतीने शुद्ध झाला आहे, त्याला सुद्धा कर्म चुकत नाही. (१) शरीरकर्म :- हे तर बद्धापासून सिद्धापर्यंत, जोपर्यंत देह आहे, तोवर अटळच आहे. (२) प्रारब्धकर्म - प्रारब्धकर्म बलवत् मुनयो

वदन्ति. प्रारब्ध हे भोगूनच संपवावे लागते. संतांचे कृपेने ते हलके झालेसे वाटते, परंतु काही केल्या ते चुकत नाही. (३) कर्तव्यकर्म - हे सर्वानाच परिचित आहे. त्याविषयी काही सांगायची जरूरी नाही. (४) हौसेचे कर्म - जपजाप्य, व्रते, निरीनिराळ्या देवतांच्या पूजा, वगैरे असले कर्म हे हौसेचे कर्म आहे. त्याचा परिणाम पुढील जन्मात दिसून येणार आहे. - ही सर्व कर्मे अटळ आहेत. मग आमची टाळाटाळ दिसून येते ती साधनात, पारमार्थिक कर्मात; याचे कारण एकच, का तर अनुभव ताबडतोब येत नाहीत. याचा झटकाही झटकन दिसून येण्याजोगा नसतो. ज्याचा त्याला तो समजल्यावाचून मात्र रहात नाही हे खास! एक दिवस साधन साधले नाही तर खिशातला एक रुपया कमी झाला आहे असे होऊ दे, म्हणजे बघू कशी टाळाटाळ होते ते. कर्ममार्गाची, ज्ञानमार्गाची, योगमार्गाची कालमानपरिस्थितीने समाधीच झाली आहे. आजकाल भक्तिमार्गाचे नाव फक्त तूर्तास अस्तित्वात आहे. त्याच्या खऱ्या स्वरूपावर पडदा केव्हाच पडला आहे. ‘गुरुकृपेचे ते वर्म । सर्व देखे परब्रह्म ।।’ ही कर्मातली कळ आहे. कर्म (बाह्यकर्म) हे जीवाची चित्तवृत्ति आत वळवण्यापुरतेच उपयोगी पडते; परंतु या गोष्टीची जाणीव इतके कर्माचरण करणारे जीव आहेत, त्यातील किती जणाना आहे? व मग ते कर्म कितपत फलदायी ठरेल?

(दि. २०-८-१९६३)

(८५)

शरीर हे कर्माने बनले आहे म्हणून कर्माने शरीराची शुद्धि. शरीरशुद्धि म्हणजे आत्मशुद्धि नाही. अंतरात आत्म्याचे यथार्थ ज्ञान झाले की आत्मशुद्धि आहे. आत्मशुद्धीशिवाय सद्गति नाही. देहाची तीन चिमटी राख झाली म्हणजे देहाचा संबंध सुटतो; परंतु आत्म्याचे तसे नाही. त्याचा संबंध चिरकाल आहे. कर्म हे क्रियाप्रवण आहे. क्रियेशिवाय कर्म नाही व कर्माशिवाय क्रिया नाही.

कर्त्याची ओळख झाली तर कर्माचे आकलन होणार आहे. 'देता देवविता । नेता नेवविता तोची आहे ।।' जीवाला कर्ता कळला तर तो विचारशून्यच होतो व म्हणून त्याने कोणतीही क्रिया केली तरी त्या कर्माचा लेप त्याला लागू शकत नाही. कारण त्याच्या वृत्ति नामाशी तादात्म्य झालेल्या असतात. परमार्थात "खसखस देखे तो बस बस" असे आम्ही म्हणतो व त्यात समाधान मानतो. परंतु संतांचे मात्र तसे नाही. परमात्मा अंतरात आहे, खरेखरे ज्ञान त्यात आहे. चित्ताच्या निरोधाने नव द्वारांचा निरोध झाल्यावर, गुरुकृपेने जीव आत पाहू लागतो व चैतन्याचा विलास तो जसजसा अनुभवू लागतो, तसतसा त्या ज्ञानाला पुन्हा उजाळा मिळतो.

आत्मानुभूतीला विशिष्ट डोळा लागतो. 'डोळाची पहा डोळा शून्याचा शेवट । नील बिंदू नीट लखलखीत ।।' परमार्थातील अनुभव म्हणजे ज्ञानाची, अभ्यासाची निश्चिति आहे. अनुभवाचा निश्चय जेथे नाही, त्याला अनुभव म्हणण्यात अर्थ नाही. परमार्थासाठी मनाची, बुद्धीची, निश्चिति पाहिजे, तरच अनुभव येईल.

(दि. २२-८-१९६३)

(८६)

साधनाचा अभ्यास सुरू झाल्यावर, प्रथम प्रथम दृश्यच दिसते. नंतर प्रथम वस्तु व मग दृश्य दिसते. असे होत होत, मनातील केरकचरा दूर होत होत, अभ्यासाने अशी एक स्टेज येऊन पोहोचते की चैतन्याशिवाय दुसरी प्रचीतीच येत नाही आणि असे होणे म्हणजेच गुरुकृपेने अंतरात ज्ञान प्रगट होणे व त्याची निश्चिति होणे होय. आत्म्याला आत पहाण्याची लकब साधली असेल तरच प्रत्येक पदार्थात चैतन्य पहाणे साधेल. आत्म्याला आंत पहाणे सद्गुरुकृपेशिवाय साधणारच नाही. गुरुकृपा साधनाचा अभ्यास असेल तरच होणार. जो आत पहात पहात बाहेर दृष्टी टाकतो, त्याला वस्तूच दिसणार व जो बाहेर पहाता पहाता आत

पहातो, त्याला पंचमहाभूतापेक्षा वेगळे असे काहीच दिसणार नाही. कारण प्रत्येक पदार्थ पंचमहाभूतांपासून बनला आहे. प्रथम दृश्य, नंतर चैतन्य, त्यानंतर चैतन्य प्रथम व मग दृश्य, असे होत होत चैतन्याशिवाय दुसरी प्रचीतीच नाही, अशी अवस्था पूर्णत्वाला आलेल्यावेळी होते. या आत्मानुभवाच्या पायऱ्या आहेत. 'मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा महान् परः ।।' आत्माच सर्वत्र आहे. याची निश्चिति झाली तर मन, चित्त, बुद्धि कोणत्याही परिस्थितीत, कोणत्याही प्रसंगात, थंडच रहाते. गुरुकृपेचा वर्षाव सुरू झाला की बुद्धीत आत्म्याची निश्चिति होते. मग हा आपला, हा दुसरा, बरे-वाईट, हा भावच रहात नाही. अशी एकदा का निश्चिति ठसली की प्रत्येक पदार्थात चैतन्य प्रत्ययास येते व त्यामुळे ज्ञानाचा विक्षेप होत नाही व ज्ञानाचा विक्षेप न होण्यासाठीच परमार्थ आहे. ज्ञानात विक्षेप उत्पन्न होत असेल तर ते खरे ज्ञान नव्हे, त्यात काहीतरी वैगुण्य आहेच व त्या ज्ञानातून समाधान होणार नाही. प्रत्येक विचाराला 'कशाकरता' हा प्रश्न विचारला असता जीवाची वृत्ति आपोआप नाहीशी पावते. 'कर्म आणि धर्म आचरणी जया लागी । साधक शिणले साधन साधिता अभागी ।।' कर्म आणि धर्म कशासाठी हे जर माहीत नसेल तर साधन, कीर्तन, करूनसुद्धा ती फलदायी ठरत नाहीत, मग आपण साधन करूनसुद्धा ती फलदायी ठरत नाही मग आपण साधन करूनसुद्धा तो फक्त शीण आहे.

(दि. २३-८-१९६३)

(८७)

'योगः कर्मसु कौशलम्'. कोणतेही कर्म करीत असताना आत्मानुभूतीचा योग कौशल्याने साधणे, हे फार जरूरीचे आहे व ते गुरुकृपायुक्त अभ्यासाशिवाय साधणार नाही.

अंतरात ज्ञान झाले असेल तर सहजेतेने होणारे कर्म योग्य त्या पद्धतीनेच

होईल. याचा अर्थ धर्मशास्त्राने सांगितल्याप्रमाणे यथासांग नव्हे. सहजावस्थेत जसे घडेल तसे घडेल, त्याला नियम नाहीत. कर्माच्या योगाने होणारे ज्ञान अस्थिर, अपुरे असते व ज्ञानाने होणारे कर्म स्थिर, पूर्ण असते. कर्माने होणारे ज्ञान मर्यादित, तर खरे ज्ञान अमर्याद असते. कर्माची स्टेशने या स्मृतीत रहात नाहीत म्हणून त्याच त्याच चुका कर्म करताना पुन्हा पुन्हा होतात. कर्माची किंमत वृत्तीवरती आहे, कृतीवरती नाही. सहजावस्थेने ज्ञानावस्थेत होणारे कर्म निर्लेप असते, कारण अहंकाराचा त्याग झाल्याशिवाय सहजावस्था प्राप्त होत नाही. जन्ममरणाच्या कर्मातील ब्रेक हा धावत्या गाडीतील ब्रेकाप्रमाणे उपयोगी पडतो व तो म्हणजे कर्म. फलप्राप्तीसाठीच कर्माचरण अस्तित्वात आहे, हे महत्त्वाचे आहे. यापेक्षा कर्माला दुसरे महत्त्व नाही. जास्तीत जास्ती चित्तशुद्धि होईल कर्माने. ज्या मानाने कर्म त्यामानाने चित्तशुद्धि. ज्या मानाने चित्तशुद्धि त्यामानाने आत्मप्रकाश व त्या आत्मप्रकाशात जीव हा चाचपडणार. ज्ञानावस्थेत आत्मप्रकाश सर्वत्र व नेहमी आहे. म्हणून अखंड प्रचीति व अखंड समाधान! इतके आहे तरी ज्ञानावस्थेचा लवलेश अभिमान जरी झाला तरी तो नाशाला कारणीभूत ठरणार आहे. कारण ज्ञानावस्थेपाठीमागे सद्गुरूंची सत्ता आहे, आमची नाही. “गोविंदाचा झाला प्रकाश भीतरी । मग त्या बाहेरी काय काज.” ज्याचे अंतरात ज्ञान आहे, ज्याचे ज्ञानाने कर्म चालले आहे, ज्या ठिकाणी कर्माने ज्ञान मिळवायची खटपट नाही, अशाचे जीवन स्थिर व्हायलाच पाहिजे. अशा अवस्थेत जे होईल तेच यथासांग कर्म. ‘गुरुसंप्रदाय धर्म । तेची त्याचे परिश्रम । गुरु परिचर्या नित्यक्रम । हेची जयाचे ॥’

ज्ञानाने होणारे कर्म ओळखायचे कसे? कर्माचरण करण्याला थोडा विचार करावा लागतो, परंतु सहजावस्थेत ज्ञानाने घडणारे कर्म स्वयंस्फूर्तच असलेने, त्यासाठी विचार करावा लागत नाही. कोणत्याही प्रसंगात त्या कर्त्याचे चित्तात विक्षेप होणार नाही, हे त्याचे वर्म आहे. अशा कर्माचे स्पष्टीकरण, त्याचे आधार शास्त्रात नाहीत. सद्गुरु सेवेशिवाय दुसरे यथासांग कर्मच नाही, असे ज्ञान

अंतरात ठसले की चित्त स्थिर व्हायलाच पाहिजे. ‘कर्मसु अमृतम्’. जीवनकला (सतरावी) हीच अमृतधारा व हेच खरेखुरे कर्म. चैतन्याची ओळख झाल्यानंतर श्वासोच्छ्वास हेच फक्त सहज कर्म उरते व त्या साधकाच्या डोक्यात दुसरा विषयच रहात नाही. चैतन्याची चैतन्याने चैतन्यद्वारा उपासना करणे म्हणजे श्वास व उच्छ्वास. श्वास व उच्छ्वास हे सहज कर्म आहे हे ज्ञान ज्या ज्ञानाने झाले, त्या ज्ञानात आत्मानुभूति आहे, त्यातच उपासना आहे, असा दृढ विश्वास धरून जे जे घडेल ते ते कर्म; मग त्या उपासनेत जेवायचेसुद्धा विसरून जायला होईल. असे जे होईल तेच खरे कर्माचरण.

(दि. २६-८-१९६३)

(८८)

आकाशात मेघाची उत्पत्ति व लय असला तरी त्या मेघाचे गुणधर्म आकाशाला काही झाले तरी येत नाहीत. तद्वत् जीवाला आत्मज्ञान होवो वा न होवो, जीवाचे कर्मकांड भोगूनच संपवावे लागते. कर्मकांड ज्ञानाच्या आड कधीही येत नाही. ज्या ज्ञानाचे कर्म श्वासोच्छ्वास आहे, ज्या कर्मात अमृतधारा वहाते, त्याचा साधक अनुभव घेतो. ज्या ज्ञानात प्रकाश आहे तिकडे लक्ष ठेवून प्रारब्ध कर्म देहाने भोगत, साधक आपला आयुष्यक्रम चोखाळत असतो. विषयांचा व आपला काय संबंध आहे, याचा उलगडा ज्याला होईल, त्यालाच ज्ञान व ज्ञानाचे कर्म यांचा उलगडा होईल.

साधनाचा अभ्यास म्हणजे सद्गुरूंनी केलेला ‘शाखाचंद्रन्याय’ संकेत आहे, त्याची उमग व्हायला गुरुकृपांच पाहिजे. ‘विषयांना आपण वापरावे परंतु त्यांनी आपणास वापरू नये’ असा ब्रह्मचैतन्यमहाराजांनी परमार्थी जीवांना अत्यंत महत्त्वाचा इशारा दिला आहे.

(दि. २८-८-१९६३)

(८९)

आत्मानुभूतीसाठी पिंडज्ञान, तत्त्वज्ञान आहे. आत्मानुभूतीसाठी हृदय शुद्ध पाहिजे. हृदयात केरकचरा असेल तर साधनात अडथळा येतो. साधनात रक्त, श्वसन व मन यांचा निगडित संबंध आहे. मनःशुद्धीसाठी रक्त शुद्ध पाहिजे. ज्या प्रकारचे रक्त तसे विचार निर्माण होतात; जसे विचार तसे रक्त; ते एकमेकांवर अवलंबून आहेत. साधनातील प्राणापानाचा निरोध साधण्यासाठी हृदय शुद्धच पाहिजे. कारण हृदयाचे व श्वसनाचे कार्य एकमेकांवर अवलंबून आहे. हृदय शुद्ध नसेल तर जीवनाचा प्रवाह उलटा होणार नाही. प्रवाह उलटा झाल्याशिवाय आत्मानुभूति नाही.

परमार्थाला निःसंकल्प मनुष्य पाहिजे. परमार्थात सविकल्प व निर्विकल्प अशा दोन प्रकारच्या समाधि आहेत. त्यातील निर्विकल्प जास्त महत्त्वाची. 'तया तेजामाजी देहभाव राहे । निर्विकल्प पाही समाधी ते ॥' निर्विकल्प समाधीतील तेजात जो देहभाव आहे, तो खरा देह आहे की ज्याचा उद्धार होतो. निर्विकल्प समाधीत (साधक) निर्विकल्पाने निर्विकल्प रहातो, आणि हे साधणे म्हणजेच खरी समाधि! संकल्पविकल्पांची वाढ जशी होती तसा जीव आत्मानुभूतीपासून दूरदूर सारला जातो. हे साधनातील वर्म आहे व निर्विकल्प होऊन अभ्यास साधायला सर्वभावाने अखंड सद्गुरुसेवाच घडायला पाहिजे, त्याशिवाय तरणोपाय नाही.

(दि. २९-८-१९६३)

(९०)

ज्ञानात सुद्धा खरे व विपर्यस्त असे दोन प्रकार आहेत. सोऽहंरूपाची प्रचीति अखंडत्वाने, सातत्याने येणे, हे खरे ज्ञान व या व्यतिरिक्त जे जे ज्ञान आहे, ते

सर्व विपर्यस्त. विपर्यस्त ज्ञानाने चित्ताची स्थिरता नाहीशी होते. चित्ताची स्थिरता ही खऱ्या ज्ञानाच्या अस्तित्वाची खूण आहे. पदार्थ बनला कशाचा, याचे जोवर अज्ञान, तोवर चित्ताची व म्हणून जीवनाची अस्थिरताच रहाणार. खरे ज्ञान आत आहे व ते सर्व कर्मापासून अलिप्त आहे. तेव्हा कर्मापासून ज्ञानाची प्राप्ति हे शक्य तरी आहे का? अस्थिर हृदयाचा विचार करून स्थिर ज्ञान होईल का? आत प्रगट असलेले ज्ञान जोवर आम्ही पदार्थात पहात नाही, तोवर होणारे सर्व ज्ञान विपर्यस्तच.

(दि. ३०-८-१९६३)

(९१)

'निश्चयाचे बळ । तुका म्हणे तेची फळ ॥' निश्चयाचे ज्ञान झाले की मनाची बैठक हलता हलत नाही व हीच परमार्थ मुरल्याची खूण आहे. अनुसंधान पुष्कळ प्रकारचे असते व त्याची ओळख त्याचे मुद्रेवरून बिनचूक होते, ओळखणारा मात्र दर्दी पाहिजे. आत्मानुसंधानात असलेल्याची मुद्रा ही लागलेलीच असते. त्याला साधनाला स्वतंत्रपणे बसावयाची जरूरी नसते. त्या जीवाची दृष्टि साधनी बनलेली असते. साधनी दृष्टि म्हणजे साधनाचे वेळी असते तशी दृष्टि. ही दृष्टि सुरुवातीला साधणार नाही. परंतु एकदा साधली की ती २४ तास अखंडत्वाने रहाते. ती सायकलच्या हँडलसारखी चंचल असत नाही. आत्मानुभूतीच्या अनुसंधानात असलेल्या दृष्टीवरून अमका ज्ञानी किंवा अज्ञानी हे ओळखावयाचे असते.

(दि. ३१-८-१९६३)

(९२)

जीवनाचे धारेवर अखंड लक्ष राहिल्याने, प्रारब्धकर्म, कर्तव्यकर्म, हौसेचे कर्म, वगैरे कर्म बाधू शकत नाहीत. प्रारब्ध कर्म हे कोणालाच चुकत नाही. संकटे, दुःखाचे प्रसंग, आपणावरच येतात असे नाही; आपणापेक्षा उलटी जास्तच संकटे संतांचेवर येतात. परंतु सद्गुरु हे आपल्या भक्ताला केसाचा धक्का लागू देत नाहीत. आपली वृत्तिवाची कल्पना असते की संतांचे, सद्गुरूंचे ठिकाणी भेदभाव असतो; त्यांचे आपलेकडे दुर्लक्ष असते. परंतु वेळ आली की आपली कल्पना कल्पनाच कशी आहे, हे पटल्यावाचून रहात नाही. आमची त्यांचेबद्दल कसलीही बरीवाईट कल्पना असली तरी ते आपले रक्षणच करतात. 'न भूतो न भविष्यति' असे चमत्कार भक्त रक्षण्याकरता सद्गुरु करतात. ते आपल्याला योग्य त्या मार्गावरच आणून, आपल्या पदांला नेऊन पोहोचवितात. परंतु यासाठी आपण आपले अंतःकरण त्यांना द्यावयास पाहिजे. परमार्थाला काय किंवा व्यवहाराला काय, अंतःकरण खंबीर असेल तरच तो साधेल.

साधनी जीवाने, ज्या व्यायामाने थकवा येतो, असा व्यायाम करू नये. कारण जास्त व्यायामाने गति संध होण्यास जास्त वेळ लागतो व कधी कधी ते साधतही नाही. व्यायामात गतीची खेच अधोगामी, तर साधनात ती उर्ध्वगामी असते. त्यामुळे साधन करणाऱ्याने प्रमाणाबाहेर व्यायाम केल्यास, वायूचा झटका बसून अनवस्था प्रसंग ओढवण्याचा संभव असतो. गति उर्ध्वगामी झाल्याशिवाय आत्मानुभव नाही, हे साधनातील वर्म आहे. अनुसंधान हे सुद्धा साधनातच जमा होते. साधकाने प्रमाणात बोलावे, इंद्रियावर ताबा ठेवावा, जास्त झोपू नये, कारण बोलण्याने, इंद्रिय भोगाने, शरीरातील रक्त आटते, झोपण्याने श्वासोश्वास वाया जातात. जितकी शक्ति आपण रिझर्व्ह मध्ये ठेवू, तितकी ती शक्ति साधनाच्या प्रगतीस उपयोगी ठरते. ती शक्ति म्हणजे बाहेर जिला आपण शक्ति संबोधितो ती नव्हे. ज्या शक्तीवर सर्व व्यवहार चालतात, जी शक्ति उर्ध्वगामी झालेली असते, उर्ध्वमुख झालेली असते ती शक्ति.

कृष्णाला भोग भोगुनी ब्रह्मचारी एवढ्याचसाठी म्हटले आहे कारण त्याच्या गति अखंड अनुसंधानाने उर्ध्वगामी होत्या. पॉझिटिव्हला जे नियम तेच निगेटिव्हला आहेत; फक्त प्रकारात थोडा फरक एवढेच.

(दि. १-९-१९६३)

(९३)

कर्मापासून अलिप्त होणे म्हणजे वैराग्य! इंद्रिये व त्यांचा अहंकार यामुळे होणारी (चित्ताची) चंचलता व या चंचलतेचे परिणाम म्हणजे कर्म. या अहंकाराचा त्याग झाला म्हणजे कर्माचा त्याग आपोआप होतो. विगत राग म्हणजे वैराग्य. कामक्रोधरहित वृत्ति होणे म्हणजेच वैराग्य प्राप्त होणे. घरादाराचा किंवा गृहदाराचा त्याग करून वनात रहाणे म्हणजे त्याग ही आपली नेहमीची कल्पना खोटी आहे. कारण अशा त्यागाने फटफजितीची वेळ येते व असे म्हणायची वेळ येते की प्रपंचात गुरफटलेला जीव एकवेळ बरा. म्हणूनच प्रपंच करून परमार्थ, असे संतांनी सांगितले आहे. त्यागाकरता भोग व भोगाकरता त्याग, हे त्या त्यागाची वा भोगाची किंमत आहे. एखाद्या गोष्टीचा वीट यावा म्हणून ती गोष्ट केल्यास तिला केले म्हणत नाहीत व संयम करून होत नसते; ती व्हावी लागते; इंद्रियनिग्रह, मनोनिग्रह म्हणजे संयम नव्हे. चित्ताची जडाकडे असलेली खेच चैतन्याकडे होणे म्हणजेच संयम व हा गुरुकृपेशिवाय साधत नाही. निंबरगीकर महाराज म्हणतात- पिकलेले फळ आपोआप झाडापासून सुटते, कच्चे फळ किती प्रयत्न केले तरी सुटत नाही, तसेच वैराग्याचे आहे.

(दि. २-९-१९६३)

(९४)

आवडीचा विषय बाजूस करणे म्हणजे वैराग्य व या वैराग्याची प्राप्ती गुरुकृपेशिवाय नाही. विषयांचा त्याग करून समाधान होत असेल तर त्या त्यागाला वैराग्य म्हणता येईल. भूक न लागणे परंतु थकवा न येणे याप्रमाणेच वैराग्याचे आहे. विषय आपण समजतो तसे नाहीत; त्यांची एकदा का ओळख झाली की ते आपोआप बाजूला जातात. ते बाजूला केले तर जीव झुरणीला लागून मरायची वेळ येते. ज्यासाठी विषयांचा त्याग करायचा तो उद्देश साध्य होत नसेल तर तो करून काय उपयोग? महाराजांची कृपाच अशी आहे की जे जे आपण मनात आणू, ते ते तसेच घडत असते. जे मनात आणणार नाही, ते मात्र होणार नाही, याचा ताळा प्रत्येकाने आपापल्यापाशी घेऊन अनुभवाने पहावे. आपण जे भोगतो ते विषय व त्याला निर्माण करतो तो विषयी. कोळी जाळे तयार करून, त्यात सापडेल त्यावर उपजीविका करतो, मग कधीतरी का होईना कोळी जाळ्यात सापडून गतप्राण झाला, असे घडले आहे का? तसेच विषय व विषयी यांचे संबंध आहेत. विषय निर्विषय होण्यासाठी निर्माण केले आहेत. परंतु याचे ज्ञान पाहिजे. कारण निर्विषय झाल्याशिवाय आत्मानुभूति येणार नाही. शरीरात जीव आहे, तोवर विषय आहेत. विषय आहेत तोवर कर्म आहे. देव आहे म्हणून विषयी होता येते व निर्विषयीही होता येते आणि एवढ्याचसाठी 'योगःकर्मसु कौशलम्' हे वचन आहे. याचा विचार सविस्तर पाहिला आहेच. परमार्थाकरता प्रपंच, निर्विषयी होण्यासाठी विषय, अद्वैतप्राप्तीसाठी द्वैत, आत्मानुभूतीकरता देह आहे. परंतु याची ओळख झाले तर ते पटेल. नावेची डागडुजी केल्याशिवाय ती परतीराला सुरक्षित जाणार नाही. म्हणून त्या नावेची काळजी घेणे म्हणजे त्यावर प्रेम करणे नव्हे. आवड, आकर्षण म्हणून प्रपंचाकडे जोवर जीव पहात नाही तोवर होणारा तो परमार्थच. ध्येयबिंदूकडे लक्ष ठेवून तो साधण्यासाठी काहीतरी टाकावे लागतेच, त्याग करावा लागतो व त्याचेच नाव वैराग्य! 'देह दुःख ते सुखं मानीत जावे.' देहाचे दुःख ते

आत्म्याचे सुख व आत्म्याचे दुःख ते देहाचे सुख. विषय निर्माण केले जीवाने. तरीपण विषयातून त्याला बाहेर मात्र जाता येत नाही. या विषयापासून होणारे सुपरिणाम व दुष्परिणाम उद्याचे (प्रवचनात) पाहू.

(दि. ३-९-१९६३)

(९५)

विषयांचे स्वरूप तरी काय? "विषय तो त्यांचा झाला नारायण । नावडे धन जन मातापिता ॥" शब्द, स्पर्श, रूप, रस, गंध असे ५ विषय आमचे, तर संतांचा विषय फक्त एकच आणि तो म्हणजे नारायण! 'सर्व सुखाचे आगर बाप रखुमादेवीवर' या एका विषयात सर्व सुखे आहेत. विषय म्हणून खरे म्हणजे प्रत्यक्षात काही नाही. विषयाकडे पहाण्याची आमची दृष्टीच वेगळी म्हणून त्याचे सुपरिणाम व दुष्परिणाम दिसून येतात. खरा विषय परमात्मा, व या परमात्म्याकडे वृत्ति, वळाव्यात म्हणून बाकीचे विषय! या गोष्टीचे अज्ञान असलेने सुखाची प्राप्ती न होता दुःख पदरात येते. 'विषयाचे सुख येथे वाटे गोड। पुढे अवघड यमदंड ॥ सुख दुःख हे कार्यकारणावर आहे; ते क्षणिक आहे, ते सापेक्ष आहे, सुखदुःखाला मर्यादा आहे. सुखाचा काल किंवा दुःखाचा काल हा कोणताही सातत्याने रहात नाही. शरीरापासून दृश्याची व दृश्यापासून विषयाची उत्पत्ती आहे. शरीर, दृश्य म्हणजे शेषावर चढविलेला सोन्याचा मुलामा आहे. भोग भोगून किंवा त्याग करूनही, आत्मानुभूति येत नाही. आत्मानुभूति हे गुरुकृपेचे देणे आहे व सद्गुरुकृपा ही सर्वभावाने त्यांनी सांगितलेला अभ्यास होत असेल तरच होते. भोग आणि त्याग हे प्रमाणात असतील तरच आत्मानुभूति येते. प्रवासी जीवनातील तरतूद म्हणजे भोग व हे प्रवासी जीवन आहे हे ओळखणे म्हणजे त्याग. 'भोगी झाला त्याग संगीच असंग । तोडियेले लागमाग दोन्ही ॥' आत्म्याचा संग झाला की पंच विषयांचा त्याग आपोआप होतो.

विषयाचा आनंद हा आत्म्याचा आनंद आहे; याचे अज्ञान, म्हणून विषयांचे दुःखात पर्यवसान होते आणि एकदा का याचे ज्ञान झाले की विषय बाधक ठरत नाहीत. 'इंद्रियासवडी लपालासे आत्मा।' या ज्ञानाचे विपर्यस्त स्वरूप म्हणजे हे विषय. आकाशावर ज्ञानाचा संघात (आघात) होऊन विश्वाची उत्पत्ती झाली व विश्वातील रेलचेल म्हणजे चैतन्याचा व्यापार आहे; याचे अज्ञान म्हणून आत्म्याचा अनुभव येत नाही, पंचमहाभूतांचाच अनुभव येतो. आत्म्याचाच व्यवहार याचे ज्ञान झाल्यावर होणारा आनंदसुद्धा आत्म्याचाच होणार. दृश्याकडे पहाताना आपले एकच बिघडते ते हे की दृश्य कशाचे बनले आहे इकडे दुर्लक्ष असते आणि म्हणूनच होणाऱ्या ज्ञानात, आनंदात, समाधानात तफावत पडते. प्रत्येक पदार्थात आत्मा दिसू लागल्यावर, विषय शिल्लक रहणारच कोठे? आणि अशी अवस्था येणे म्हणजे वैराग्य! आत्म्यामुळे हिंडलो-फिरलो, आत्म्यामुळे जेवलो, आत्म्यामुळे बोललो, सर्व गोष्टी आत्म्यामुळे करतो याचे ज्ञान आत जागृत असून, मग काहीही गोष्टी केल्या तरी त्या बाधक ठरत नाहीत.

(दि. ४-९-१९६३)

(९६)

वैराग्यातील वैधर्म्य कोणते व वैराग्यातील खरेखुरे ज्ञान कोणते, ते पहायला पाहिजे. योग काय, त्याग काय, भोग काय, सर्व आत्मानुभूतीसाठी आहे. आत्मानुभूतीला कोणती गोष्ट किती प्रमाणात असावी, हे ज्याचे त्याने अनुभवाने ठरवायचे आहे. आत्मानुभूति सतत येणे महत्त्वाचे आहे. आणि त्याला अनुसरून आपली पावले पडली पाहिजेत. कोणत्याही गोष्टीचे आकर्षण त्याच्या आवश्यकतेवर व अनावश्यकतेवर अवलंबून असते. कोणत्याही गोष्टीला अखंडता आली की त्यातील प्रेम, अभिरुचि, आकर्षण कमी होते. 'सर्व सुख ल्यालो सर्व

अलंकार । आनंदे निर्भर डुलतसे ॥' संत जरी सर्व सुखाचा उपभोग घेत असले, तरी ते आत्मानुभूतीपासून दुरावत नाहीत. आत्मानंदात मग असून मग त्यांचे सर्व काही चालू अंते. ज्याप्रमाणे जाणता व हुषार गरीब जावई आपल्या श्रीमंत सासुरवाडीत ज्या वृत्तीने पाहुणचार घेतो, त्यात भोग घेत असताना इच्छा गुंतलेली नसते, त्याप्रमाणे संतांची वृत्ति आपल्या घरातसुद्धा असते. आत्मानुभूतीचे ध्येय गाठण्यासाठी जे जे बाजूस करावे लागते, ते ते करणे म्हणजेच वैराग्य! 'देवाचिया सख्यत्वासाठी । पाडाव्या जीवलगासी तुटी । सर्व अर्पावे शेवटी । प्राण तोही अर्पावा ॥' आत्मनुभूतीची एकस्थिती आत कशी बिंबेल, याचा क्षणोक्षणी विचार व्हायला पाहिजे. "जागृति, स्वप्न, सुषुप्ति, तुरिया भोगति उन्मनी नारी गे । चिन्मयचालक आत्मा नांदे इंद्रिया व्यापारी गे ॥" जागृति, स्वप्न, सुषुप्ति, तुर्या, उन्मनी, यातील कोणत्याही अवस्थेत, चैतन्याला चाळवणारा जो आत्मा, त्याची प्रचीति पाहिजे. परमार्थात शरीराला कितपत महत्त्व द्यावयाचे, याची जाणीव असून, आत्मानुभूतीसाठी प्रयत्न पाहिजेत. आत ज्ञान तळपणे फार महत्त्वाचे आहे. जीवनातील बरेवाईट प्रसंगसुद्धा चैतन्याचा विलास आहे. त्याच्या इच्छेने सर्व काही घडते. हे (अनुभवाचे) ज्ञान आत बाळगून, जी वृत्तींची ठेवण बनते, वृत्तीत बदल होतो ते वैराग्य!

(दि. ५-९-१९६३)

(९७)

'कल्पतरु तळवटी जो कोणी बैसला । काय उणे त्याला सांगा वेगी' सद्गुरु व कल्पतरु यात फरक एकच. सद्गुरु फक्त आपल्या हिताचेच देतात व कल्पतरु जे मागेल दे देतो. कल्पतरु जीवाचे हित-अहित पहात नाही. सद्गुरूंनी ज्याला आपला म्हटला, त्या जीवाला ऐहिक किंवा पारमार्थिक दृष्ट्या काहीच कमी पडत नाही. जीवाने फक्त मनात आणायचीच खोटी, सद्गुरूंनी ते केलेच. काही जीवांना वाटते की आपण सद्गुरूंच्यापासून दूर आहो, तेव्हा आपल्या मनात काय आहे, हे त्यांना कसे समजणार? याला उत्तर

एकच; विवेचनाची जरूरी नाही. आपण त्या दृष्टीने इच्छा करून येणारा अनुभव पडताळून पहावा. सुरवातीला वाटेल-नाही तो उपद्रव यायला लागला आहे. परंतु परिणामा अंती मी म्हणतो ते पटेल. इच्छा जशी जशी पुरी होते तशी ती वाढते; कमीतर बिलकूल होत नाही व असे होता होता जीवाला कलाटणी मिळायची वेळ येते. आत्मसमाधान, निरिच्छता हे एकमेव वैराग्य मात्र करवते. 'आत्मसुख घ्यारे उघडा ज्ञानदृष्टी । वाऊगी चावटी नका करू ॥' आज इतके दिवस ज्या ज्ञानाचे स्वरूप पाहिले, ती दृष्टी क्षणोक्षणी ठेवून आत्मसुख घ्या, असे तुकाराममहाराज सांगतात. आत्मवस्तु पहाण्याची हातोटी साधनाभ्यासाने, गुरुकृपेने साधावयाची आहे व ती एकदा का साधली की वैराग्य म्हणून वेगळे नाही. त्या अवस्थेत पुनः इच्छा किंवा लालसा नावालादेखील उरत नाही. याचा अर्थ शब्दशः घ्यायचा नाही. ज्या ज्ञानाला निश्चिती आहे, ज्याची सद्गुरु शाश्वती देतात, ज्या ज्ञानाला स्थिरता आहे, तेथे इच्छा म्हणून काही राहिल तरी काय? हे सर्व आत्मज्ञान असेल तरची गोष्ट आहे. 'तुका म्हणे सांडा जाणिवेचा शीण । विठोबाची खूण जाणती संत ॥'

जोपर्यंत जाणीव जात नाही, तोपर्यंत साधक साधनाची रुची घेणार कसा? तोपर्यंत साधन म्हणजे केवळ शीण आहे. म्हणून साधन सोडावयाचे नाही. साधनाला बसलेशिवाय जाणीव दूर होत नाही, हे विसरता कामा नये. आपले डोके चालवायची वाईट सवय निदान परमार्थात तरी येता कामा नये. सद्गुरूंनी जे जसे सांगितले आहे, ते तसेच व्हायला पाहिजे. सद्गुरु सामान्य लोकांप्रमाणेच चालतात, बोलतात, वागतात, म्हणून आम्ही त्यांना आपल्यापैकीच समजतो व त्यांच्या वचनाकडे दुर्लक्ष करतो. संतांचे साधे बोलणुसुद्धा वचन असते, हे क्षणोक्षणी लक्षात ठेवायला पाहिजे. तर मग जे वचन म्हणूनच सांगितले आहे, तिकडे किती लक्ष पाहिजे? आम्ही ज्या जगात रहातो, त्याच जगात संतांना आत्मानुभूति आली. आत्मानुभूतीसाठी ध्यास लागला पाहिजे व अशा ध्यासाने साधन होणे जरूरीचे आहे. उठायचे, जेवायचे, कामाला जायचे, जेवायचे,

झोपायचे, इतपतच जोपर्यंत साधन होते आहे, तोपर्यंत प्रगति नक्की होणार नाही (उदा. पोस्टमनचे फिरणे). सद्गुरूंनी साधन चुकू नको असे सांगितले तेव्हा ते केले पाहिजे. ही जी ओझे वहाण्यासारखी वृत्ति आहे ती चांगली नाही. श्वसनक्रियेत बदल झाल्यामुळे व्यवहार अडत नाही, परमार्थ मात्र अडतो. श्वसनात ज्या योगे समता राहिल, असा प्रत्येक व्यवहार पाहिजे. पदार्थावर दृष्टि जोवर आहे, तोवर विषय उत्पन्न होणारच. आत्मा दृष्टीत येऊ लागला की पदार्थ असून सुद्धा तो दृष्टीत भरत नाही मग विषयाची बाधा तरी कशी होणार? ही अवस्था ज्याला प्राप्त झाली, त्यालाच 'स्थितप्रज्ञ' म्हणतात. म्हणून संतांचेवर सुखदुःखाचा परिणाम व्हावा तसा होत नाही. संतांना आपले प्रमाणेच देह असतो; त्यांना मन असते; भावना असतात; तेव्हा बरे-वाईट परिणाम बिलकूल होत नाहीत, असे नाही.

(दि ७-९-१९६३)

(९८)

'भक्त ऐसे जाण जे देही उदास' याचा अर्थ ते नेहमी उदास असतात असे नव्हे. तर या देहाबद्दल 'देह म्हणजेच सर्वस्व, म्हणजेच मी' अशी दृढ भावना आत बाळगून, देहाला ज्या दृष्टीने आपण किंमत देतो, त्याची काळजी घेतो, तशी काळजी किंवा किंमत भक्त (संत) देत नाहीत. देहाशिवाय परमार्थ करता येणार नाही. ते एक परमार्थ प्राप्तीचे साधन आहे; आज नाही उद्या हा देह आपल्याला टाकावयाचा आहे, हे आत बाळगूनच, ते देहाची काळजी घेतात. 'तुका म्हणे देही । संत जहाले विदेही.' जो देही असतो तोच विदेही होतो. इंद्रियापर्यंत आलेल्या चैतन्याच्या वृत्ति चैतन्याकडे परतल्या की हीच विदेही अवस्था. जसे विचाराने प्रसंग बदलता येतात, तसेच प्रसंगाने विचार बदलतात. ज्ञानेश्वरी उघडली की मगच फक्त आत्म्याविषयी विचार येतात; असे जोवर

आहे, तोवर देहाशीच तादात्म्य आहे, असे समजावयास काही हरकत नाही. ज्ञानेश्वरी सांगताना जरी तो देहभान विसरला तरी त्याला विदेही म्हणता येणार नाही, आत्मानुभूति सातत्याने ज्या योगे येईल ती अवस्था यायला पाहिजे. 'एकाएकी एका एकी । तुका लोकी निराळा ।' एकाशी ऐक्य झाल्याबरोबर तो जगापासून वेगळा होतो. एक म्हणजे काय? जे दोन नव्हे ते. व असे एक ब्रह्मच आहे. आत्म्याची अनुभूति असेल तर विदेही अवस्था आहे. विदेही अवस्थेत 'आम्ही नामाचे धारक । नेणो प्रकार आणिक । सर्वभावे एक । विठ्ठलची प्रमाण ॥' अशी उपासना आहे.

(दि. ९-९-१९६३)

(९९)

विषयांच्या त्यागाविषयी आपल्या ज्या कल्पना आहेत, त्या योगाने कितीही प्रयत्न केले तरी त्याग घडत नाही. असा एकच विषय आहे की ज्याचा तो विषय झाला म्हणजे हे सर्व विषय आपोआप दूर होतात. 'विषय तो त्यांचा झाला नारायण । नावडे धन जन माता पिता ॥' अशी चित्तवृत्तीची स्थिरता पाहिजे. 'जैशी अभिरुची विषयी तैशी परमेश्वरी जडेल बरी । तरी मग काय उणे त्या चारी पुरुषार्थ राबतील घरी ॥' यातच परमार्थाचे सूत्र आहे. हृदय आहे तोवर आकर्षण आहे, आकर्षण आहे तोवर त्याचे ज्ञान आहे; ज्ञान आहे तोवर व्यवहार आहे; व्यवहार आहे तोवर त्याचे बरेवाईट परिणाम आहेत. हे एकामागोमाग आपोआप येतात. त्यातल्या एकात जरी बदल झाला तरी सर्व लिंक बदलते व म्हणून आततायीपणे कोणताही निग्रह होत नाही. आपण विषयाची निवृत्ति करण्यासाठी, आपल्या कल्पनेप्रमाणे प्रयत्न करीत असतो. परंतु निवृत्ति करता करता एक नवाच विषय निर्माण होतो. म्हणून विषय निवृत्तीसाठी अट्टाहास असू नये. विषयाचे निवृत्तीसाठी झोपेची कळ साधता

यायला पाहिजे व ती साधणे किंवा न साधणे, हे ज्याचे त्याचे वर आहे. झोप ही निसर्गाने लागते, प्रयत्नाने लागत नाही. झोप ही निसर्गाने घडणारी गोष्ट. जागृतीत साधेल तर ज्ञान व वैराग्य यांची सांगड साधली म्हणावयाचे व यासाठी साधनाभ्यासच पाहिजे. एका सूत्रात सतत लक्ष राहिले तर प्रवृत्ति आपोआप दूर होतात. जशी कितीही गलबल्यात झोप यायची झाली की येते, तशी अवस्था गतीवर लक्ष रहाण्यासाठी साधली पाहिजे. तरच आत व बाहेरही चैतन्याचीच प्रचीति येईल. लक्ष रहाण्याची लकब प्रथम सुरुवातीला अट्टाहासानेच साधावयाची आहे. प्रत्येकाचे अंतःकरण हे अनंत ऊर्मीनी भरलेले आहे. प्रसंगोपात बरे वाईट प्रसंग प्रत्येकावर ओढवतात व जगात जोपर्यंत रहावयाचे आहे तोवर ते टाळता येणार नाहीत. प्रारब्धाचा तडाखा रावापासून रंकापर्यंत प्रत्येकाला आहे. संतानादेखील प्रारब्ध चुकवता आले नाही, तर आपली काय कथा? तेव्हा कोणत्याही बऱ्यावाईट प्रसंगात महाराज आपल्या पाठीशी आहेत, हे लक्षात ठेवून आपल्याला याच जन्मात परमार्थ साधावयाचा आहे, हे लक्षात ठेवून, साधनाच्या अभ्यासात रहावे. जर देह हा वरचेवर मिळत नाही, तेव्हा प्रयोगावारी जन्म जाऊ नये. परमार्थप्राप्तीसाठी 'आली ऊर्मी साहे । तुका म्हणे थोडे आहे ॥' हे लक्षात ठेवून अभ्यासात रहावे.

(दि. १५-९-१९६३)

(१००)

“यैतुला ना तेतुला । आयता ना रचिला । बोलता न अबोलता । अलक्षणे।” आत्मा हा शब्दानेही व्यक्त करता येत नाही किंवा अशब्दानेही नाही; आत्मा येथे आहे-तेथे आहे-असेही म्हणता येत नाही किंवा आत्मा हा मूलतः आहे किंवा त्याला कोणी बनविला आहे असेही कांही म्हणता येत नाही. आत्म्याचे ज्ञान ज्ञानानेही होत नाही किंवा अज्ञानानेही होत नाही. आत्म्याची कल्पनाही करता येत नाही. थोडक्यात, आत्मा कसा आहे हे कोणी विचारलेस 'साखरेची गोडी नये रे सांगता' एवढेच उत्तर देता येईल. ज्याबद्दल

काहीच सांगता येत नाही, अशा आत्म्याचे मग ज्ञान तरी कसे व्हावयाचे? ज्याला वायूचे ज्ञान झाले त्याला आत्म्याचे ज्ञान झाले म्हणता येईल. बरे, आम्ही म्हणतो, आम्ही वायूचे साधन करतो. परंतु प्रश्न आहे की वायूचे साधन करता येते का? वायूवर हुकमत गाजविणारे आम्ही कोण? साधी आवळ्याची मोट बांधावी म्हटले तर जमत नाही, आणि हा म्हणतो की 'मी कुंभक करतो, इतका कुंभक केला की हे होते-ते होते.' असे छातीठोकपणाने सांगणारे जीव आढळतील. सांगणारे सांगतात व ऐकणारेही ऐकतात, परंतु शहाण्याने यावर विश्वास ठेवू नये. कुंभक वगैरे साधावा लागतो; तो करता येत नाही, साधावा म्हणून साधता येत नाही. कोणी वायूवर जबरदस्ती करू लागलाच की वायु फटका दिल्याशिवाय रहात नाही. वायूचा फटका मिळाला की माणूस वेडा तरी होतो किंवा मरतो. मग साधन म्हणून तरी काय करायचे अलक्षावर लक्ष ठेवणे म्हणजे साधन. लक्ष ठेवणे एवढेच आपले काम आहे. साधन साधायचे किंवा नाही ही गोष्ट गुरुकृपेचं मागचं वारं ज्या प्रमाणात असेल त्यावर अवलंबून राहिल. आता प्रत्येकाने आपला ताळा आपल्याशी घ्यावयाचा की सद्गुरूंनी सांगितले आहे तसेच लक्ष दिवसाकाठी आपण किती ठेवतो? मागे एकदा आपण पाहिले आहेच की कितीही अश्रद्ध माणूस असला तरी तसे लक्ष ओळीने १२ तास एकही श्वास न चुकता राहिले तर आत्म्याचा अनुभव प्रचीतीला यायला पाहिजे. शपथ घेऊन सांगायचे झाले तर एवढेच सांगता येईल की तसे लक्ष राहून आमचे साधन कधीही झालेले नाही. साधनाला बसणे म्हणजे साधन होणे नाही. साधनाचे स्वरूप आहे हे असे; याचेच ज्ञान आम्हांला नाही तर मग परमार्थ खोटा आहे या म्हणण्याला काय अर्थ आहे? व असे लक्ष ठेवायला आपण आपणाला साधनाचे वेळी विसरायला पाहिजे. असे किती वेळ आपण आपणाला विसरलो आहे? ज्याला खरोखरच आत्म्याचे ज्ञान व्हावे अशी तळमळ असेल त्याने साधनात आपले आपणाला विसरतो असा एक क्षण तरी जाईपर्यंत उठता कामा नये. असे निदान पांच मिनिटे साधन साधले तर तो पूर्णत्वाला पोहोचायला पाहिजे. सद्गुरु हे फक्त अलक्षावर लक्ष कसे ठेवायचे

एवढेच सांगतात; व असे लक्ष जसे जसे अभ्यासाने वाढेल तसा परमार्थ आपोआप उकलणार आहे. आम्ही साधनाला बसतो तो निद्रासन साधून; मग साधन कसे व्हायचे? वायु हा आत्मा (पुरुष) व प्रकृति याचे माध्यम आहे. म्हणून वायूचे साधन! असे गतीवर लक्ष केंद्रीत झाले की गति म्हणून सुद्धा काही नाही असे प्रचीतीला येते. 'नव्हतेच कैसे झाले रे खेळिया नाही तेच दिसू लागले रे । अरूप होते ते रूपासी आले जीवशीवनाम पावले रे'. 'कांही नाही' असे साधनाचे अभ्यासाने जेव्हा अनुभवाला येते तेव्हा ज्याला आपण 'कांही नाही' असे समजतो ते 'आहे' हे प्रचीतीला येते, व मगच अरूप हे रूपाला आल्यावर एकाला जीव व एकाला शीव कसे म्हटले आहे हे पटते. व प्रत्येक ठिकाणी आत्म्याचीच प्रचीति येऊ लागते. सगळं विश्व हे 'कांही नाही' यातून निर्माण झाले आहे म्हणून शेवटी सगळ्याचे पर्यवसान 'कांही नाही'त होते. 'कांही नाही' हे गूढ तत्त्व आहे व हे उमगायला साधुबोधाची आवश्यकता आहे. 'साधुबोध झाला तो नुरोनिया ठेला । ठायीच मुराला अनुभव ।'. कांहीही न उरून जो रहातो तो साधुबोध. म्हणून एका चरणांत ज्ञानेश्वरमहाराजांनी म्हटलेले दिसेल, 'असे ते न दिसे नसे ते आभासे । झाकोळला असे आत्मनाभ।।' हा अनुभव साधनाचे कष्ट घेतल्याशिवाय मात्र नाही. कष्ट नकोत, फल मात्र दिसले पाहिजे असे म्हटले तर हे जमणार नाही. साधनाचे कष्ट एवढेच; श्रवण हे कोणतीही क्रिया करताना कोणत्याही अवस्थेत व्हायला पाहिजे. स्वप्नांत सुद्धा श्रवण घडायला पाहिजे. आंत निश्चय होईल तेव्हाच श्रवण होऊ शकेल. आणि असा निश्चय होण्यासाठी प्रथमतः साधनाची आवश्यकता आहे. चित्ताची स्थिरता व एकाग्रता होण्यासाठी बैठकीची जरूरी आहे. आत्मा नित्य, स्वयंसिद्ध, निरपेक्ष असा आहे. अशा परिपूर्ण आत्म्याचे ज्ञान होण्यासाठी दृश्य, दृष्टा व दर्शन या त्रिपूटीचा निरास होणे आवश्यक आहे. त्याशिवाय प्रचीति येणार नाही. ज्याठिकाणी त्रिपूटीचाच निरास झाला त्याबद्दल शब्दात काय सांगता येईल? म्हणून 'नसे ते आभासे' म्हटले आहे व म्हणूनच सर्वांचा शेवट 'नसे'त होतो. मूळातच कांही नाही म्हणून शेवटीही कांही नाही. परंतु याचे ज्ञान झालेशिवाय

‘कांही नाही’ चा शोध घेण्याची बुद्धीच होणार नाही. पंतमहाराज म्हणतात, ‘आरंभ नाही शेवट कैसा मध्य स्थितीला भुलू नको’. मध्यस्थिति हा सुद्धा एक भास आहे. वास्तव स्वरूपाचं ज्ञान झालेशिवाय मुक्ति नाही व ते ज्ञान नाही म्हणून नाही त्याचा शोध घेतला पाहिजे. ‘पहाणे पहासी काय पहाणेची नाही। पहाणेची पाही पहाणे रया ॥’ (ज्ञानेश्वर). पहाणे म्हणजे दृश्य. ज्याला ज्याला आकार आहे त्याला त्याला विकार आहे व विकार आहे म्हणून त्या आकाराला नाश आहे. ‘स्वप्न खोटं आहे’ हे जागृतीत आपण म्हणतो, परंतु स्वप्नांत ‘सर्व खोटं आहे’ असं घडत का? स्वप्नात जे बरे-वाईट प्रसंग आपण पहातो त्याचे परिणाम बाह्यतः शरीरावर दिसून येतात की नाही? आपण आत्ता जे पहातो ते सुद्धा स्वप्न आहे हे आंत बाणले पाहिजे. तर आज नाही उद्या जीव हा मार्गावर येईल. पहाण्याला पहाणं हेच शाश्वत आहे. बाहेर ज्याला आपण देव समजतो तो सुद्धा खरा देव नाही. ‘देव आहे ऐसे वदवावे वाणी । नाही ऐसे मनी अनुभवावे ॥’ (तुकाराम). आम्ही देव जसा आहे असे समजतो तसा तो नाही, हे मनांत ठेवायचं, बोलायचं नाही. ‘कल्पनेनं प्राप्ति नाही’ हा सिद्धांत व्यवहारांतही व परमार्थांतही लागू आहे. म्हणूनच सद्गुरूंनी जसा सांगितला आहे तसाच अभ्यास व्हावयास पाहिजे. आपलं डोकं चालविलं की ‘इदं च नास्ति परन्न लभ्यते’ अशी परिस्थिती आहे.

(दि. २-१-१९६४)

(१०१)

साक्षात्कारात दिसणारा प्रकाश आणि नाद हे बाह्य जगातील प्रकाश व नाद यांपासून भिन्न असतात. साक्षात्कारात जो नील प्रकाश दिसतो तो अत्यंत तेजस्वी व चकचकीत असतो. प्रथम रक्त रंगाचा प्रकाश दिसतो. तो निखाऱ्या-सारखा लाल असतो. मग श्वेत प्रकाश आणि त्यानंतर श्याम प्रकाश दिसतो. हा श्याम प्रकाश तुकतुकीत काळा असतो. त्यातूनच सर्व रंगाचे प्रकाश बाहेर

पडतात. त्याचे पलीकडे नील प्रकाश असतो. नील प्रकाशात साक्षात्काराचा शेवट होतो. हे सर्व प्रकाश तेजस्वी असले तरी ते उष्ण नसून शीतल असतात, हे त्यांचे वैशिष्ट्य आहे.

खरे म्हणजे साक्षात्कार कायम असतो. तो निराळा कसला व्हायचा? आपण त्याचे जवळ असत नाही. आपण जिवंत आहोत हाही साक्षात्कारच आहे. चमत्कार हा कधी कधी असतो, तो कायम नसतो. आपणास विश्व दिसते हा मोठाच चमत्कार आहे.

विश्व स्थिर वाटते याचे कारण असे. जीवनाचा उदयास्त सारखा चालू असतो. देह बदलतो पण जीवन बदलत नाही. जीवन तेच रहाते. आपल्याला मागील जन्मातील आठवत नाही इतकेच. प्रकाश, वीज वा वीजेची ट्यूब यातील क्रिया जितक्या झटपट चालते, त्याचे काही अधिक वेगाने जीवनाच्या उदयास्ताची क्रिया चालू असते आणि या चंचलाच्या सातत्याने दृश्य स्थिर वाटते.

साक्षात्कार जरी कायम आहे; तरी जेव्हा जेव्हा चैतन्याचा प्रकर्ष होतो तेव्हा तेव्हा साक्षात्कार जाणवतो. पाणी वहात असते. त्याचा कारंजा उडू लागला की तो दृश्य होतो. तद्वत् चैतन्य आहेच. त्याचा प्रकर्ष झाला की साक्षात्काराची जाणीव होते.

श्वासांचे घर्षण झाल्याविना चैतन्याचा प्रकर्ष होत नाही. श्वासांचे घर्षण होण्यास नासिकाग्र दृष्टि आवश्यक आहे. श्वासोच्छ्वासाचे गतीवर लक्ष देण्याची धारणा (प्रारंभी) २४ तास राहू शकत नाही. पण गतीवर लक्ष ठेवले पाहिजे. जितके जास्त लक्ष गतीवर राहिल तितके बाह्य दृश्यावरील लक्ष कमी होईल.

जसजसा दृश्याचा संकोच होईल तसतसा आत्म्याचा विकास होईल. जसा आत्म्याचा संकोच होईल तसा दृश्याचा विकास होईल. (जसेः) एक वर्तुळ वाढले की दुसरे वर्तुळ कमी होते. वर्तुळ असल्याने तो वायुरुपाकार आहे. सर्व वायुरुपच आहे, हे लक्षात ठेवले पाहिजे. वायूत लय होऊनच झोप लागते.

स्वतःचे ज्ञान होणे आवश्यक आहे. स्वतःचे ज्ञान आणि दृश्याचे ज्ञान हे वेगळे आहेत. आपले व्यावहारिक ज्ञान हे दृश्याचे आहे, ते स्वतःचे नाही.

द्रष्टा होऊन दृश्य बघण्यात मौज आहे. जडातील, दृश्यातील समाधान हे कायमचे नाही, ते क्षणभंगुर, तात्कालिक असते. चैतन्यातील समाधान सततचे असते.

आपली स्वतःची किंमत विसरून आपण दृश्याला किंमत देतो. त्यामुळेच बिघडले आहे. बाजारातील वस्तूची किंमत करता येते. गिन्हाईकाची किंमत करता येत नाही.

स्वप्नसृष्टि आहेच. आपण स्वप्नावस्थेत गेलो की ती दिसते, जागे झालो की नाही. जागे झाल्यावर हे दृश्य दिसते. आपणावरच दृश्य अवलंबून आहे.

स्थूल देह हा पृथ्वी व आप या तत्त्वांनी बनलेला आहे. सूक्ष्म देह हा तेजाचा आहे. तेज कमी झाले की/फिके पणा येतो. तेज हे सूक्ष्म आहे. कारण देह हा वायुरूप आहे. महाकाय देह आकाशरूप आहे.

(दि. ८-११-१९६६)

(१०२)

तुकाराममहाराजांना स्वप्नात साक्षात्कार झाला. मामांनाही श्री तात्यासाहेब महाराजांचा - जे ब्रह्मचर्य होते- साक्षात्कार झाला. साक्षात्कार, दृष्टांत ह्या वरचेवर होणाऱ्या गोष्टी नव्हेत. 'देवाज्ञा' ही व्यवहारात तसेच परमार्थात एकदाच होते. आमचे दृष्टांत कसले? आम्हाला सारखे दृष्टांतच होतात. औदुंबरला जाण्याचा साक्षात्कार झाला. तेथे नरसोबाच्या वाडीस जाण्याचा साक्षात्कार झाला. तेथे गाणगापूरला जाण्याचा दृष्टांत झाला. हे दृष्टांत कसले? दृष्टांत एकदाच होतो. दृष्टांत म्हणजे दृश्याचा अंत. दृश्याचा अंत झाल्यावर साक्षात्कार होतो. नामदेवांना साक्षात्काराची तळमळ लागली. तेव्हा विसोबा खेचरांनी

त्यांना सांगितले, "म्हणे खेचर विसा झालासी पिसा। या दृश्याची आशा सांडी नाम्या ॥" हे दृश्य सांडता येत नाही, तर या दृश्याची आशा सांडता येते. एकाला संपूर्ण जग निळे व्हावे असे वाटले. त्यासाठी जगाला निळा रंग देत बसण्याची जरूरी नाही. निळा चष्मा वापरला की जग निळे दिसते. तसे सर्वत्र वायुतत्त्व दिसू लागले की दृश्याचा अंत झाला.

सर्व गोष्टी वायुरूप आहेत. आत्मा, देव, अहंकार, बुद्धि, दृश्य सर्व वायुरूप आहेत. हे एकदम पटले नाही तरी ते खरे आहे. हा वारा चैतन्य वायु आहे. ज्यामुळे देवाचा साक्षात्कार होत नाही तो अहंकार वायुस्वरूप आहे. कशावरून? "अहंकाराचा वारा न लागो राजसा" असे म्हटले आहे. बुद्धि वायुरूप आहे. आधुनिक शास्त्राप्रमाणे दृश्य हे घन, द्रव आणि वायुरूप आहे. आधुनिक शास्त्रात सुद्धा वायूचे अधिक संशोधन व्हावयास हवे आहे. आपला जन्म व मरण हेही वायूमुळे. उपजलेल्या मुलात वायु नसल्यास त्याचा जन्म नाही. मरणाचे वेळी फुक् होऊन (देहातील वायु फुक् करून बाहेर पडून मरण येते.) एक वारा बाहेर जातो. दुसरा आत शिरतो आणि शरीर जड होते.

शास्त्रज्ञांनी ऑक्सिजन, नैट्रोजन वगैरे वायूचे प्रकार मानले आहेत. संतांनीही वायूचे प्रकार आध्यात्मिकदृष्ट्या सांगितले आहेत. "आत वारा बाहेर वारा त्याचा निर्गुणात पसारा", या वाऱ्याचा शोध करावयाचा आहे.

जोपर्यंत हा वायु देहात आहे तोपर्यंत देह आहे. "जव जव या वायूचा प्रकाशू। तव तव या भांडियाचा विश्वासू." आत्म्यामुळे हा देह चालतो. शरीरातील प्रकाश व नाद यावरून आत्मा अदृश्य असला तरी त्याचे अस्तित्व कळून येते. अनेक अदृश्य गोष्टींवर आपण विश्वास ठेवतो. उदा. अदृश्य वाफ इंजिन चालविते. मन अदृश्य आहे पण त्याचेवर मानसशास्त्र झाले. पण आत्मा हा देह चालवितो असे म्हटले की आपणास पटत नाही. पण ते खरे आहे. जाणीव-नेणीव, ज्ञान-अज्ञान हे वायूमुळेच. अर्धांग झाले, वारा गेला की देह लुळा पडतो; त्या भागाला जाणीव-नेणीव होत नाही.

आपल्याला तीन अवस्थांतील अनुभव येत असतात पण जागृतीतील अनुभव स्वप्नात नाही, स्वप्नातला अनुभव निद्रेत नाही आणि निद्रेतला अनुभव जागृतीत नाही. अवस्थेनुसार अनुभव बदलत असतो.

एकाने मला विचारले की तुम्हाला काही साक्षात्कार झाला आहे काय? मी म्हटले “होय”. तो म्हणाला, “कोणता?” मी म्हटले “मी जिवंत आहे हा साक्षात्कार मला झाला आहे.” खरे म्हणजे आपण जिवंत आहोत हा एक साक्षात्कारच आहे. (विजेच्या) ट्यूबमध्ये सारखी उघडझाप होत असते. तसे जीवनाचे सारखे उदयास्त होत असतात. जीवनाचे उदयास्त हा एक साक्षात्कारच आहे.

जग दिसते हा एकच चमत्कार आहे. “जे जे दिसते तो चमत्कार.” जे नाही ते दिसते तो चमत्कार नव्हे काय? जे आहे ते दिसत नाही व जे नाही ते दिसते, म्हणून नाहीसे होते. दृश्य हे प्रगट होते व नष्ट होते. आत्मा किंवा ईश्वर हा “गुप्त ना प्रगट” आहे. तो साक्षात् आहे. साक्षात् वस्तूचे दर्शन म्हणजे साक्षात्कार! चैतन्याची अनुभूति म्हणजे साक्षात्कार!

(दि. २६-२-१९६७)

(१०३)

शिवरात्र हे एक व्रत आहे. आमची शिवरात्र म्हणजे खाण्यात बदल. कबीरांनी म्हटल्याप्रमाणे “एकादशीची नानी,” असली आमची शिवरात्र असते. पण असल्या शिवरात्रीचा परमार्थात उपयोग नाही.

शिव म्हणजे कल्याण, रात्र म्हणजे अंधार. अंधारात प्रकाश म्हणजे शिवरात्र. आमच्या जीवनात सगळा अंधारच आहे. पुढे अंधार, मागे अंधार, भूतकाळात अंधार, आमच्या जीवनात भूतकाळात अंधार, भविष्यकाळात अंधार आणि वर्तमानकाळातही अंधार. सध्यासुद्धा काय करावे हे आपणास समजत नाही.

जरी संतांनी सांगितले आहे की “विठ्ठल विठ्ठल म्हणत पाऊल टाका” किंवा “वाटे हळहळू चाला । मुखाने राम राम बोला” तरी “किं कर्म किम कर्मेति कवयोऽत्रय मोहिताः” असा आमचा प्रकार आहे. परमार्थात काय, व्यवहारात काय, वर्तमानकाळ महत्त्वाचा आहे. पण आपण परमार्थ हा व्यवहाराचा एक भाग म्हणून करतो. म्हणून त्याचा उपयोग होत नाही. आमच्या जत्रा, यात्रा या केवळ पिकनिक होत. समर्थ म्हणतात, “गेलो काशी विश्वेश्वरा । सेतुबंध रामेश्वरा । तरी संशयो मिटेना” अशी समर्थांची स्थिति, मग आम्हा असमर्थांचे काय होत असेल? खरा परमार्थ असल्यास “बुद्धीचा पालट नासेल कुमती । होईल सद्गती येणे पंथे” असा अनुभव यावयास नको काय? सद्गति म्हणजे सत् वस्तूकडे नेणारी गति. अशी सद्गति झाली की लगेच साक्षात्कार होतो.

अंधारात प्रकाश म्हणजे शिवरात्र! हा प्रकाश दिसल्यास प्रथम अंधार पाहिजे. अंधार होण्यास डोळे झाकले पाहिजेत. अर्थात् हे बाहेरचे डोळे झाकून उपयोगी नाही. ते झाकल्यास भलभलतेच दिसू लागते; त्यापेक्षा डोळे उघडे असलेले बरे! त्यांनी मर्यादित दृश्य दिसते; पण डोळे झाकून अमर्याद दिसू लागते. म्हणून हे डोळे परमार्थात निरूपयोगी आहेत. आमचे हे डोळे उघडे असून व मिटूनही काही उपयोग नाही. संतांचे तसे नसते. गुलाबरावमहाराज जन्मांध हाते, पण ते ज्ञानेश्वरी वाचीत. तसे आमचे नाही. अर्थात् डोळे झाकणे हे आवश्यक आहेच. डोळे झाकले की दृश्य बदलते. डोळे झाकल्यावर स्वप्नसृष्टि, परलोक सृष्टि, डोळे झाकल्याशिवाय झोप येत नाही. पण डोळे झाकले म्हणून झोप येईल असे नाही. डोळे झाकणे हे झोपेला अनुकूल आहे इतकेच. तसेच बाह्य दृश्य दिसू नये म्हणून हे डोळे झाकणे परमार्थाला अनुकूल होईल इतकेच. पण हे डोळे झाकून प्रकाश दिसत नाही. तेव्हा जे डोळे झाकून साक्षात्कार होतो, ते डोळे निराळेच आहेत.

डोळे झाकायला प्रथम ते उघडे हवेत. आमचे डोळे कुठे उघडले आहेत? “डोळा उघडेना उघडेना” अशी आमची स्थिति; कारण “प्रपंच पडदा पडली

झापड । राम दिसेना डोळा रे” अशी. प्रपंच म्हणजे “दिननिशी सायास” परमार्थाला आवश्यक ते डोळे सद्गुरु देतात. “गुरूच्या उपकारा नाहीच पारा वारा । देऊनी आपुला डोळा । डोळा दाखविले घननीळा.” गुरु कोणता डोळा देतात? “नरतनु अंदर सब कुछ देखे चांद सूरज दो नैनन में.” चंद्रसूर्यात्मक डोळे सद्गुरु देतात. चंद्र, सूर्य या दोन गति आहेत. त्या गतींचा मारा जेथे होतो तेथे साक्षात्कार आहे- “दो नैनोंका उलट मारा” आवश्यक आहे. बाह्य डोळ्यांनी असा उलटा मारा करताच येत नाही.

चंद्रसूर्यात्मक डोळे मिटल्यावर, “डोळे झाकुनी पाहे । गोपाळ पुढे उभा आहे” किंवा “डोळे झाकुनी पाहसी जरी तू स्वरूप दिसे पाही”. हे डोळे झाकल्यावर जो अंधार पडतो, त्या अंधारात प्रकाश दिसतो- “अंधारात पहाता उजेड दिसतो.” हा अंधार कसला? “गपकन अंधार पडला बाई झपकन् उजाडले । चंद्र सूर्य नसता तेथे तेज प्रकाशले”. सर्व जेव्हा गप् होते तेव्हा अंधार पडतो, आणि चंद्र सूर्य गतीचा निरास होऊन, प्रकाश दिसतो. हा प्रकाश “नवल प्रकाश प्रकाशा वेगळा । झाकिलीया डोळा पुढा दिसे” असा आहे. हा प्रकाश (म्हणजे) शिव हा शब्द व रूप यांचे पलीकडे आहे. “शब्दरूपातीत शिव जाणा.” आणि हा शिव प्रकाश दिसल्यावर “शिव भरला शिव भरला नयनी भरला की भरभरला” अशी स्थिति होते अशी स्थिति झाली म्हणजे शिवरात्र झाली.

(दि. ९-३-१९६७)

(१०४)

नाम हे अक्षराचे साठे आहे. अक्षर म्हणजे बाराखडीतील अक्षर नव्हे, अक्षर म्हणजे अक्षर परमात्मा. अक्षर परमात्मा नामात साठलेला आहे. आपण तोंडाने उच्चारतो ते नाम नव्हे. मनुष्य म्हणजे त्याचा फोटोग्राफ नव्हे. तसे वैखरीने घेतलेले नाम हे मूळ तत्त्व नव्हे. ते नाम मूळ नामाच्या फोटोप्रमाणे

आहे. तथापि परमार्थाकडे वृत्ति वळावी म्हणून नाम वैखरीनेसुद्धा घ्यावे असे संतांनी सांगितले आहे. हेतु हा की त्यायोगे खऱ्या नामाकडे वृत्ति वळावी.

हे जे नाम आहे ते श्वासोच्छ्वासात आहे. “नाम श्वासोच्छ्वासी असे । परब्रह्म तेथे वसे”. नाम श्वासोच्छ्वासात आहे. श्वासोच्छ्वास आमच्यात आहे. पण आम्ही मात्र श्वासोच्छ्वासात नाही. म्हणून खरा परमार्थ आपल्याला कळत नाही. श्वासोच्छ्वास म्हणजे नाम नव्हे. नाम हे गतिरूप आहे. त्या गतीवर आपले लक्ष पाहिजे.

नामात साक्षात्कार आहे. तेथे द्वैतही नाही व अद्वैतही नाही. द्वैत आणि अद्वैत हे सापेक्ष आहेत. ब्रह्म हे निरपेक्ष आहे. त्याबद्दल ज्याला जें कळले ते त्याने सांगितले. उदा. शुद्धाद्वैत, विशिष्टाद्वैत, द्वैत, इत्यादि. ते सर्व ब्रह्मात समाविष्ट आहे. म्हणून नामाबद्दल काही सांगता येत नाही एवढेच सांगता येते.

नामाने देव भक्तांची गाठ पडते. देव व भक्त यांची न सुटणारी गाठ नाम मारते. दिनकरस्वामींनी म्हटले आहे, “रघुपति मग तेथे आठवे नाठविता । रघुपति मग तेथे धावतो दूरी जाता । रघुपति मग तेथे सोडिताही न सोडी । दिनकर वरदेही लाविली नित्य गोडी”

हे नाम हृदयात प्रगट होते. म्हणून या नामाचा उच्चार करता येत नाही. “हृदयात झाली वायूची घासणी कंठात उदेला उँकार वन्ही”. हा वन्ही आग लावणारा नाही. उँकार वन्हीचा स्फुलिंग म्हणजे नाम! नाम म्हणजेच उँकार; साधनात देवाने साधकाला दिलेली ‘ओ’ म्हणजेच उँकार होय.

नाम हे सर्व विश्वाचे बीज आहे. ‘अहर्निशी नाम गाईन मी वाचे । बीज कल्पांतीचे तुका म्हणे’. जेथे कल्पनेचा अंत होतो तो कल्पांत; त्याचे बीज नाम आहे.

नाम हे तर परमार्थाचे गूज आहे, गुप्त आहे. नामाबद्दल कितीही प्रगट करून सांगितले तरी ते गुप्तच रहाते. त्यामुळे नाम दिले व नाम घेतले याला काही अर्थ नाही. नाम ही देण्याघेण्याची वस्तु नाही.

सद्गुरूंचा अनुग्रह एकदा होतो. साक्षात्कार एकदा होतो. एकदा म्हणजे एकदा नव्हे तर सदा! सद्गुरूंचा सारखा अनुग्रह होत असतो. त्यामुळे सतत साक्षात्कार होत असतो. महाराजांच्या कृपेने साधन होऊन साक्षात्कार होतो.

नामाने सहज असे समाधान होते. सहज म्हणजे कृत्रिम नव्हे, म्हणजे विषयांवर अवलंबून नसणारे. नाम हे ओजस्वी आहे, तेजोरूप आहे. हा प्रकाश एकदा दिसला की तो सतत दिसत रहातो.

संत हे नामपरायण असतात. याचे मूर्तिमंत उदाहरण म्हणजे आमचे मामा. त्यामुळे देहात सामसूम झाली असतानाही त्यांचे मुखातून “श्रीराम जयराम जय जय राम” ही अक्षरे बाहेर उमटली. अशा संतांचा देव अंकित असतो.

संत हे सहज असणारा आनंद लुटत असतात. मग आपण काय करायचे? आपण त्यांची सेवा करावयाची म्हणजे आपलाही कार्यभाग होतो.

(दि. २७-३-१९६७)

(१०५)

या जगात प्रत्येक जीवाला निश्चिती, शाश्वति, स्थिरता हवी असते. म्हणजेच कायम सुख हवे असते. पण असे सुख या जगात मिळत नाही. आत्मसुखच शाश्वत आहे. म्हणून कळत वा न कळत जग या परमेश्वराकडे जाणाऱ्या मार्गावरून जात आहे. आणि परमेश्वराकडे जाण्याचा हा मार्ग एकच आहे.

आपण प्रपंचात कायम सुख मिळविण्याची इच्छा करित असतो. पण या प्रपंचात स्थिर काही नाही. प्रत्येक वस्तूचे अवस्थांतर, रूपांतर, स्थित्यंतर होते. त्यामुळे त्या वस्तूविषयीचे आपले ज्ञानही बदलत असते आणि म्हणून कायम सुख मिळत नाही.

आपण ज्याला प्रपंच म्हणतो तो खरा प्रपंच नव्हे. आपण ज्याला परमार्थ

म्हणतो तो खरा परमार्थ नव्हे. घरदार, बायकामुले म्हणजे प्रपंच नव्हे. असल्या प्रपंचात आपण जे देव देव करतो तो खरा परमार्थ नव्हे.

आपले जीवन हाच प्रपंच आहे. आपण जिवंत आहो म्हणून जगतो, जीवन जगत नाही. संत माहात्म्ये जीवन जगतात. त्या जीवनात सर्व सुख आहे; कारण तेथेच नाम आहे.

ईश्वराकडे जाणारा मार्ग नामाचा आहे. नामाचा अर्थ व्यापक व महत्त्वाचा आहे. नाम आपल्या जीवनाशी निगडित आहे. “नाम श्वासोच्छ्वासी असे । परब्रह्म तेथे वसे”. हे नाम निंबरगीकरमहाराजांनी आपल्याला दिले. ईश्वराचा हा जो नामाचा पंथ लुप्त झाला होता, तो महाराजांनी पुन्हा प्रगट केला. हा ‘रामकृष्ण पंथ’ आहे. आपल्या जीवनाची रामकृष्णगति म्हणजे हा पंथ!

आत्मसुखाचा हा पंथ म्हणजे रामकृष्णपंथ होय. हा पंथ शीतल आहे. ‘शीतल हा पंथ माहेरीची वाट! जवळीच नीट सुखरूप’. माहेरीची वाट, म्हणजे मूळ घरी जाण्याचा मार्ग. हा मार्ग अगदी आपल्याजवळ आहे. आपल्या जीवनात आहे. हा मार्ग नाकासमोर नीट आहे. ‘नाकासमोर’ हे काव्यात्मक शब्द नसून, हा मार्ग खरोखरच नाकासमोर आहे. ज्याला थोडी का होईना परमार्थाची माहिती आहे, त्याला हा मार्ग ‘नाकासमोर’ कसा आहे हे कळेल. आणि हा मार्ग सुखरूप आहे, तसेच ज्या वाचेने हे नाम उच्चारवयाचे ती वाचाही शीतल आहे. ‘शिवनाम शीतल मुखी सेवी बा कापडिया रे’. हे नाम उच्चारणाऱ्या साधकाचा देहही शीतल होतो. ‘बहु गोड बहु गोड तुमचे नाम गुरुराया । हृदयकमळी चिंतिताची शीतल झाली काया ॥’.

हा पंथ आकाशात आहे. “आकाशमार्गी गुप्त पंथ”. म्हणून या मार्गावरील वाटचाल बाहेर कळत नाही. हे आकाश कोणते? घरातले आकाश की बाहेरचे आकाश? हे आकाश म्हणजे चिदाकाश होय. चैतन्यात सापडलेले आकाश म्हणजे चिदाकाश होय. आपल्या जीवनात नाम आहे. आपल्या जीवनाची रामकृष्णगति आहे. या गतीवर इंद्रिये कार्यप्रवण असतात. चैतन्याच्या गति

(१६२)

श्रीदासराममहाराज यांची प्रवचने

इंद्रियापर्यंत पोचलेल्या असल्याने इंद्रिये कार्यक्षम असतात. म्हणून “इंद्रिया सवडी लपालासे आत्मा” असे ज्ञानेश्वर महाराजांनी म्हटले आहे.

हरिनामाचा हा पंथ सुखरूप आहे. “याची पंथे जाता भय नाही रे” आणि हा पंथ जाणून धरला पाहिजे. चिमडचे महाराज सांगतात “जाणुनी जे जन धरतील पंथ । ते ते झाले तव पदी संत”.

अशाप्रकारे या मार्गाने परमार्थ सुखाचा होतो. परमार्थ सुखाचा झाला की प्रपंच सुखाचा होतो. प्रपंच सुखाचा होतो म्हणजे दुःख कळून येत नाही.

(दि. ५-५-१९६९)

(१०६)

देवाचे नाम आपल्या श्वासोच्छ्वासात आहे. ‘नाम श्वासोच्छ्वासी असे.’ येथे लक्ष ठेवून प्रत्येक क्रिया झाली पाहिजे. नामाचा नाद देहात सतत घुमत आहे. नाम म्हणजे नादच आहे. त्याकडे सातत्याने लक्ष राहिले पाहिजे.

नाम हे देता येत नाही व घेताही येत नाही. तोंडाने उच्चार हे खरे नाम नव्हे. त्याचा थोडाफार उपयोग होईल; पण खरे नाम हे जाणून घेतले पाहिजे. ‘उघडा मंत्र जाणा । रामकृष्ण म्हणा’. नाममंत्र उघडा आहे हे जाणून घ्यावयाचे आहे. ज्या ईश्वराचे हे नाम आहे, तोही उघडाच आहे. “उघडाची आला पंढरीये.” परमेश्वर हा उघडा म्हणजे आवरणरहित, निरुपाधिक आहे. परमेश्वराचे रूप दिसते, पण ते हाताने धरता येत नाही. परमेश्वर म्हणजे चैतन्य. या चैतन्याचा होणारा नाद म्हणजे नाम हे जाणून घ्यावयाचे आहे. परमेश्वर देता-घेता येत नाही. “दनेकू क्या पैसा है, लेनेकू क्या म्हैसा है”. त्याप्रमाणे त्याचे नामही देता-घेता येत नाही. तोंडाने आपण कोणतेही नाम उच्चारवे, पण नामाचे खरे स्वरूप जाणून घेतले पाहिजे. चैतन्य व चैतन्याचे नाम हे वेगवेगळे नाहीत. चैतन्य म्हणजे नाम. “तुका म्हणे नाम । चैतन्य निजधाम । रूप तेची नाम”

श्रीदासराममहाराज यांची प्रवचने

(१६३)

असे आहे. चैतन्याचा प्रकाश म्हणजे रूप आणि चैतन्याचा नाद म्हणजे नाम! चैतन्यातच प्रकाश व नाद आहेत.

म्हणून नाम हे जिवंत असतानाही आहे व या देहाची तीन चिमटी राख झाल्यावरही ते आहेच. जिथे जीव, तिथे श्वासोच्छ्वास, जिथे श्वासोच्छ्वास तिथे नाम आणि जिथे नाम तिथे ब्रह्म.

नाम हे पैशाने मिळणारे नाही. “दहा नये वीसा नये पन्नासा नये साठा नये । लक्षा नये कोट्या नये”. हे नाम भावाविना हाती येत नाही. मग नाम देता घेता येत नाही, असे म्हटले, त्याचे काय? “सद्गुरूवाचोनी नाम नये हाता”, याचा अर्थ तरी काय? नाम ही एक कला आहे, आर्ट आहे; नाम घेणे ही एक हातोटी आहे. ही हातोटी साधली की ‘अहर्निशी नाम गाईन मी वाचे’, हे शक्य होते. श्वासोच्छ्वास अहर्निश आहे. त्यामुळे श्वासोच्छ्वासाशी निगडित असणारे नामही अहर्निश आहे. श्वासावर लक्ष ठेवत गेल्यास, अहर्निशी नाम गाता येणार नाही काय?

नाम घेतो हे सांगण्याची जरूरी नाही. पंधरा कोटी जप केला, इत्यादी कशाला सांगायचे? नाम घेतो याचे लक्षण म्हणजे ‘राम म्हणता कामक्रोधाचे दहन’ हे लक्षण दिसले, तर नाम घेतो हे उघड आहे.

(दि. २०-३-१९७३)

(१०७)

देवाच्या मंदिरात सुख आहे. आपण सुखाच्या मागे लागलो आहोत. पण सुख काही आपल्याकडे येत नाही. आपण जगातील विषयांतून सुख घेण्याचा प्रयत्न करतो. पण ते सुख कायम टिकत नाही व निर्भेळही नाही. विषय म्हणजे भेळ. भेळेतून निर्भेळ सुख कसे मिळणार? जे कधी संपत नाही, ते खरे सुख. खरे सुख खोट्या जगातून मिळणार नाही. जग खोटे आहे म्हणजे सतत

बदलणारे आहे. त्याचे अवस्थांतर, रूपांतर होत असते. त्यामुळे त्यातून सुख झाले की लगेच दुःख होते, दुःखानंतर पुन्हा सुख; कधी तर सुखच दुःखू लागते. सुखदुःख हे सापेक्ष आहे. ज्याच्या बैठकीवर ते आहे, तेही सापेक्ष आहे.

हे जग-संसार-खोटा आहे. जगद्गुरु शंकराचार्य म्हणतात, “संसार-स्वप्न-संकाशम्”. रामदासस्वामीही म्हणतात “संसार म्हणजे दीर्घ स्वप्न आहे.” आपले नेहमीचे स्वप्न सात सेकंद टिकत असेल, तर हे संसारस्वप्न सत्तर वर्षे (= आपले आयुष्य आहे, तोपर्यंत) टिकते. इतकाच दोन्हीत फरक. संसार व स्वप्न यांत साधर्म्य आहे, ते असे दाखविता येते- स्वप्न दिसत असते. स्वप्नातील विश्वाची लांबीरंदी शून्य असते. स्वप्नाचे मूल्य (मूळ) विचार आहे; कारण जे ध्यानीमनी, ते स्वप्नी; त्याप्रमाणे हे दृश्य विश्वही दिसत असते. हे विश्व शून्यातून निर्माण झाले आहे. म्हणून त्यांची लांबीरंदीही शून्य आहे. संसाराचे मूल्यही (मूळही) विचार आहे. सर्व काही येथे आपल्या ध्यानीमनी असते. विचारच नसेल तर आपल्याला जाणीव, सुखदुःख होईल काय? तसेच जागे झाले की स्वप्न खोटे ठरते. त्याप्रमाणे परलोकाला गेलेल्याचे दृष्टीने हे विश्व खोटेच आहे. या खोट्या विश्वातून खरे सुख कसे मिळणार?

आपली सुखासाठी विषयांवर भिस्त आहे. विषय हे पंचभूतात्मक आहेत. शरीरही पंचभूतात्मक आहे. आपली भिस्त या पाच भुतांवर आहे; पण आपण या पाच भुतांना सोडले पाहिजे. आपल्याला खरे सुख मिळत नाही; कारण जिथे खरे सुख आहे, तिथे आपण पोचतच नाही. शरीर म्हणजे आपण नव्हे. शरीर संपले, तरी आपले जीवन संपत नाही.

मामा सांगतात की, खरे सुख रामनामात आहे. रामनाम हे एकमेव सत्य आहे. ते सर्वव्यापक आहे. दगडधोंड्यांतसुद्धा रामनाम आहे. आपण असलो, तरी रामनाम आहे आणि आपण नसलो, तरी ते आहेच आहे. फक्त त्या नामाकडे आपले लक्ष असत नाही. रामनामाशी तादात्म्य झाल्याने सर्व सुख मिळणार आहे. पण ते तसे सहजासहजी मिळत नाही. जसे खडक फोडल्याविना

पाणी मिळत नाही, तसे दृश्य बाजूला सारल्याशिवाय चैतन्य कळत नाही. शरीररूपी खडक बाजूस केल्याविना रामनाम कळत नाही व त्याच्याशी तादात्म्य होत नाही. देह दूर सारून जर रामनामाशी तादात्म्य प्राप्त झाले, तरच खरे सुख मिळणार आहे.

(दि. ४-१-१९८२)

(१०८)

गुरुपदी मन जडले की गुरुकृपा होऊन आत्मसाक्षात्कार होतो. आता गुरुपद म्हणजे काय? “धन्य हा सद्गुरुमहिमा हो । तत्पदी मन तुम्ही रमवा हो”. गुरुपद म्हणजे तत्पद, तत्पद म्हणजे काय? ‘सत्पद चित्पद रूपं अखिलानंद स्वरूपम्’. तत्पद म्हणजे ‘तत्’ने सुचविलेले पद. सत्पद म्हणजेच चित्पद. गुरु हे चैतन्यरूप आहेत. त्यांचे पदही चैतन्यरूप आहे.

तत्पद म्हणजे ते पद म्हणजे “ते ते ते ते काय गे” यात सांगितलेले आहे. येथे चारदा ‘ते’ शब्द वापरून चार देहांच्या पलीकडे असणारे आत्मतत्त्वच सांगितले आहे. ‘स्थूल आणि सूक्ष्म कारण ते आहे! महाराकारण आहे तयावरी’ स्थूल, सूक्ष्म, कारण व महाकारण असे चार देह आहेत. त्यांच्या पलीकडे गेल्यावर आत्मतत्त्व कळते.

आत्मा हा जडापेक्षा वेगळा आहे, दृश्यापेक्षा वेगळा आहे. “आकाशात आत्मा आत्म्यात आकाश । करूनी मनास दाखवीन”. ज्या आकाशात आत्मा आहे, ते भौतिक आकाश नव्हे. भौतिक आकाशात आत्मसाक्षात्कार करून घ्यावयाचा नाही. आत्मा चिदाकाशात आहे. चिदाकाश म्हणजे काय? “सोहं मध्ये जे अवकाश । तया बोलिले चिदाकाश”. चिदाकाशात आत्मा तेजोरूपाने आहे. तेच गुरुंचे खरे स्वरूप आहे.

गुरु हे देहातीत व चैतन्यरूप असतात. गुरुंच्या ठिकाणी गुरुत्व असते.

त्यांचा चैतन्यरूप हात मस्तकावर आला, तर आत्मसाक्षात्कार होतो.

शाळेत आम्हाला गुरुत्वाकर्षणाचा सिद्धान्त शिकवीत होते. न्यूटनला तो सिद्धान्त सुचला. संशोधक, कवी, साधुसंत यांचे विश्व वेगळे असते. त्यावेळी वर्गात मला विचार आला- “वर गेलेला श्वास खाली कसा येतो? खाली गेलेला पुन्हा वर कसा जातो? श्वासोच्छ्वास चालू का रहातो आणि बंद तरी का पडतो, याचे संशोधन व्हावयास हवे.” श्वासोच्छ्वास हा फार महत्त्वाचा आहे. त्याचा आत्म्याशी काहीतरी संबंध आहे. “नाम श्वासोच्छ्वासी असे । परब्रह्म तेथे वसे”. संतांनी नामाचे महत्त्व सांगितले आहे. लोक नामाचा जप करतात. पण जपाने काही उपयोग न झाल्याने माळ फेकून देतात. आपण नाम नाम म्हणतो, नामाचे खरे स्वरूप सद्गुरु दाखवतात. नाम म्हणजे काय अक्षर आहे की शब्द आहे की उच्चार आहे? तसे ते नाही. रामदासस्वामी सांगतात, “नाम श्वासोच्छ्वासी असे.” येथे ‘असे’ हा शब्द महत्त्वाचा आहे. नाम हे आहेच, असणेपणाने ते आहे, ते होणारे नाही. टू बी आणि टू बिक्रम यांत जसा फरक आहे, तसाच येथे आहे. आपण काहीतरी होण्याचा प्रयत्न करतो. पण त्याने काहीच होत नाही. नाम श्वासोच्छ्वासात आहे, ते जाणून घ्यावयाचे आहे. अमुक ठिकाणी पाणी आहे, असे जाणता माणूस सांगतो. तेथे खोदून पाणी घ्यावयास हवे. तसे नाम श्वासोच्छ्वासात आहे, असे गुरु सांगतात. ते शिष्याने प्रयत्नपूर्वक जाणून घ्यावयाचे आहे. ते झटपट कळणारे नाही. नाम ही चैतन्याची क्रिया आहे. नाम म्हणते चैतन्याच्या अनुषंगाने येणारा नाद आहे.

शरीर हे आत्म्यासाठी आहे. घर हे आपणासाठी आहे. आपण घरासाठी नाही. त्याप्रमाणे शरीर हे चैतन्यासाठी आहे. चैतन्य हे शरीरासाठी नाही. चैतन्य अथवा सोहम् म्हणजे स्पंदन आहे. ते जगाच्या बुडाशी आहे. स्पंदनामुळे विश्वाचा पसारा निर्माण झाला व चैतन्य सर्वात भरून राहिले. मुंगीपासून ब्रह्मदेवापर्यंत, दगडापासून अनंत विश्वापर्यंत स्पंदन आहे. पण ते दिसत नाही. दिसते फक्त दृश्य. दृश्य बाजूला सारून चैतन्य जाणून घ्यावयाचे आहे.

देहातीत, दृश्यातीत आत्म्याला दाखविण्यासाठी गुरूंची आवश्यकता आहे. त्यासाठी त्यांची कृपा आहे. नुसत्या कृपेने भागत नाही. शिष्याची निष्ठा हवी आणि त्याने प्रयत्न करावयास हवा. तर त्याला आत्म्याचा साक्षात्कार होतो.
(दि. १४-१-१९८२)

श्रीदासराममहाराजांची ग्रंथसंपदा

१) मनोहर विनायक मंगळवेढेकर यांचे ओवीबद्ध चरित्र.....	१९४०
२) श्रीज्ञानदेवतेहत्तिशी, सानंद टीकेसह, व तात्पर्यार्थसह श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांचा हरिपाठ..	१९५२
३) श्रीज्ञानदेवमुद्राप्रकाश, साधनमुद्रा टीकेसह, आणि ज्ञानेश्वरीसार.....	१९६८
४) वायुलहरी, आणि ज्ञानदेव आज्ञापत्र (ओवीबद्ध भावार्थ).....	१९६९
५) ज्ञानेश्वरकृत दत्तस्तुति, श्रीदत्तस्तुतिप्रसाद ओवीबद्ध टीकेसह.....	१९७१
६) श्रीज्ञानेश्वरकृत नमनस्तोत्र, भावार्थ नमनासह.....	१९७२
७) श्रीनारायणरावजीमहाराज यरगट्टीकर चरितामृत.....	१९७३
८) श्रीनागाप्पाण्णामहाराज निंबरगीकर चरित्र.....(सन दिलेला नाही)	
९) श्रीज्ञानेश्वरी चिंतनस्तोत्र व ज्ञानेश्वरी संकीर्तन स्तोत्र (भावार्थासह)....	१९७४
१०) श्रीज्ञानेश्वरस्तोत्र.....	१९७५
११) सिद्धस्तुती.....	१९७७
१२) अमृतानुभव मंगलाचरण, मंगलप्रसाद टीकेसह.....	१९७९
१३) तात्यासाहेब कोटणीसमहाराज चरित्र.....	१९८३
१४) श्रीसंत राधाबाई अक्का यांचे चरित्र.....(सन नाही)	
१५) गुरुपाठ.....	१९८४
१६) सांप्रदायबोध.....	१९८४
१७) श्रीरामपाठामृत.....	१९८४
१८) बाबासाहेब मुजुमदार यांचे चरित्र.....	१९८४
१९) श्रीएकनाथी भागवत : संक्षिप्त पाठस्तोत्र.....	१९८७
२०) नित्यपाठामृत.....	१९८७
२१) संजीवनपाठ.....	१९८७
२२) श्रीदासरामवचनामृत.....	१९८७

श्रीदासराममहाराजांची ग्रंथसंपदा

२३) नासदीयसूक्त, भावार्थ संगति.....	१९८८
२४) श्रीगोविंददर्शन.....	१९८८
२५) सांगली माहात्म्य ऊर्फ श्रीगंगाधरपंत चरितामृत.....	१९८८
२६) श्रीदासरामगाथा.....	१९८८
२७) श्रीतुकाराममहाराज नित्यपाठ, भावार्थ विवरण.....	१९८९
२८) श्रीगुरुमहिमा.....	१९९१
२९) श्रीज्ञानेश्वरस्तोत्र व अन्य लघुग्रंथ.....	१९९७
३०) श्रीरामदासबोध.....	१९९७
३१) श्रीचांगदेवपासष्टी, एक नाम कला.....	१९९९
३२) परमार्थासार आणि अन्य ग्रंथ (उद्धवावजी महाराज यरगट्टीकरांच्या चरित्रासह)..	२००२
३३) परमार्थ प्रश्नोत्तरी, आवृत्ती पाहिली व दुसरी.....	२००२
३४) आरती संग्रह.....	२००२
३५) चांगदेव पासष्टी व इतर ग्रंथ.....	२००२
३६) हरिपाठ संकीर्तन.....	२००७
३७) श्रीदासराममहाराज : श्लोकरचना.....	२०१०
३८) अनुभवामृत, सम-ओवी-टीकेसह.....	२०१०
३९) परमार्थ प्रश्नोत्तरी, आवृत्ती तिसरी.....	२०१०
४०) आत्माराम (श्रीदासराममहाराजकृत गद्य अर्थासह).....	२०१०
४१) ग्रंथत्रयी.....	२०११
४२) उत्तरगीता (श्रीदासराममहाराजकृत गद्य अर्थासह).....	२०११
४३) सद्बोध दशक.....	२०११
४४) गुरुराजकथित ज्ञान आणि बोध	२०११
४५) आत्मलहरी.....	२०११

श्रीबापूरावजी केळकर ऊर्फ

श्रीमामामहाराज केळकर यांची आरती

आरती गोविंदा । नित्य कीर्तनानंदा ।
 सच्चिदानंदकंदा । गुरुलिंग साधु बोधा ॥१॥
 हनुमंत सद्गुरु आज्ञे । केले अखंड कीर्तन ।
 सर्वस्व वेचियेले । समर्पिले पंचप्राण ॥२॥
 ब्रह्मचैतन्यादी संत । भाऊराव समर्थ ।
 रामचंद्र नारायण । नाम बोधी हे कथीत ॥३॥
 श्रीराम जय राम जय जय राम । तेरा अक्षरे परम ।
 संदेश निर्वाणीचा । पायी लोळे दासराम ॥४॥
 - श्रीदासराममहाराज

श्रीदासराममहाराज केळकर यांची आरती

आरती रामराया । करी कृपेची छाया ।
 दावोनी दीनी दया । धन्य धन्य महाराया ॥१॥
 सद्गुरु हनुमंत । पिता गोविंद संत ।
 बोधी गुरुलिंग सिद्ध । धरुनि रूप सिद्धानंद ॥१॥
 सिद्धसाधनाने । स्वये ब्रह्मचि झाले ।
 भावादरे केशवाने । चरणी मस्तक ठेविले ॥२॥
 - प्रा.डॉ.के.वा.आपटे

❖ श्रीदासराम ग्रंथमाला पुष्प सूची ❖

पुस्तकाचे नांव	पुष्प क्रमांक	सन
चिमड संप्रदाय	१	२००५
श्रीरामदासस्वामी चरित्र	२	२००६
भजन तरंग	३	२००६
हरिपाठ संकीर्तन	४	२००७
श्रीदासराममहाराज नित्यपाठ चरित्र	५	२००७
दासबोधातील तत्त्वज्ञान	६	२००७
श्रीदासराममहाराजांचा वचनसंग्रह	७	२००८
श्रीरघुनाथप्रिय साधुमहाराज चरित्र	८	२००९
साधन संध्या	९	२००९
अनंत अमृत स्मरण	१०	२००९
श्रीगुरु महिमा	११	२००९
श्रीज्ञानेश्वरी प्रसाद	१२	२००९
श्रीदासराम गाथा : पुरवणी	१३	२००९
श्रीदासराममहाराज : आत्मचरित्र	१४	२०१०
श्रीनारायणमहाराज यरगट्टीकर यांचे चरित्र	१५	२०१०
श्रीदासराममहाराज : श्लोकरचना	१६	२०१०
ज्ञानदेवकृत अनुभवामृत(ओवी टीकेसहित)	१७	२०१०
श्रीदासराममहाराज सहस्रनामस्तोत्रम्	१८	२०१०
आत्माराम(श्रीदासराममहाराजकृत गद्य अर्थासह)	१९	२०१०
श्रीगुरुलिंगगीता (कानडी लिपीत)	२०	२०१०
श्रीगुरुलिंगगीता (मराठी)	२१	२०१०

❖ श्रीदासराम ग्रंथमाला पुष्प सूची ❖

पुस्तकाचे नांव	पुष्प क्रमांक	सन
श्रीरामनिकेतन	२२	२०११
श्रीरामनिकेतनमधील आराधना	२३	२०११
ग्रंथत्रयी	२४	२०११
उत्तरगीता (श्रीदासराममहाराजकृत गद्य अर्थासह)	२५	२०११
अभंग दरबार	२६	२०११
सद्बोध दशक (श्रीदासरामरक्षास्तोत्रासह)	२७	२०११
श्रीदासराममहाराज नित्यपाठ चरित्र (आवृत्ति ३री)	२८	२०११
श्रीगुरुराज कथित ज्ञान आणि बोध	२९	२०११
प.पू.श्रीमाईसाहेब यरगट्टीकर यांचे चरित्र	३०	२०११
पाठांतरसुलभ भगवद्गीता (आवृत्ति २ री)	३१	२०११
श्रीदासराममहाराज लिखित लघुचरित्रे	३२	२०११
श्रीतात्यासाहेबमहाराज कोटणीस कृत मनोबोध व निवडक अभंग (विवरणासह)	३३	२०११
प.पू. सद्गुरु श्रीरामभाऊमहाराज यरगट्टीकर (२ री आवृत्ति)	३४	२०११
महायोगिनी श्रीलक्ष्मीबाई अक्का (२ री आवृत्ति)	३५	२०११
तो हा दासबोध	३६	२०११
श्रीदासराममहाराज चरितामृत (२ री आवृत्ति)	३७	२०११
श्रीनिंबरगीकरमहाराज चरित्र (४ थी आवृत्ति)	३८	२०११
श्रीदाजीसाहेबमहाराज चरित्र	३९	२०११
श्रीतात्यासाहेबमहाराज कोटणीस चरित्र (२री आवृत्ति)	४०	२०११
श्रीदासराममहाराज यांची आत्म लहरी	४१	२०११
हरिनामसंकीर्तन	४२	२०१२